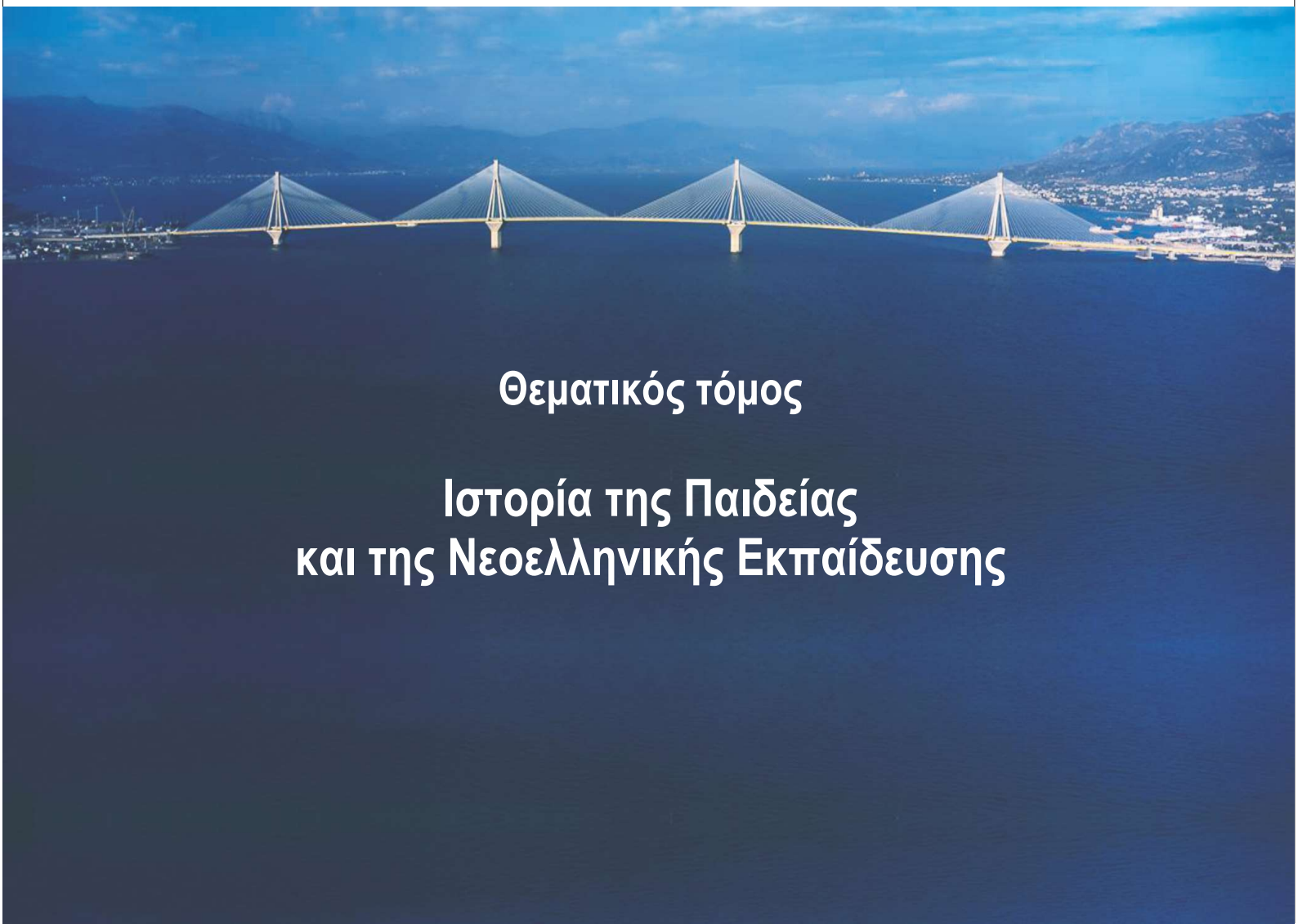

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση

Θεωρία και Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής

Τεύχος 60
Οκτώβριος 2020

Έκδοση: Παντελής Γεωργογιάννης
ISSN: 2407-9669
Πάτρα

Θεματικός τόμος

Ιστορία της Παιδείας
και της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
με κριτές

**Θεωρία και Έρευνα
στις
Επιστήμες της Αγωγής**

Τεύχος 60

Πάτρα, Οκτώβριος 2020

Title: Θεωρία και Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής

ISSN: 2407-9669

σ.σ. 58, σχήμα 17,5 X 25 εκ.

Εκδότης:

Παντελής Γεωργογιάννης
Αντ. Οικονόμου 8, 26504 - Αγ. Βασίλειος, Πάτρα Αχαΐας
Tel/Fax: 2610993855, 2613019948
website: <http://periodiko.inpatra.gr>
email: periodiko@inpatra.gr

Γραμματεία:

Καρβέλη Ευγενία, Πτυχιούχος Τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πατρών
Θεοδωρακοπούλου Σταυρούλα, Πτυχιούχος Παιδαγωγικού Τμήματος
Πανεπιστημίου Πατρών

Copyright ©:

Παντελής Γεωργογιάννης
Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε άλλο μέσο, χωρίς σχετική άδεια του κατόχου του Copyright.

Πολιτική δημοσίευσης άρθρων:

Η Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση **«Θεωρία και Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής»** δημοσιεύει άρθρα τα οποία έχουν υποστεί διαδικασία τυφλής κρίσης. Ωστόσο, οι απόψεις που εκφράζονται σε κάθε άρθρο απηχούν εκείνες των συγγραφέων και δεν είναι απαραίτητως αποδεκτές από την Συντακτική Επιτροπή.

Θεωρία και Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής

Περιοδική έκδοση

Για την επιλογή της ύλης εφαρμόζεται το σύστημα των κριτών

Διευθυντής έκδοσης

Γεωργιογιάννης Παντελής, *τ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών*

Συντακτική Επιτροπή

Baros Wassilios, Professor für Bildungsforschung, Universität Salzburg
Μήτσης Ναπολέων, Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
Φυριπιτής Εμμανουήλ, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Επιστημονική Επιτροπή

Καθηγητές

Αναστασιάδου Σοφία, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας
Αρχάκης Αργύρης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών
Βεργίδης Δημήτριος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών
Γαλανάκη Ευαγγελία, Καθηγήτρια Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Καψάλης Γεώργιος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Kolioussi Lambrini, Profesora, Universidad Nacional Autónoma de México
Κουρκουτάς Ηλίας, Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης
Κροντήρη Τίνα, Καθηγήτρια Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Μαλαφάντης Κωνσταντίνος, Καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Πανταζής Σπύρος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Παζιώνη-Καλλή Κατερίνα, Καθηγήτρια Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου
Πλακίτση Κατερίνα, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Ρεράκης Ηρακλής, Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Σαραφίδου Γιασεμή-Όλγα, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
Σκούρτου Ελένη, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Αιγαίου
Villar Lecumberri Alicia, Profesora honoraria, Universidad Autónoma de Madrid

Αναπληρωτές καθηγητές

Ασημάκη-Δημακοπούλου Άννα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πατρών
Βαμβακούση Ξανθή (Ξένια), Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Γουργιώτου Ευθυμία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Κρήτης
Θάνος Θεόδωρος, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Καλεράντε Ευαγγελία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Κεδράκα Κατερίνα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Μάγος Κωνσταντίνος, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Μαυρίλας Δημοσθένης, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Μπάκας Θωμάς, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Ξυδόπουλος Γιώργος, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Φραγκούλης Ιωσήφ, Αναπληρωτής Καθηγητής ΑΣΠΑΙΤΕ

Χατζηπαναγιωτίδη Άννα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Frederick Κύπρου

Επίκουροι Καθηγητές

Αρβανίτη Ευγενία, Επίκουρη Καθηγήτρια ΤΕΕΑΠΗ Πανεπιστήμιο Πατρών

Κασωτάκη-Γατοπούλου Αργυρώ, Δρ., Επίκουρη Καθηγήτρια, Hankuk University of Foreign Studies της Ν. Κορέας

Κιαπίδου Ειρήνη-Σοφία, Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πατρών

Λαζαρίδου Αγγελική, Επίκουρη Καθηγήτρια, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Νιφτανίδου Θεοχαρούλα, Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πατρών

Σαββάκης Μάνος, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου

Στεργίου Αίδη, Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τουρτούρας Χρήστος, Επίκουρος Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Φωτεινός Δημήτριος, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Λέκτορες

Τσεσμελή Στυλιανή, Λέκτορας Πανεπιστημίου Πατρών

Διδάκτορες

Ακριτίδου Δήμητρα, Δρ. Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών

Αρμάος Ρέμος, Σύμβουλος Καθηγητής ΕΑΠ, Εκπαίδευση Ενηλίκων

Βαρσαμίδου Αθηνά, Δρ. Πανεπιστημίου Κρήτης

Κατσαμάρδος Βασίλης, Δρ. Παιδαγωγικής, Σχολικός Σύμβουλος Δημοτικής Εκπαίδευσης 46ης Περιφέρειας Αθήνας

Μανιάτης Παναγιώτης, Δρ. Πανεπιστημίου Αθηνών Εξωτ. Συνεργάτης, Π.Δ. 407

Μουσένα Ελένη, Δρ Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πατρών

Μπρίνια Βασιλική, Δρ στις Επιστήμες της Αγωγής και της Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Νεράντζης Δαμιανός, Δρ. Ιονίου Πανεπιστημίου στη Μεταφρασεολογία και Διδακτική Ξένων Γλωσσών

Πλιόγκου Βασιλική, Δρ. στις Επιστήμες της Αγωγής-Ειδική Επιστήμονας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Σαχανά Ιφιγένεια, Δρ. Κλασικής Αρχαιολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Σταυρόπουλος Αναστάσιος, Δρ. Τμήματος Μέσων Επικοινωνίας και Πολιτισμού της Σχολής Διεθνών Σπουδών Επικοινωνίας και Πολιτισμού Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Τσιαβού Ευαγγελία, Διδάκτωρ Πανεπιστήμιο Potsdam Γερμανίας

Τσιμπουκλή Άννα, ΣΕΠ ΕΑΠ, Υπεύθυνη Τομέα Εκπαίδευσης ΚΕΘΕΑ

Χαμπηλομάτη Παρασκευή, Δρ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Φιλολόγος, Διευθύντρια 2ου Λυκείου Άρτας

Περιεχόμενα

**Η πορεία προς την καθιέρωση της φυσικής αγωγής στην ελληνική
εκπαίδευση από τον Καποδίστρια μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα** 7

Κυριαζή Κυριακή

Το Παιδαγωγικό Έργο του Γεράσιμου Καψάλη 25

Μανωλάκος Προκόπης

**Ελληνορθόδοξη Εκπαίδευση και Εκκλησία κατά την ύστερη
Οθωμανοκρατία: Η περίπτωση του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄
(1878-1884)** 41

Τσουρής Νικόλαος

Κυριαζή Κυριακή

Η πορεία προς την καθιέρωση της φυσικής αγωγής στην ελληνική εκπαίδευση από τον Καποδίστρια μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα

Περίληψη

Στην καθιέρωση της Φυσικής Αγωγής στην Ελλάδα, τον 19^ο αιώνα, σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι φιλανθρωπιστές της Ευρώπης και τα διαφορετικά γυμναστικά συστήματα, κυρίως το Γερμανικό και το Σουηδικό, με εμφανή την επιρροή του Αρχαίου Ελληνικού Πνεύματος. Με την παρούσα εργασία, ο συγγραφέας προσπαθεί να παρουσιάσει τα πρώτα αισιόδοξα δείγματα και τους σημαντικούς σταθμούς στην ιστορία της Φυσικής Αγωγής, μέχρι την καθιέρωσή της στην Ελληνική Υποχρεωτική και Μέση Εκπαίδευση. Συγκεκριμένα, θα παρουσιαστεί η χρονική περίοδος από τη διακυβέρνηση της χώρας από τον Ιωάννη Καποδίστρια, στο πλαίσιο της προσπάθειάς του να δώσει δυτικό προσανατολισμό στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος με τη θεσμική αναδιοργάνωσή του, σε μια δύσκολη ιστορική περίοδο, μέχρι το 1899 και τη θέσπιση του σημαντικότερου νόμου στην ιστορία του ελληνικού αθλητισμού.

Λέξεις-κλειδιά: Γυμναστική, Φυσική Αγωγή, εκπαίδευση, βαθμίδες εκπαίδευσης, υποχρεωτική εκπαίδευση, δημόσια εκπαίδευση, εκπαιδευτικά προγράμματα, γυμναστής, νομοθεσία

The process of the introduction of Physical Education in the Greek educational system from Kapodistria's era till the end of the 19th century

Abstract

In the 19th century, the philanthropists of Europe and the different gymnastic systems, mainly the German and the Swedish, influenced by the Ancient Greek Spirit, played an important role in the establishment of Physical Education in Greece. By the present work the writer tries to present the first optimistic samples and the important milestones in the history of Physical Education till the introduction in Compulsory and Secondary Greek Education. Specifically, the period that begins with the rule of the state by Ioannis Kapodistrias and his attempt to give a western orientation to the newly formed Greek state with an institutional reorganization, in a difficult historical period, before the establishment of the most important law in the history of Greek sport, in 1899.

Keywords: Gymnastics, Physical Education, education, levels of education, compulsory education, public education, training programmes, sports teacher, legislation

1. Εισαγωγή

Όταν ο Χριστιανισμός έγινε η επίσημη θρησκεία της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, το 324 μ.Χ., οι Ολυμπιακοί αγώνες έχασαν σταδιακά τη θρησκευτική τους σημασία, θεωρήθηκαν ως παγανιστική γιορτή μέχρις ότου, το 393 μ.Χ., ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος να διατάξει την απαγόρευσή τους. Στους βυζαντινούς χρόνους, η εκκλησία καταπολέμησε την απολυτοποίηση του γυμνού σώματος, ο λαός όμως συνέχισε να αγαπά το παιχνίδι και τα αγωνίσματα. Έτσι, άδοξα, έληξε μια περίοδος χιλίων χρόνων κατά την οποία οι Ολυμπιακοί αγώνες διεξάγονταν συνέχεια κάθε τέσσερα χρόνια. Την επικράτηση του Ολυμπιακού πνεύματος, του πολιτισμού και της φυσικής αγωγής για 1169 χρόνια διαδέχεται η εγκατάλειψη του ιερού χώρου της Ολυμπίας, η μονόπλευρη θρησκευτική αγωγή και η απαγόρευση κάθε αθλητικής δραστηριότητας¹.

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453), με την εξάπλωση του μουσουλμανισμού και μέχρι την αρχή της Ελληνικής Επανάστασης (1821), η Φυσική Αγωγή απουσιάζει παντελώς από τις κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες των υπόδουλων Ελλήνων.

Για τη Φυσική Αγωγή στη βασική εκπαίδευση την περίοδο 1827-1912 στην Ελλάδα δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες για μεγάλες χρονικές περιόδους. Σε μερικά κεφάλαια της ιστορίας της εκπαίδευσης υπάρχουν μόνο αναφορές για

---

1 Γιαννάκης, Θ. (1981), Η φυσική αγωγή από το 394 μ.Χ., σ. 7.

τη Φυσική Αγωγή στο σχολείο.

Στην παρούσα εργασία θα μελετήσουμε, μέσω βιβλιογραφικής ανασκόπησης, την εμφάνιση και καθιέρωση της Φυσικής Αγωγής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, στην αυγή του 19^{ου} αιώνα όπου αρχίζει να περιλαμβάνεται πλέον στα ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά προγράμματα, τη στιγμή όπου τα κράτη αντιλαμβάνονται τη σημασία της φυσικής αγωγής ως βασικής αγωγής, όπως ακριβώς ήταν στην αρχαία Ελλάδα².

1.1. Σκοπός της εργασίας

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να παρουσιάσει τα γεγονότα-σταθμούς στην πορεία προς την καθιέρωση της Φυσικής Αγωγής, στην αυγή του 19^{ου} αιώνα, στις διάφορες βαθμίδες της Εκπαίδευσης μέχρι τη θέσπιση του σημαντικότερου νόμου για την ιστορία του αθλητισμού. Πιο συγκεκριμένα στην Ελλάδα, μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους και σε μια περίοδο όπου η οικονομία της βάλλεται και τα διαφορετικά συμφέροντα συγκρούονται, η εκπαίδευση και η θεμελίωση σύγχρονων και σταθερών βάσεων για την οργάνωσή της, θεωρείται πρωταρχικής σημασίας για τη μόρφωση των νέων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι η απαξίωση, αρχικά, της Φυσικής Αγωγής, με τον λογιοτατισμό να είναι η κυρίαρχη τάση στους κύκλους των λογίων έως τα τέλη του 19ου αιώνα, δεν αποτέλεσε εμπόδιο για την ψήφιση των πρώτων νομοσχεδίων σχετικά με τη φυσική αγωγή στη βασική εκπαίδευση³. Αξίζει λοιπόν τον κόπο να διερευνηθεί με ποιόν τρόπο τέθηκαν τα θεμέλια για τα πρώτα αναλυτικά προγράμματα για το μάθημα της γυμναστικής που επηρέασαν τα γυμναστικά εκπαιδευτικά ζητήματα του 20ού αιώνα.

2. Αποσαφήνιση όρων

2.1. Φυσική Αγωγή

Συστατικό της δομής του σχολείου και της παιδείας η οποία «αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων» (Σύνταγμα Ελλάδος, Άρθρο 16, παρ. 2). Εστιάζει στο παιδί και στο σύνολο των γνωστικών, συναισθηματικών και ψυχοκινητικών πτυχών του και γι' αυτόν τον λόγο διαφοροποιείται από τη φυσική δραστηριότητα.

Ο όρος είναι εναρμονισμένος με τη διεθνή ορολογία (Physical Education, από τις λατινικές λέξεις «physica», «physics», «educatio»).

---

2 Γιάτσης, Σ. (1985), Εισαγωγή της Ιστορίας της φυσικής αγωγής στον Ελληνικό κόσμο, Θεσσαλονίκη, σ. 155.

3 Δηλιγιάννης, Θ. και Ζηνόπουλος, Γ. Κ., 'Ελληνική Νομοθεσία από το 1833 μέχρι το 1875, τόμος ΣΤ', Έν Αθήναις, σ. 438.

2.2. Λογιοτατισμός

Η τάση μιας μερίδας γραμματιζόμενων να θέλουν να ξεχωρίζουν όχι με την ποιότητα του περιεχομένου του λόγου τους και την κατανόηση των λεγόμενων και γραφόμενων τους από τους ακροατές/αναγνώστες, αλλά από τη χρήση λέξεων, μορφολογικών τύπων και συντακτικών δομών της αττικής διαλέκτου αρχικά και της καθαρεύουσας αργότερα. Τον 19ο αιώνα ονομάστηκε λογιοτατισμός και στη συνέχεια καθαρευουσιανισμός. Έχει την αρχή του στα χρόνια του αττικισμού, όταν οι τότε σοφολογίωτατοι θεωρούσαν σημαντική προσωπικότητα μόνον όποιον χρησιμοποιούσε την αττική διάλεκτο.

Χαρακτηριστικό τύπο «λογιότατου» δημιούργησε ο Δ. Σολωμός στον περίφημο «Διάλογο» για τη γλώσσα (1824) μεταξύ του Ποιητή και του Σοφολογίωτατου, στον οποίο καυτηριάζει με δριμύτητα τις σχολαστικές και αναχρονιστικές αντιλήψεις των τότε καθαρευουσιάνων. «Ο λογιοτατισμός, γράφει το 1856 ο επτανήσιος Αντ. Φατσέας, θέλει την ταπείνωσιν του έθνους του ζώντος, δια να κυβερνά με την γραμματική περιφρονεί το έθνος και ενδομύχως το μισεί. Λέγει ότι θέλει την αρχαίαν, όχι διότι αισθάνεται τι αξίζει η αρχαία, αλλ επειδή κατά περίστασιν οι οπαδοί του έμαθον δύο απαρέμματα από τενεκέ να δεσπόζει το έθνος με την κουτοπονηρίαν»⁴.

2.3. Σχολικά Προγράμματα

Πρόκειται για ειδικά σχεδιασμένα εκπαιδευτικά προγράμματα, με μαθησιακούς στόχους, συγκεκριμένες μεθόδους και χρονική οριοθέτηση.

Η θεμελιώδης και ουσιαστική διάσταση των Αναλυτικών Προγραμμάτων στην εκπαιδευτική διαδικασία, έχει καταστήσει τα αναλυτικά προγράμματα πρωταρχικό ζήτημα μελέτης και ενδιαφέροντος στις διάφορες χώρες. Στο σημερινό σχολείο τα αναλυτικά προγράμματα στο σύνολό τους και τα διδακτικά εγχειρίδια μέσα από τα οποία αυτά υλοποιούνται, αποτελούν το σύνολο των μορφωτικών αγαθών τα οποία εκφράζουν τους σκοπούς της Αγωγής όπως καθορίζονται από την επίσημη πολιτεία και με βάση τα οποία αυτό επιδιώκει την επίτευξή τους.

2.4. Φιλανθρωπιστές

Οι φιλανθρωπιστές (Ραμπελέ, Μερκουριάλης, Λούθηρος, Ρουσσώ, Μπασεντόου, Τισσώ, Λούκε) ήταν παιδαγωγοί και φιλόσοφοι οι οποίοι εναντιώθηκαν στη μονόπλευρη εκπαίδευση στην Ευρώπη, υποστήριζαν τη σωματική και πνευματική αρμονία, υιοθέτησαν τις ιδέες του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, του Ιπποκράτη, του Γαληνού και του Φιλόστρατου. Επίσης, ήταν υποστηρικτές της εισαγωγής των σωματικών ασκήσεων και της φυσικής αγωγής στην εκπαίδευση⁵.

4 Δημαράς, Α. (1973), Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τ. Α, σ. 141

5 Γιαννάκη, Θ. (1992), Ζάππειες και σύγχρονες Ολυμπιάδες, Αθήνα, σ. 13.

3. Η εμφάνιση και εξέλιξη της σωματικής αγωγής μετά την απελευθέρωση

3.1. Σημαντικοί σταθμοί στην ιστορία της ελληνικής σχολικής φυσικής αγωγής μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα

Στην προσπάθεια οργάνωσης της εκπαίδευσης τον 19^ο αι. διαπιστώθηκε ότι η φυσική αγωγή δεν περιλαμβάνεται στα σχολικά προγράμματα, αν και θα περίμενε κανείς το αντίθετο, εξαιτίας των επιδράσεων από τον ευρωπαϊκό χώρο, αλλά και της ελληνικής παράδοσης από την αρχαιότητα.

Σημαντική αποδεικνύεται η επιρροή των φιланθρωπιστών στην εμφάνιση της Φυσικής Αγωγής στην Ευρώπη και στη δημιουργία διαφορετικών γυμναστικών συστημάτων στην εκπαίδευση. Όμως, παρά τη διάδοση των αντιλήψεων των Ευρωπαίων διανοητών, όπως οι Μονταίνιος και Ρουσσώ, οι οργανωτές της επίσημης κρατικής παιδείας παρέμεναν επηρεασμένοι από τον Καρτεσιανό δυισμό, σύμφωνα με τον οποίο η ψυχή μπορεί να υπάρξει ανεξάρτητα από το σώμα, καθώς αποτελεί την ουσία του ανθρώπου⁶.

Η εκλογή του Καποδίστρια το 1827 στην Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, με πρωτοβουλία του Θ. Κολοκοτρώνη, θεωρήθηκε ως ήττα των Αγγλικών συμφερόντων και νίκη της Ρωσικής διπλωματίας. Ο Καποδίστριας προσπάθησε να οργανώσει το Ελληνικό κράτος και ιδιαίτερα τη δημόσια εκπαίδευση και είχε την ευθύνη της σύστασης του Κεντρικού Σχολείου της Αίγινας, το «Πρότυπον Αλληλοδιδασκικών»⁷. Στην περίοδο της διακυβέρνησής του και έχοντας διαπιστώσει τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης των Ελλήνων, προσπάθησε να οργανώσει την εκπαίδευση εφαρμόζοντας την αλληλοδιδασκτική μέθοδο μέχρι το 1878⁸.

Στο «Πολιτικό Σύνταγμα της Ελλάδος»⁹ προβλεπόταν για πρώτη φορά η συμμετοχή στην κυβέρνηση υπουργού Παιδείας. Ο σκοπός της παιδείας ήταν η διαμόρφωση ελεύθερων και ικανών πολιτών¹⁰, η πνευματική ανάπτυξη και η ηθική εξέλιξη των μαθητών. Με ευθύνη της βουλής καθορίστηκαν οι βαθμίδες εκπαίδευσης. Η πρώτη βαθμίδα εκπαίδευσης είχε δωρεάν χαρακτήρα για τα αγόρια και για τα κορίτσια. Η εκπαίδευση έπρεπε να έχει έντονα φιλανθρωπικό και σωφρονιστικό χαρακτήρα σύμφωνα με τον Καποδίστρια και εφαρμόστηκε

6 Ο Γάλλος φιλόσοφος και μαθηματικός Καρτέσιος (Rene Descartes) ανέπτυξε περισσότερο αυτή την άποψη για τη συνειδηση στο έργο του "Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας" (Meditationes de prima philosophia) το 1641.

7 Σβορώνος, Ν. (1994), *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, βιβλιογραφικός οδηγός Σπύρου Ασδραχά, ιστορική βιβλιοθήκη, ιγ' εκδ.. Αθήνα: Θεμέλιο, σ.σ. 72, 73.

8 Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας είχε εισαχθεί από το 1819, ενώ εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στη Μεγάλη Βρετανία με σκοπό τη διδασκαλία πολλών μαθητών με μικρό κόστος για να καταπολεμηθεί ο αναλφαριθμισμός. (Βλ. Κάτσικας, Χ. -. Θεριανός, Κ. Ν, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007*, εκδ. Σαββάλας, σ. 34.)

9 Τροιζήνα, 1 Μαΐου 1827, άρθρο 126.

10 Ευαγγελόπουλος, Σ. (1998), *Ελληνική Εκπαίδευση*, τ. Α', Αθήνα, σ. 93.

στο πρώτο εκπαιδευτικό ίδρυμα, στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας, όπου υπήρχε διδάσκαλος γυμναστικής με το όνομα Γεώργιος Ρήγας (1829), ο οποίος δίδασκε σύμφωνα με το γερμανικό σύστημα, αλλά όταν αρνήθηκε να υπογράψει έγγραφο που θα δήλωνε την αφοσίωσή του στον Καποδίστρια¹¹, απομακρύνθηκε.

Η έλευση του βασιλιά Όθωνα (1832-1862), μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια (27 Σεπτεμβρίου 1831) επηρέασε τη μετέπειτα πολιτική, κοινωνική και εκπαιδευτική πορεία της Ελλάδος. Με την άφιξη των Βαυαρών, συστήθηκε επιτροπή, το 1833, με στόχο την πληροφόρηση της Αντιβασιλείας για την κατάσταση της δημόσιας εκπαίδευσης και την εισήγηση προτάσεων για τη βελτίωσή της. Μετά την ίδρυση τριών ειδών σχολείων από τον Γεώργιο Λουδοβίκο φον Μάουρερ¹², ο οποίος ήταν μέλος της επιτροπής της Αντιβασιλείας, για πρώτη φορά στα δημοτικά σχολεία προβλεπόταν η σωμασκήα, η γύμναση στην πάλη, το άλμα και ο δρόμος¹³. Τελικά όμως το σχέδιο δεν εφαρμόστηκε, γεγονός που είχε σα συνέπεια να ματαιωθεί ο πρώτος εκπαιδευτικός σχεδιασμός.

Το 1834, στη νέα πρωτεύουσα του κράτους, την Αθήνα, δεν λειτουργούσε κανένα σχολείο και στην υπόλοιπη Ελλάδα ο αριθμός των σχολείων που λειτουργούσαν ήταν σχετικά μικρός (20-30 σχολεία). Οι δήμοι εξακολουθούσαν να μη διαθέτουν χρήματα για τα σχολεία και πολλές φορές η έλλειψη χρημάτων αποτελούσε πρόφαση για την κατάργησή τους, ενώ στην ουσία οι λόγοι ήταν κομματικοί¹⁴. Στα πλαίσια της οργάνωσης και ανάπτυξης της βασικής εκπαίδευσης, η οποία διαρκούσε επτά έτη, θεσμοθετήθηκε η υποχρεωτική εκπαίδευση των μαθητών με τη συμπλήρωση του πέμπτου έτους της ηλικίας τους και δημιουργήθηκε η ανάγκη οργάνωσης του μαθήματος της φυσικής αγωγής και εκπαίδευσης των μαθητών. Με το διάταγμα «Περί Δημοτικών Σχολείων» η φυσική αγωγή καθιερώθηκε στα δημοτικά σχολεία αλλά μόνο στα αγόρια, ενώ στα σχολεία θηλέων προβλεπόταν να γίνεται εξάσκηση στα γυναικεία εργόχειρα¹⁵.

Βασικό μέρος της αθλητικής εκπαίδευσης ήταν το παιχνίδι, το άλμα, οι ελεύθερες ασκήσεις, η πάλη, οι χοροί και όλα αυτά σε αντίθεση με το γερμανικό σύστημα αθλητικής εκπαίδευσης που αναπτύχθηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και ασκούσε μεγάλη επιρροή στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο βασιζόταν

11 Στην εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας (3 Απριλίου 1827) εξελέγη κυβερνήτης της Ελλάδας ο Ιωάννης Καποδίστριας, ο οποίος έφτασε στην Ελλάδα στις 7 Ιανουαρίου 1828. Με νέο ψήφισμα 18 Ιανουαρίου 1828 του ανατέθηκαν όλες οι εξουσίες (βλ. Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1981), Εισαγωγή στην Ελληνική συνταγματική ιστορία, Τεύχος Α, 1821-1941, Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 38.)

12 Τα τετρατάξια δημοτικά σχολεία (στα χωριά), τα τετρατάξια γυμνάσια (στις πρωτεύουσες των νομών). Στην Αίγινα ιδρύθηκε διδασκαλείο με διευθυντή τον Ιωάννη Κοκκόνη για την εκπαίδευση των δημοδιδασκάλων. (Βλ. Αντωνίου, Δ. (1992), Οι απαρχές του Εκπαιδευτικού σχεδιασμού στο νεοελληνικό κράτος: Το σχέδιο της επιτροπής του 183., Αθήνα: εκδόσεις Πατάκη, σ.σ. 21-33.)

13 Καλφαρέντζος, Ε. Γ. (1937), Περίληψις Γυμναστικής Νομοθεσίας 1834-1933, Νόμος Περί Δημοτικών Σχολείων, Γυμναστικές διατάξεις : άρθρα 2, 8.,9, 6/18 Φεβρουαρίου 1834, Θεσσαλονίκη, σ. 9.

14 Λέφας, Χρ. (1942), Η ιστορία της εκπαίδευσης, ΟΕΣΒ, Έν Αθήναις, σ. 21.

15 Γοντζές, Η. (1909), Η εξέλιξη της δημοτικής εκπαίδευσης εν Ελλάδι από της συστάσεως του Ελληνικού κράτους μέχρι σήμερον, Άρθρο στο Παιδαγωγικόν Περιοδικόν «Το δημοτικόν σχολείον», τόμος τρίτος, Έν Αθήναις, σ. 8.

στις αρχές των Guts Muths και Jahn με τακτικές στρατιωτικές ασκήσεις και με γυμναστικά όργανα¹⁶. Υπεύθυνος οργάνωσης και εφαρμογής του συστήματος στην Ελλάδα ήταν ο Γερμανός Κορκ και ο πρώτος Έλληνας δάσκαλος της φυσικής αγωγής ο Γεώργιος Παγών, ο οποίος έγραψε το πρώτο σύγγραμμα για τη Φυσική Αγωγή το 1837, με σαφείς επιρροές από το γερμανικό στρατιωτικοποιημένο εκπαιδευτικό σύστημα και προσπαθώντας να το προσαρμόσει στην ελληνική κοινωνική πραγματικότητα. Συνάντησε όμως ποικίλες δυσκολίες καθώς και αδιαφορία στη διάδοση του έργου του, στις οποίες προσπάθησε να δώσει απαντήσεις στο μέρος του βιβλίου του, στο οποίο έδωσε τον τίτλο «*προβλήματα περί γυμναστικής, εμπόδια και αντίλογισμοί*»¹⁷, αναφέροντας μεταξύ άλλων στο σύγγραμμά του ότι οι μαθητές διδάσκονται πολιτικά καθήκοντα και θρησκεία αλλά όχι την εκπαίδευση της ψυχής και του σώματος, το σπουδαιότερο όλων. Υπήρξε από τους πρώτους που μίλησε για βελτίωση της υγείας μέσω της εκγύμνασης, για τη μακροβιότητα και την αύξηση των δυνάμεων του ανθρώπου που αθλείται και μάλιστα από πολύ νεαρή ηλικία. Αναφέρεται στον υποστηρικτή της σωματικής και πνευματικής αρμονίας, τον Πλάτωνα και επισημαίνει ότι είναι υποχρέωση της κοινωνίας να εκπαιδεύει τους νέους από το δημοτικό σχολείο.¹⁸

Με αρχικό στόχο την υγεία και την ισχυροποίηση του σώματος, στα Βασιλικά διατάγματα του 1834 και του 1836 θεσπίστηκε δίωρη διδασκαλία ανά εβδομάδα για το μάθημα της Γυμναστικής στα δημοτικά σχολεία, στα Ελληνικά σχολεία το αντικείμενο της Γυμναστικής περιορίστηκε μόνο στα διαστήματα ανάπαυσης μεταξύ των μαθημάτων ή κατά την περίοδο των διακοπών, ενώ στα Γυμνάσια γινόταν στο τέλος των μαθημάτων και κατά τους θερινούς μήνες.¹⁹

Οι πρώτες λοιπόν αισιόδοξες ενδείξεις για την πορεία της Φυσικής Αγωγής εμφανίστηκαν με τη μεταφορά του πρώτου διδασκαλείου (1834) από το Ναύπλιο στην Αθήνα και την ίδρυση γυμναστηρίου με διευθυντή τον Γ. Παγώντα, που προσπάθησε όμως μάταια να πείσει τους δημοδιδάσκालους της εποχής να θυσιάσουν έστω και μία ώρα γραμματικής για σωματική δραστηριότητα.

Έπειτα, καθοριστική θεωρείται η συμβολή του Ιωάννη Κωλέττη, ο οποίος σε ομιλία του στην εθνοσυνέλευση τον Ιανουάριο του 1844 υποστήριξε το εθνικιστικό ιδεώδες της «Μεγάλης Ιδέας» που αποτέλεσε βασική προτεραιότητα της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας, απαιτούσε όμως γυμνασμένο έμπυχο δυναμικό με τη βοήθεια της φυσικής αγωγής²⁰.

Τα δύο σημαντικά γεγονότα της περιόδου είναι η λειτουργία του γυμναστηρίου Αθηνών, με τον Ιωάννη Φωκιανό στη θέση του διευθυντή (1874) και την καθιέρωση της Φυσικής Αγωγής, ως υποχρεωτικό μάθημα, στα γυμνάσια

16 Guts Muths (1759–1839), ο «πατέρας» της φυσικής αγωγής F. Ludwig Jahn (1778–1852) ιδρυτής, μαζί με τον Gerhard Vieth, της γερμανικής Turnkunst (γνωστής ως γυμναστική των Γερμανών).

17 Παγών, Γ. Θ. (1837), *Περίληψις τῆς γυμναστικῆς*. Ἐν Ἀθήναις, σ. 11.

18 Παγών, Γ. Θ. (1837), *Περίληψις τῆς γυμναστικῆς*. Ἐν Ἀθήναις, σ. 3.

19 ΒΔ του 1834 (ΦΕΚ 11/03.03.1834, Τεύχος Α) και ΒΔ του 1836 (ΦΕΚ 82/31.12.1836, Τεύχος Α)

20 Σκοπετέα, Έ. (1988), *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα, σ. 257.

(1878). Δύο χρόνια μετά, το μάθημα γίνεται τρίωρο/εβδομάδα και διορίζεται ένας γυμναστής σε κάθε γυμνάσιο. Οι πρώτοι γυμναστές εκπαιδεύτηκαν ανεπίσημα στο Διδασκαλείο. Το σημαντικό στοιχείο εδώ είναι ότι η γυμναστική παύει σιγά σιγά να έχει στρατιωτικό χαρακτήρα.

3.2. Η καθιέρωση του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής στην Υποχρεωτική και Μέση Εκπαίδευση

Η δυσχερής οικονομική κατάσταση της Ελλάδας πριν την άφιξη του Όθωνα, δεν επέτρεψε τη δημιουργία των κατάλληλων εγκαταστάσεων για τη φυσική αγωγή. Οι βασικές προτεραιότητες σύμφωνα με την επιτροπή παιδείας ήταν η γραφή, η ανάγνωση και η αριθμητική.

Μέχρι το 1881 αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων του δημοτικού σχολείου δεν υπήρχε και η διδασκαλία του κάθε μαθήματος γινόταν όπως ο κάθε δάσκαλος ήθελε και ό,τι ώρα το ήθελε. Στα σχολεία αυτά, το μάθημα της Φυσικής Αγωγής απουσίαζε²¹ ενώ με υπουργική απόφαση, συμπεριλήφθηκε στο ωρολόγιο πρόγραμμα των δημοτικών σχολείων θηλέων το 1894²².

Ο νόμος περί υποχρεωτικής εκπαίδευσης των μαθητών το 1834, από το πέμπτο μέχρι το δωδέκατο έτος δεν εφαρμόστηκε στην πράξη λόγω βασικών ελλείψεων σε θέματα προσωπικού και υποδομών²³. Η ευθύνη ίδρυσης και συντήρησης των σχολείων ανατέθηκε στους δήμους, οι οποίοι όμως δεν δύνονταν να προσφέρουν ούτε τα στοιχειώδη μέσα, επομένως ελάχιστα σχολεία λειτούργησαν και αυτά ήταν των αγοριών²⁴. Παρόλα αυτά, λόγω έλλειψης χώρων και ανεπάρκειας δασκάλων, το μάθημα τελικά δεν διδάχτηκε ούτε στα αγόρια²⁵. Μία πρόβλεψη του διατάγματος του 1834 ήταν η δυνατότητα ίδρυσης σχολείων από ιδιώτες. Συνεπώς, ιδρύθηκαν σχολεία από ξένους ιεραπόστολους της Δύσης, οι σύζυγοι των οποίων αναλάμβαναν τα σχολεία θηλέων, όπου μόνο όσοι είχαν την οικονομική δυνατότητα μπορούσαν να φοιτήσουν και ως φορείς της δυτικής σκέψης, έδιναν μεγάλη σημασία στη θρησκευτική κυρίως μόρφωση αλλά και στις γνώσεις υγιεινής και οικιακής οικονομίας²⁶. Το 1836, η ίδρυση της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας αποτέλεσε τον σπουδαιότερο φορέα οργάνωσης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα με στόχο την εκπαίδευση της οικοδέσποινας και δασκάλας²⁷.

21 Λέφας, Χρ. (1942), Ιστορία της εκπαίδευσης, Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα, σ.90

22 Β.Δ. «Περί προγράμματος των μαθημάτων των τετρατάξινων Δημοτικών Σχολείων Θηλέων», 29 Απριλίου 1894, ΕτΚ., Α' Φ.Ε.Κ. 44.

23 Οικονόμου, Π.Π. (1912), Η παιδείσις τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων, π. « Τό δημοτικόν σχολείον». Ἐν Αθήναις, σσ. 8-38.

24 Ευαγγελόπουλος, Σ. (1984), Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, τ. Α', Αθήνα, σ.60

25 Κουλούρη, Χ. (1997), Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας- Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, σ.48.

26 Φουρναράκη, Ε. (1987): Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας - Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, σ.18.

27 Ατσαβέ, Π., Η Ιστορία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας και των Αρσακείων Σχολείων <https://history>.

Γενικότερα, ο μηχανισμός λειτουργίας των σχολείων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης υστερούσε σε πολλούς τομείς, ενώ, όπως αναφέρει ο Ξανθόπουλος η Φυσική Αγωγή παραμελήθηκε και δεν συγκαταλεγόταν στο πρόγραμμα των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων²⁸, μέχρι το 1877, όπου σύμφωνα με έκθεση του υπουργού παιδείας, προκύπτει εντυπωσιακή αύξηση των σχολείων και των μαθητών-μαθητριών της δημοτικής εκπαίδευσης η οποία πραγματοποιήθηκε σταδιακά, την περίοδο 1830-1874. Στη συνέχεια, ορίστηκαν τα υποχρεωτικά μαθήματα, μεταξύ των οποίων και η γυμναστική. Εάν οι μαθητές δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν επιβαλλόταν χρηματικό πρόστιμο αξίας 10 λεπτών για κάθε απουσία, έτσι ώστε να αναγκαστούν οι γονείς να στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Όμως, ο νόμος δεν κατάφερε να επιβάλλει την παρουσία των παιδιών στα σχολεία, καθώς κάποιοι γονείς αδυνατούσαν να πληρώσουν τα δίδακτρα ή χρειάζονταν εργατικά χέρια στις αγροτικές δουλειές²⁹.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στο περιοδικό «ο παιδαγωγός»³⁰, όπου καταγράφονται οι αρμοδιότητες του δασκάλου διαφαίνεται ότι αυτός έχει την ευθύνη για τη σωματική και ψυχική διαπαιδαγώγηση των μαθητών. Βασικό μέλημα, η διατήρηση της φυσικής υγείας και η ενδυνάμωση του σώματος και γι' αυτόν τον λόγο είναι απαραίτητο ο μαθητής να τρέφεται σωστά να γυμνάζεται για να είναι υγιής και να καταφέρει να μορφωθεί. Στα σχολεία, το βιβλίο «Υγιεινά παραγγέλματα» του Καραθεοδωρή, οι δάσκαλοι το χρησιμοποιούσαν σαν οδηγό³¹. Δημιουργούνται νέα σχολεία, κατηγοριοποιούνται οι δάσκαλοι και η φοίτηση των μαθητών γίνεται υποχρεωτική. Διαφαίνεται πλέον ο στόχος του μαθήματος που είναι η επιδίωξη για καλή υγεία και ενδυνάμωση των μαθητών. Ο δάσκαλος καλείται να διαχειριστεί τις όποιες γυμναστικές ικανότητες του μαθητή, να τον επιβλέπει όταν ασκείται στα γυμναστικά όργανα κατά τις ώρες ανάπαυσης ή διακοπής των μαθημάτων και να τον συνοδεύει όμως στο κοντινότερο σχολείο με την κατάλληλη υποδομή, όταν ο δήμος δεν είχε τη δυνατότητα να κατασκευάσει γυμναστικά όργανα. Ο δάσκαλος πρέπει προπάντων να αγαπάει τη γυμναστική και να μπορεί να μεταδώσει την αγάπη αυτή στους μαθητές του και να τους ενθαρρύνει. Η εκτέλεση των ασκήσεων έπρεπε να γίνεται σωστά, με τη σωστή εφαρμογή από τους διδάσκοντες των παραγγελεμάτων, σε προκαθορισμένο χρόνο και με την κατάλληλη ενδυμασία, βάσει προγράμματος, με συγκεκριμένο στόχο πάντα τη μυϊκή ενδυνάμωση, τη σωστή αναπνοή, βάδιση, στάση του μαθητή που θα βοηθούσαν μελλοντικά στην

---

arsakeio.gr (προσπελάστηκε στις 10.8.2020)

28 Ξανθόπουλος, Κ. (1880), Συνοπτική έκθεσις τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως αὐτῶν μέχρι τοῦδε, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, σ.25-28.

29 Βαϊνόπουλος, Ι.Ν. (1908), Παιδαγωγικόν δελτίον ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθῆναις Ἑλληνικοῦ Διδακταλικοῦ Συλλόγου, Τόμος τρίτος », Ἐν Ἀθῆναις, σ. 16.

30 Ο Παιδαγωγός, 1839, Σύγγραμμα περιοδικό «περὶ παιδαγωγικῆς καὶ περὶ ἀνατροφῆς», ἔτος Α, ἀριθ. 3 καὶ 4.

31 Καραθεοδωρῆς, Κ. (1829), Υγιεινά παραγγέλματα: πρὸς χρῆσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐκ τῆς τυπογραφίας Φίρμινου Διδότου, Ἐν Παρισίοις.

κοινωνική του δράση αλλά και στη στρατιωτική του θητεία³².

Το μάθημα της γυμναστικής εισάγεται επίσημα στην εκπαίδευση με το Β.Δ. του 1862³³ και με το Β.Δ. του 1871, οι στρατιωτικές ασκήσεις εισάγονται στα σχολεία, στα Γυμνάσια και στα σχολαρχεία της χώρας. Η εκπαίδευση των μαθητών στρατιωτικοποιείται και αποκτά ξένα χαρακτηριστικά.

Η γερμανική επιρροή επομένως ήταν εμφανής στην αθλητική ελληνική παράδοση αλλά αντίθετη με την ιστορία της, ενώ είχε ως συνέπεια την εγκαθίδρυση των στρατιωτικών ασκήσεων και των προτύπων του Γερμανικού συστήματος φυσικής αγωγής και επηρέασε για μεγάλο χρονικό διάστημα το περιεχόμενο και τη διδασκαλία της φυσικής αγωγής στο ελληνικό σχολικό πρόγραμμα.³⁴

Στο Παρθεναγωγείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας το μάθημα της Φυσικής Αγωγής εισήχθη το σχολικό έτος 1858-59. Δεν έγινε γνωστό το περιεχόμενο του μαθήματος, εφόσον όπως είδαμε, στα δημόσια σχολεία μέσης παιδείας το μάθημα καθιερώθηκε το 1862³⁵. Τη σχολική χρονιά 1860-61 αναφέρεται και δάσκαλος φυσικής αγωγής, ενώ από τα πρακτικά πληροφορούμαστε ότι το μάθημα διδάσκεται κανονικά και το 1886-87 προσλαμβάνεται έμπειρη δασκάλα φυσικής αγωγής. Την περίοδο αυτή λειτουργούσαν και άλλα ιδιωτικά παρθεναγωγεία. Καθώς όμως η διδασκαλία του μαθήματος φυσικής αγωγής δεν προβλεπόταν από το νόμο, συμβαίνει σε κάποια να διδάσκεται και σε κάποια όχι. Στο «Ελληνικό Παρθεναγωγείο» της Αικ. Λασκαρίδου αναφέρεται ότι διδασκόταν στο γυναικείο φύλο η πρέπουσα γυμναστική, ενώ το 1887 περιγράφονται οι εξετάσεις των μαθητριών στη γυμναστική (όχι όμως ως υποχρεωτικό).

Το 1880 με το Β.Δ. «Περί γυμναστικής»³⁶, η γυμναστική εισάγεται ως υποχρεωτικό μάθημα και διδάσκεται 3 ώρες την εβδομάδα, ενώ το 1882 και 1884 ξεκινά η λειτουργία δύο τεσσαρακονθήμερων σχολών γυμναστών. Με το νόμο 1723 «Περί των στρατιωτικών ασκήσεων εν τοις Γυμνασίοις», εισάγονται οι στρατιωτικές ασκήσεις σε όλες τις τάξεις των Γυμνασίων, ενώ έξι χρόνια μετά, οι ώρες διδασκαλίας της γυμναστικής ορίζονται σε 3 την εβδομάδα για κάθε τάξη του Γυμνασίου καθώς και του ελληνικού σχολείου, με την υπόδειξη ότι παράλληλα θα πρέπει να γίνονται και γυμναστικές παιδιές.

Όσον αφορά τη Φυσική Αγωγή των θηλέων, αυτή ακολούθησε τη γενικότερη πορεία της γενικής εκπαίδευσης και κατά συνέπεια το κράτος δεν την έλαβε σοβαρά υπόψη. Την εκπαίδευση των γυμναστριών, το 1897, ανέλαβε το εκπαιδευτικό τμήμα της Ενώσεως Ελληνίδων δημιουργώντας, στα πλαίσια της

32 Πέππας, Σ. (1905), Η γυμναστική καί αι παιδιὰ τοῦ δημοτικοῦ καί Ἑλληνικοῦ σχολείου, ἀμφοτέρων τῶν φύλων, Ἐν Ἀθήναις, σ.σ. 9-11.

33 Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (1986), Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893), Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολογίας - Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, σ. 346-347.

34 Γιάτσης, Σ. (1985), Εισαγωγή της Ιστορίας της φυσικής αγωγής στον Ελληνικό κόσμο, Θεσσαλονίκη, σ. 155.

35 Ψήφισμα «Εισαγωγή της γυμναστικής στα κατώτερα εκπαιδευτήρια», 8-12-1862, Ε.τ.Κ., Α.Φ.Ε.Κ. 19/18-121862 στο Αντωνίου Δαυίδ: Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929).ΙΑΕΝ, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, τ. Α', σελ.163-164

36 Β.Δ. «Περί γυμναστικής», Ε.τ.Κ. αριθμ. 101/3-10-1880

γυμναστικής σχολής, μια τάξη για τις υποψήφιες γυμνάστριες με θεωρητικά και πρακτικά μαθήματα. Το 1898 εκδηλώθηκε για πρώτη φορά το κρατικό ενδιαφέρον για τη γυναικεία γυμναστική. Με διάταγμα, χορηγούσε δίπλωμα γυμνάστριας σε πτυχιούχους δασκάλες ή μαθήτριες του διδασκαλείου θηλέων, κατόπιν επιτυχούς εξέτασης, ενώπιον επιτροπής, σε συναφή θεωρητικά μαθήματα καθώς και στην ανόργανη και ενόργανη γυμναστική και στη διδασκαλία παιχνιδιών και ασκήσεων σε μικρές μαθήτριες³⁷.

Τα νομοσχέδια που καταθέτει στη Βουλή, το Μάιο του 1899, ο επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως υπουργός της κυβέρνησης Θεοτόκη, Αθ. Ευταξίας, θεωρούνται, από τους περισσότερους μελετητές της ιστορίας της δημοτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα, ως η αφετηρία στην προσπάθεια μεταρρύθμισης και εκσυγχρονισμού του εκπαιδευτικού συστήματος όπως αυτό διαμορφώθηκε με το νόμο του 1834 και αποτελούν την πρώτη πλήρη διατύπωση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Τα νομοσχέδια υπερψηφίστηκαν στη Βουλή, γεγονός που αποδεικνύει αυτή την αντίληψη³⁸.

3.3. Η σημασία του Νόμου ΒΧΚΑ'

Ο Νόμος ΒΧΚΑ'³⁹, ένα από τα πέντε νομοσχέδια που κατατέθηκαν στη βουλή το 1899, αφορούσε τη γυμναστική σε σχολικό και αθλητικό επίπεδο και θεωρήθηκε ο πληρέστερος για την εποχή του, καθώς τον ακολούθησαν εννέα εκτελεστικά διατάγματα για την υλοποίηση βασικών διατάξεων, έντυπες οδηγίες για τη διδασκαλία της γυμναστικής και εισηγητικές εκθέσεις.

Μεταξύ άλλων όριζε το μάθημα της γυμναστικής ως πρωτεύον και υποχρεωτικό, διδασκόμενο τρεις τουλάχιστον ώρες την εβδομάδα σε γυμναστήριο προσαρτημένο στο σχολείο, την ίδρυση Σχολής Γυμναστών και Ακαδημαϊκού Γυμναστηρίου, τα προσόντα των γυμναστών στα σχολεία και στις Σχολές Γυμναστών και τον ορισμό των μηνιαίων αποδοχών τους, την μετεκπαίδευση στο εξωτερικό δυο γυμναστών, την καθιέρωση του θεσμού του επιθεωρητή και των σχολικών και γυμναστικών επιδείξεων. Η σημασία του για τη γυμναστική και τον αθλητισμό στην Ελλάδα ήταν μέγιστη, καθώς έδωσε ώθηση στην αναβάθμιση του μαθήματος της γυμναστικής στην εκπαίδευση, οριστικοποίησε το νέο ιδεολογικό πλαίσιο αναφοράς της και έθεσε τα κριτήρια ανάπτυξης του αθλητισμού και της σχολικής γυμναστικής, όπως την εκπαίδευση και μετεκπαίδευση γυμναστών και την έκδοση αναλυτικών προγραμμάτων⁴⁰.

37 Β.Δ. «Περί προγράμματος των εν τοις ελληνικοίς σχολείοις και τοις γυμνασίοις διδασκτέων μαθημάτων», ΕτΚ, 130, τχ. Α'/12 Σεπτεμβρίου 1897.

38 Φραγκουδάκη, Α. (1987), Γλώσσα και ιδεολογία. Κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσα., εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα., σ.22.

39 Β.Δ. «Περί τροποποιήσεως των από 11 Σεπτεμβρίου 1897 και 17 Νοεμβρίου 1897 Β. Διαταγμάτων περί κανονισμού του προγράμματος των εν τοις ελληνικοίς σχολείοις και Γυμνασίοις διδασκτέων μαθημάτων», Ε.τ.Κ. αρ. 227/23-9-1900.

40 «Εισηγητική Έκθεσις» του Αθ. Ευταξία για τη διδασκαλία της γυμναστικής στα σχολεία, 20/11/1899,

Πολλοί Νόμοι και διατάγματα βασίστηκαν σε αυτόν τον νόμο, μέσω των οποίων αναγνωρίστηκε και καθιερώθηκε το σουηδικό γυμναστικό σύστημα⁴¹.

Στον νόμο αυτόν, στο πρώτο κίόλας άρθρο, αναφερόταν για πρώτη φορά ο σκοπός του μαθήματος της γυμναστικής (άρθρο 1) που είναι η *ανάπτυξη των σωματικών και η διατήρηση των ψυχικών δυνάμεων καθώς και η προπαρασκευή των νέων για τον στρατιωτικό βίο*.

Η αναγκαιότητα της διεξαγωγής του μαθήματος της γυμναστικής σε όλα τα σχολεία, δημόσια και ιδιωτικά, στο Πανεπιστήμιο, τα γυμναστήρια και τα αθλητικά σωματεία, αλλά και η με κάθε τρόπο ενίσχυσή του διαφαίνεται στο δεύτερο άρθρο, ενώ, σύμφωνα με το άρθρο 3, την ευθύνη για την εποπτεία της γυμναστικής παιδείας ανέλαβε το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης. Ιδιαίτερης σημασίας ήταν το γεγονός ότι το μάθημα αναβαθμιζόταν σε πρωτεύον για τις δύο πρώτες βαθμίδες δημοσίων και ιδιωτικών σχολείων (άρθρο 4) καθώς και η υποχρεωτική συμμετοχή όλων των μαθητών από όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης (άρθρο 5), πλην των αναπήρων ή όσων είχαν κάποιο οργανικό νόσημα.

Καθοριστικής σημασίας για τη διάδοση και εξέλιξη της φυσικής αγωγής και το άρθρο 8, το οποίο αναφέρεται στην ίδρυση γυμναστηρίου σε κάθε σχολείο της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης και τη συντήρησή του από το κράτος. Για την ομαλή διεξαγωγή του μαθήματος και σε δύσκολες καιρικές συνθήκες, η χρήση του γυμναστηρίου κρινόταν απαραίτητη για την επίτευξη των στόχων του μαθήματος.

Η διδασκαλία της κολύμβησης στη δημοτική και μέση εκπαίδευση, της σκοποβολής και της κωπηλασίας στις ανώτερες τάξεις της μέσης εκπαίδευσης, η κάλυψη των απαραίτητων δαπανών για τη βελτίωση της γυμναστικής από τον τακτικό προϋπολογισμό του Υπουργείου Παιδείας, η ίδρυση Ακαδημαϊκού γυμναστηρίου για τους φοιτητές του Εθνικού Πανεπιστημίου και της Σχολής των Βιομηχανικών Τεχνών, οι αμοιβές του διευθυντή, των γυμναστών του διδασκάλου της οπλομαχητικής και ενός ιατρού με πτυχίο γυμναστή, κατά προτίμηση, όριζαν τα άρθρα 9,10,11,12 και 13. Επόμενο άρθρο όριζε τη γυμναστική ανάμεσα στα γενικά μαθήματα των παραπάνω σχολών εξομοιούμενη με αυτά και εξεταζόμενη κάθε έτος. Ακόμη και αυτοί που δεν υποβάλλονταν σε γενικές εξετάσεις, όφειλαν στο τέλος του δεύτερου έτους να εξεταστούν στο μάθημα της γυμναστικής (άρθρο 14).⁴²

Η πληρότητα του ΒΧΚΑ΄ Νόμου αποδεικνύεται από το γεγονός ότι συνοδευόταν από εισηγητικές εκθέσεις του Α. Ευταξία εκθειάζοντας την εξίσου ανάπτυξη σώματος και πνεύματος, δηλ. το πρότυπο παιδείας της

Παράρτημα της Εφημερίδος της Βουλής της Α΄ συνόδου της ΙΕ΄ βουλευτικής περιόδου.

41 Το Σουηδικό σύστημα γυμναστικής με κύριο εκφραστή του τον Per Henrik Ling (1776-1839), αποτελούνταν από ασκήσεις που στόχευαν στην καλύτερη απόδοση, διατήρηση και βελτίωση της υγείας. Ο Ling καθόρισε τέσσερα είδη γυμναστικής: Α. Στρατιωτική, Β. Θεραπευτική, Γ. Αισθητική, Δ. Παιδαγωγική ή Εκπαιδευτική. Ιωάννης Χρυσάφης: στην Ελλάδα εισήγαγε και εφάρμοσε τη Σουηδική γυμναστική στην εκπαίδευση έως το τέλος της δεκαετίας του 1960.

42 Οικονομάκου, Μ.Μ. κ.ά. (2013), Αναζητήσεις στη Φ.Α. & τον Αθλητισμό, σ.σ. 11, 38-39.

Αθηναϊκής Πολιτείας του Πλάτωνα, την διαφορά της σωματικής άσκησης των Ελλήνων σε αντίθεση με τον μονομερή και ταξικό προσανατολισμό των Ρωμαίων. Παρουσίασε τη σημασία της σωματικής άσκησης σύμφωνα με τις νέες αντιλήψεις των επιστημών της ιατρικής και παιδαγωγικής και επισήμανε ότι το αναμορφωμένο γυμναστικό σύστημα, στα πρότυπα του γερμανικού, τείνει προς την Αθηναϊκή Παιδεία. Μίλησε για τις προσπάθειες πολλών χωρών να αναδιαμορφώσουν την παιδεία, μέσω της σύμμετρης ανάπτυξης σώματος και πνεύματος, ανέδειξε την εξέλιξη της σωματικής αγωγής στην ελληνική εκπαίδευση ενώ εγκωμίασε τη συμβολή των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896 στη διάδοση των σωματικών ασκήσεων στην Ελλάδα ως μέσου εθνικής και ηθικής διαπαιδαγώγησης. Η επίδρασή του υπήρξε καθοριστική, καθώς έδωσε ώθηση στην αναγνώριση του μαθήματος της γυμναστικής ως σημαντικού μέρους της εκπαίδευσης και αναδεικνύοντας τον εθνικό και παιδαγωγικό ρόλο του αθλητισμού και της σωματικής άσκησης που θεωρούνταν βασικά μέσα για την εν γένει διαπαιδαγώγηση των νέων και τη συγκρότηση της ατομικής και κοινωνικής τους ταυτότητας. Αξιοσημείωτη συνεισφορά του νόμου αποτέλεσε η συγγραφή του πρώτου αναλυτικού προγράμματος για το μάθημα της γυμναστικής, που τον ακολούθησε.

4. Συμπεράσματα

Όταν δημιουργήθηκε το ελληνικό Έθνος-κράτος, αυτό που είχε ιδιαίτερη σημασία ήταν η άσκηση για την απόκτηση ενός ισχυρού σώματος σύμφωνα με τις απόψεις του «λογιοτατισμού και του ασκητισμού», απόψεις που επηρέασαν και τις λαϊκές τάξεις, παρά τις φωνές των Ευρωπαίων διανοητών.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι με την άφιξη του Όθωνα και την οργάνωση σχολείων μέσης εκπαίδευσης (Ελληνικό σχολείο και Γυμνάσιο 1836 - 1837)⁴³, οι αντιλήψεις για το στόχο της εκπαίδευσης των μαθητών, που ήταν η διδασκαλία της αρχαίας γραμματικής, με βασική προτεραιότητα τη γραφή και την ανάγνωση, συνετέλεσαν στην υποβάθμιση του μαθήματος της φυσικής αγωγής⁴⁴.

Τη δεκαετία 1830-1840 έγινε προσπάθεια οργάνωσης και προγραμματισμού της εκπαίδευσης και της κοινωνίας, η οποία συνεχίστηκε μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα. Η Αντιβασιλεία επέβαλε ένα εκπαιδευτικό σύστημα βασισμένο στην γερμανική φιλοσοφία, καθώς έπρεπε να φροντίσει για τις ανάγκες της νεολαίας του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, χωρίς να δώσει προσοχή στις εισηγήσεις της επιτροπής παιδείας. Την περίοδο αυτή, η δευτεροβάθμια εκπαίδευση περιελάμβανε το Ελληνικό σχολείο και το Γυμνάσιο, που αφορούσαν όμως μόνο

43 Διατάγματα «Περί του κανονισμού των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων» (ΕτΚ αριθμ.87/31-12-1836) και «Περί του διοργανισμού και της τάξεως των μαθημάτων των ελληνικών σχολείων και των γυμνασίων» (ΕτΚ αριθμ.90/31-12-1836).

44 Δημαράς, Α. (1990), Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια ιστορίας), τ. Α 1821-1894, Αθήνα: Εκδ. Ερμής, σ. σ. 4, 8-13, 21.

στην εκπαίδευση των αγοριών καθώς το κράτος αδιαφορούσε για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών, μέχρι το 1836 όπου ιδρύθηκε η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, ο σπουδαιότερος φορέας οργάνωσης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα.

Προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα επέρχονται και οι σημαντικές αλλαγές στην εκπαίδευση με την ψήφιση των πρώτων νομοσχεδίων σχετικά με τη φυσική αγωγή στη βασική εκπαίδευση. Υπογράφεται ο σημαντικότερος νόμος για τον νεοελληνικό αθλητισμό, στις 10/7/1899, με τον τίτλο «Περί γυμναστικής και αθλητικών αγώνων». Στο πρόγραμμα, την ύλη του οποίου αποτελούσαν οι τακτικές και ελεύθερες ασκήσεις και οι «επιχώριες παιδιές» παρατηρείται ότι δινόταν μεγαλύτερη αξία στις ελεύθερες ασκήσεις, συγκριτικά με τις τακτικές, καθώς οι τελευταίες είναι αριθμητικά λιγότερες. Επιπλέον, επισημαίνεται ότι η διδασκαλία των τακτικών ασκήσεων μειώνεται σημαντικά στις δυο τελευταίες τάξεις του δημοτικού, γεγονός που, όπως πιθανολογείται, ήταν απόρροια της τότε αντίληψης περί πειθαρχίας. Πιθανότατα, λοιπόν, θεωρήθηκε από τους ειδικούς των εκπαιδευτικών θεμάτων θεώρησαν ότι οι τακτικές ασκήσεις θα βοηθούσαν τους μικρούς μαθητές να ενταχθούν ομαλά στο κλίμα της σχολικής πειθαρχίας.

Με την υπογραφή του σημαντικότερου νόμου για τον νεοελληνικό αθλητισμό, στις 10/7/1899, με τον τίτλο «Περί γυμναστικής και αθλητικών αγώνων», ετέθη ο σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος της γυμναστικής στα σχολεία, προσπερνώντας την, μέχρι τότε, προτεραιότητα για επιστημονική και πνευματική κυρίως μόρφωση, καινοτομώντας ως προς την κοινή αντιμετώπιση των δύο φύλων και επηρεάζοντας τα σημαντικά μεταγενέστερα νομοθετικά μέτρα για τη σχολική γυμναστική, μέχρι και σήμερα. Αξιοσημείωτη συνεισφορά του, η συγγραφή του πρώτου αναλυτικού προγράμματος για το μάθημα της γυμναστικής, που τον ακολούθησε και αποτέλεσμά του η ένωση όλων των γυμναστικών συλλόγων και τη σύσταση Επιτροπής Ολυμπιακών Αγώνων εκφράζοντας τον πόθο της μόνιμης τέλεσης των Ολυμπιακών Αγώνων στη χώρα όπου γεννήθηκαν.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1981), Εισαγωγή στην Ελληνική συνταγματική ιστορία, Τεύχος Α, 1821-1941., Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 38.
- Αντωνίου, Δ. (1992), Οι απαρχές του Εκπαιδευτικού σχεδιασμού στο νεοελληνικό κράτος: Το σχέδιο της επιτροπής του 183. Αθήνα: εκδόσεις Πατάκη, σ.σ. 21-33.
- Βαϊνόπουλος, Ι. Ν. (1908), Παιδαγωγικών δελτίων εκδιδόμενον υπό τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου, Τόμος τρίτος ». Ἐν Ἀθήναις, σ. 16.

- Γιαννάκης, Θ. (1981), Η φυσική αγωγή από το 394 μ.Χ., σ. 7.
- Γιαννάκης, Θ. (1992), *Ζάππειες και σύγχρονες Ολυμπιάδες*. Αθήνα, σ. 13.
- Γιάτσης, Σ. (1985), Εισαγωγή της Ιστορίας της φυσικής αγωγής στον Ελληνικό κόσμο. Θεσσαλονίκη, σ. 155.
- Γοντζές, Η. (1909), Η εξέλιξη της δημοτικής εκπαίδευσης εν Ελλάδι από της συστάσεως του Ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα, Άρθρο στο Παιδαγωγικόν Περιοδικόν «Το δημοτικόν σχολείον», τόμος τρίτος. Έν Αθήναις, σ. 8.
- Δηλιγιάννης, Θ. και Ζηνόπουλος, Γ. Κ., Έλληνική Νομοθεσία από τοῦ 1833 μέχρι τοῦ 1875, τόμος ΣΤ΄. Έν Αθήναις σ. 438.
- Δημαράς, Α. (1990), Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια ιστορίας), τ. Α 1821-1894. Αθήνα: Εκδ. Ερμής, σ. σ. 4, 8-13, 21.
- Ευαγγελόπουλος, Σ. (1984), Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, τ. Α΄. Αθήνα, σ. 60
- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (1986), Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893), Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας - Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς. Αθήνα, σ. 346-347
- Καλφαρέντζος, Ε. Γ. (1937), Περίληψις Γυμναστικής Νομοθεσίας 1834-1933, Νόμος Περί Δημοτικών Σχολείων, Γυμναστικές διατάξεις: άρθρα 2, 8, 9, 6/18 Φεβρουρίου 1834. Θεσσαλονίκη, σ. 9.
- Κουλούρη, Χ. (1997), Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας- Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς. Αθήνα, σ. 48.
- Λέφας, Χρ. (1942), Ιστορία της εκπαίδευσης, Ο.Ε.Σ.Β. Αθήνα, σ. 90.
- Ξανθόπουλος, Κ. (1880), Συνοπτική έκθεσις τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως αὐτῶν μέχρι τοῦδε. Έν Κωνσταντινουπόλει, σ.25-28.
- Κάτσικας, Χ. - Θεριανός, Κ. Ν, Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007, εκδ. Σαββάλας, σ. 34.
- Οικονομάκου, Μ.Μ. κ.ά. (2013), Αναζητήσεις στη Φ.Α. & τον Αθλητισμό, σ.σ. 11, 38-39.
- Οικονόμου, Π.Π. (1912), Ἡ παιδείσις τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων, π. « Τό δημοτικόν σχολείον», τόμος ἕκτος. Έν Αθήναις, σσ. 8-38.
- Καραθεοδωρής, Κ. (1829), Υγιεινά παραγγέλματα: προς χρήσιν του ελληνικού λαού. Εκ της τυπογραφίας Φίρμινου Διδότου, Έν Παρισίοις.
- Παγών, Γ. Θ. (1837), Περίληψις τῆς γυμναστικῆς. Έν Αθήναις, σ. 11.
- Παυλίνης, Ε. (1927), Η ιστορία της γυμναστικής. Αθήνα, σσ. 393. 394.
- Πέππας, Σ. (1905), Ἡ γυμναστική καί αἱ παιδιαί τοῦ δημοτικοῦ καί Ἑλληνικοῦ σχολείου, ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Έν Αθήναις, σ.σ. 9-11.
- Σβορώνος, Ν. (1994), Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, βιβλιογραφικός οδηγός Σπύρου Ασδραχά, ιστορική βιβλιοθήκη, γ΄ εκδ. Αθήνα:

Θεμέλιο, σ.σ. 72, 73.

- Σκοπετέα, Έ. (1988), Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Αθήνα, σ. 257.
- Τσιάντας, Κ. (1980), Τα αγωνίσματα των Κλεφταρματολών και η Εθνεγερσία, δεύτερη έκδοση. Ιωά.νινα, σ.σ., 33, 34.
- Φουρναράκη, Ε. (1987), Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας - Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς. Αθήνα
- Φραγκουδάκη, Α. (1987), 1. Γλώσσα και ιδεολογία. Κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσα, εκδ. Οδυσσέας. Αθήνα.
- Ο Παιδαγωγός, 1839, Σύγγραμμα περιοδικό «περί παιδαγωγικής και περί ανατροφής», έτος Α, αριθ. 3 και 4.

Νόμοι και Διατάγματα

- Β.Δ. του 1834 (ΦΕΚ 11/03.03.1834, Τεύχος Α)
- Β.Δ. του 1836 (ΦΕΚ 82/31.12.1836, Τεύχος Α)
- Ν.Δ. «Περί Δημοτικών Σχολείων», 6/18 Φεβρουαρίου 1834, ΕτΚ., Α΄ Φ.Ε.Κ. 11. Το διάταγμα 87/31-12-1836 «Περί του κανονισμού των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων»
- Το διάταγμα 90/31-12-1836 «Περί του διοργανισμού και της τάξεως των μαθημάτων των ελληνικών σχολείων και των γυμνασίων»
- Ψήφισμα «Εισαγωγή της γυμναστικής στα κατώτερα εκπαιδευτήρια», 8-12-1862, Ε.τ.Κ., Α.Φ.Ε.Κ. 19/18-12-1862 στο Αντωνίου Δαυίδ: Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929).ΙΑΕΝ, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, τ. Α΄, σελ.163-164
- Β.Δ. «Περί γυμναστικής», Ε.τ.Κ. αριθμ. 101/3-10-1880
- Ν. 1723 «Περί των στρατιωτικών ασκήσεων εν τοις Γυμνασίοις» Φ.Ε.Κ. 79/27-3-1889
- Β.Δ. του 1894, «Περί προγράμματος των μαθημάτων των τετρατάξιων Δημοτικών Σχολείων Θηλέων», 29 Απριλίου 1894, ΕτΚ., Α΄ Φ.Ε.Κ. 44.
- Ν. ΒΤΜΘ΄ «Περί της στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαίδευσσεως», ΕτΚ φ. 37/ 5-10-1895
- Β.Δ. Ν. ΒΧΚΑ΄ «Περί τροποποιήσεως των από 11 Σεπτεμβρίου 1897 και 17 Νοεμβρίου 1897. Διαταγμάτων περί κανονισμού του προγράμματος των εν τοις ελληνικοίς σχολείοις και Γυμνασίοις διδασκτέων μαθημάτων», Ε.τ.Κ. αρ. 227/23-9-1900
- Β.Δ. του 1897 «Περί προγράμματος των εν τοις ελληνικοίς σχολείοις και τοις γυμνασίοις διδασκτέων μαθημάτων», ΕτΚ, 130, τχ. Α΄/12 Σεπτεμβρίου 1897
- «Εισηγητική Έκθεσις» του Αθ. Ευταξία για τη διδασκαλία της γυμναστικής στα σχολεία, 20/11/1899, Παράρτημα της Εφημερίδος της Βουλής της Α΄ συνόδου της ΙΕ΄ βουλευτικής περιόδου.

Ιστοσελίδες

Ατσαβέ, Π., Η Ιστορία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας και των Αρσακείων Σχολείων. Στο <https://history.arsakeio.gr> (προσπελάστηκε στις 10.8.2020).

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Η **Κυριακή Κυριαζή** είναι υποψήφια Διδάκτωρ στις Επιστήμες Ανθρώπινης Κίνησης και Ποιότητας Ζωής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Έχει πραγματοποιήσει μεταπτυχιακές σπουδές στη Διοίκηση Αθλητικών Οργανισμών & Επιχειρήσεων του Τμήματος Οργάνωσης και Διαχείρισης Αθλητισμού του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Είναι απόφοιτη του ΤΕΦΑΑ του ΕΚΠΑ. Έχει δημοσιεύσει σε περιοδικά του εξωτερικού καθώς και σε Διεθνή Συνέδρια και τα ενδιαφέροντά της εστιάζουν σε ζητήματα Υγείας στον χώρο της Εκπαίδευσης.

Μανωλάκος Προκόπης

Το Παιδαγωγικό Έργο του Γεράσιμου Καψάλη

Περίληψη

Σκοπός της μελέτης μας είναι να αναδείξουμε την προσωπικότητα και το έργο του Γεράσιμου Καψάλη ο οποίος, αν και δεν είχε πραγματοποιήσει σπουδές, αλλά με εφόδια την ευφυΐα του, τις γνώσεις του, την εργατικότητα, το ήθος του, την προσήλωση στο καθήκον και το όραμα για την εκπαίδευση και την πατρίδα, υπηρέτησε ως δάσκαλος, σχολάρχης, φιλόλογος, γυμνασιάρχης. Κατά την τελευταία εικοσαετία της καριέρας του διετέλεσε μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και τρεις φορές πρόεδρος του. Συνέβαλε με προτάσεις του και νομοσχέδια στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1914. Πίστευε στην αυτενέργεια του μαθητή, την κινητήρια δύναμη της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Υποστήριζε ότι με την αυτενέργεια επιτυγχάνεται η όξυνση της κριτικής σκέψης, η καλλιέργεια της φαντασίας, της μνήμης και η μεγιστοποίηση της γνώσης. Ήταν υποστηρικτής της δημοτικής γλώσσας με πρωτοποριακές προτάσεις προς το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.

Λέξεις-κλειδιά: Εκπαίδευση, παιδαγωγική, διδασκαλία, διοίκηση

The Pedagogical Work of Gerasimos Kapsalis

Abstract

The purpose of our study was to highlight the personality and work of Gerasimos Kapsalis who, although he did not have further studies, but with supplies his intelligence, knowledge, hard work, his ethos, dedication to duty and vision for his education and homeland, he served as a teacher, schoolmaster, philologist, high school principal and during the last twenty years of his career he was a member of the Board of Education and three times its president. He contributed with his proposals and bills to the educational reform of 1914. He believed in the student's self-action, the driving force of the educational process. He argued that self-efficacy increases critical thinking, imagination, memory, and maximizes knowledge. He was a supporter of the vernacular, with pioneering proposals to the Board of Education.

Keywords: Education, pedagogy, teaching, administration.

1. Εισαγωγή

Την δεκαετία του 1910-1920, υπήρξαν στην Ελλάδα πρωτοπόροι εκπαιδευτικοί, οι οποίοι εφάρμοσαν καινοτόμους για την εποχή μεθόδους διδασκαλίας. Πίστευαν στην αυτενέργεια του μαθητή, τη βιωματική μάθηση, την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας. Πολλοί από αυτούς που υπηρέτησαν σε διδασκαλεία ή υπήρξαν καθηγητές στο πανεπιστήμιο ήταν οι περισσότερο γνωστοί, όπως ο Γληνός, ο Δελμούζος, ενώ άλλοι που παρέμειναν σε διοικητικές θέσεις στο υπουργείο Παιδείας και δεν ανέλαβαν διδακτικά καθήκοντα σε πανεπιστήμιο, δεν είναι τόσο γνωστοί σήμερα για το παιδαγωγικό και διοικητικό τους έργο. Ο Γεράσιμος Καψάλης με πλούσιο παιδαγωγικό, συγγραφικό, διοικητικό έργο, είχε υπηρετήσει ως δάσκαλος και ως καθηγητής και ως Πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου στο Υπουργείο Παιδείας, όμως εν πολλοίς άγνωστος Παιδαγωγός στις μέρες μας.

Ο Καψάλης αν και δεν είχε μετεκπαιδευτεί στο εξωτερικό, διέθετε μόρφωση σε όλους τους τομείς της φιλολογικής επιστήμης, πείρα σε εκπαιδευτικά προβλήματα, κριτική ικανότητα, αμεροληψία, σεβασμό στους νόμους. Συνάδελφοί του με τυπικά προσόντα αναγνώρισαν την υπεροχή του και τον τίμησαν καθώς τον εξέλεξαν τρεις φορές Πρόεδρο του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου της Μέσης Εκπαίδευσης και τρεις φορές Αντιπρόεδρο. Βαθύτατα δημοκρατικός, ως Πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου είχε ορίσει ένα απόγευμα την εβδομάδα να δέχεται στο σπίτι του όσους εκπαιδευτικούς επιθυμούσαν να του εκθέσουν υπόθεση που τους απασχολούσε.

Στην παρούσα ερευνητική μελέτη παρουσιάζουμε αρχικά την επαγγελματική πορεία του Καψάλη. Με εφόδιο το απολυτήριο Γυμνασίου ξεκίνησε ως υποδιδάσκαλος, συνέχισε ως σχολάρχης και καθηγητής, φθάνοντας να γίνει Γυμνασιάρχης. Εκπαιδευτικός Σύμβουλος στο υπουργείο Παιδείας και Πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Στο δεύτερο μέρος της μελέτης παραθέτουμε τις παιδαγωγικές αρχές του Καψάλη. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζουμε τις προτάσεις του επί των εκπαιδευτικών ζητημάτων προς το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Υπήρξε συνεργάτης του Υπουργού Παιδείας Ιωάννη Τσιριμώκου. Το 1912 του ανατέθηκε η προετοιμασία των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων, συγκεκριμένα επεξεργάστηκε το νομοσχέδιο «Περί διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως». Οι νέες εκπαιδευτικές αντιλήψεις που χαρακτήριζαν τη μεταρρυθμιστική προσπάθεια αποτυπώθηκαν στις εισηγητικές εκθέσεις των νομοσχεδίων και στη γενική εισηγητική έκθεση, που ήταν του Δημήτρη Γληνού. Ο Καψάλης ως Εκπαιδευτικός Σύμβουλος ήταν υπέρμαχος της δημοτικής γλώσσας. Στο τελευταίο μέρος παρουσιάζουμε το συγγραφικό του έργο.

Από όποια θέση και αν υπηρέτησε, τον διέκρινε ο ζήλος για την προώθηση των εκπαιδευτικών ζητημάτων.

Στην ερευνητική μας μελέτη προσπαθούμε να αναδείξουμε το παιδαγωγικό και διοικητικό έργο, ώστε να τον γνωρίσουν και να αντλήσουν στοιχεία από το έργο του οι νεότεροι εκπαιδευτικοί.

2. Η επαγγελματική του πορεία. Ο ζήλος του για κάτι το ξεχωριστό

2.1. Από βοηθός Δάσκαλος, Σχολάρχης

Ο Γεράσιμος Καψάλης (1872-1962) γεννήθηκε στην Καστάνια Γυθείου Λακωνίας. Τελείωσε το Δημοτικό Σχολείο και το Ελληνικό Σχολείο στο Γύθειο και πήρε το απολυτήριο από το Γυμνάσιο Γυθείου το 1889.¹ Στο απολυτήριο του δημοτικού σχολείου υπήρχε τιμητικό διακριτικό σημείωμα του διευθυντή και δασκάλου του, Λουκάκου, στο οποίο αναφερόταν: «Εις τε τα γράμματα και την ηθικήν δεν έχει εφάμλλον».² Λόγω της οικονομικής ανέχειας της οικογένειάς του δεν μπορούσε να σπουδάσει, έτσι αναγκάστηκε να εργαστεί ως βοηθός στο Ελληνικό Σχολείο του Μυστρά από το 1889 μέχρι το 1890. Στο Ελληνικό Σχολείο του Μυστρά, όπως ανέφερε ο ίδιος, μία από τις καινοτομίες που εφάρμοσε ήταν η εξής: μία μέρα κάθε εβδομάδα, από τον Απρίλη και μετά, πραγματοποιούσε το μάθημα στην ύπαιθρο. «Το μετέβαλα το κλεισμένο μέσα σε τέσσερους τοίχους σχολείο, σε σχολείο υπαίθριο... και είχε καλά αποτελέσματα. Εκείνη την ημέρα και περισσότερο μελετημένα ήταν τα παιδιά και εξυπνότερα μου εφαινότο...».³ Έπειτα

1 Φτέρης, Γ. (1981). *Μάνη Πατρίδα μου (το Μανιάτικο Βίωμα)*. Αθήνα: Ερμής, σ. 73.

2 Φραγκινέας, Ν. (1971). *Λακωνική Γή*. Αθήνα: Δίφρος, σ. 327.

3 Καψάλης, Ε. (1982). (Επιμ.). *Καψάλης, Γεράσιμος. Το Ταξίδι της Επαγγελματικής μου ζωής*. Αθήνα, σ. 24.

εργάστηκε στον Άγιο Νικόλαο Γυθείου (1890-1891) και στο Γύθειο (1891-1892). Το 1895 γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ήταν ευχαριστημένος από το περιεχόμενο των μαθημάτων του Πανεπιστημίου. Καθηγητές είχε τους Πολίτη, Χατζηδάκη και Καρολίδη, η διδασκαλία των οποίων «δεν εύφραϊνε την ψυχή του».⁴ Επιστρατεύτηκε στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897. Πήρε το πτυχίο του με βαθμό «καλώς» το 1899.

Από τα πρώτα χρόνια υπηρεσίας του ο Γεράσιμος Καψάλης διακρίθηκε για τη μόρφωσή του, τη διδακτική του ικανότητα και το ήθος του. Από το 1899 έως το 1904 υπηρέτησε ως σχολάρχης των δύο Ελληνικών Σχολείων Γυθείου. Διακρινόταν για την αγάπη και αυστηρότητα προς τους μαθητές του, αλλά και για την ικανότητά του για τη μετάδοση γνώσεων. Δημοσίευσε στην «Εθνική Αγωγή» του Γ. Δροσίνη τα συγγραφικά του πρωτόλεια «Αι θεριναί διακοπαί», «Η νεοελληνική λογοτεχνία εν τη Μέση Εκπαιδύσει» και ο «Αποχαιρετισμός προς μαθητάς τον Ιούνιον του 1903».

2.2. Καθηγητής και Γυμνασιάρχης

Το 1904 υπηρέτησε ως καθηγητής στο Γυμνάσιο Γυθείου και από το 1905 έως το 1910 υπηρέτησε στο Γυμνάσιο Σπάρτης. Την εποχή που υπηρετούσε ως καθηγητής στη Σπάρτη, διορίστηκε ως άμισθος επιμελητής αρχαιοτήτων στις ανασκαφές που έκανε η Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή. Ο Έφορος Αρχαιοτήτων Γεώργιος Σωτηριάδης είχε αναφέρει ότι περιττεύει ο διορισμός αρχαιολόγου στη Σπάρτη, όσο υπηρετεί εκεί ο Γεράσιμος Καψάλης.⁵

Στη Σπάρτη επιθεωρήθηκε από τον τότε Γενικό Επιθεωρητή Νικόλαο Εξαρχόπουλο, ο οποίος στην έκθεσή του ανέφερε: «Ούτος είναι εις των αρίστων λειτουργών της εκπαιδύσεως των εν τοις ημετέροις γυμνασίοις υπηρετούντων, δια τας πολλές αρετάς, ας συγκεντροί εν εαυτώ. Διακρίνεται δια την ευρείαν μόρφωσιν αυτού και δια την ευσυνειδησίαν του, μεθ' ης προπαρασκευάζει εκάστην διδασκαλίαν του... Διδάσκει δε και κατά τρόπον μεθοδικότατον... Δια πάντα ταύτα λαμβάνω την τιμήν να συστήσω τούτον τω Σεβαστώ Εποπτικώ Συμβουλίω ως άξιον πάσης προστασίας και προτείνω την εν καιρώ τω δέοντι προαγωγήν αυτού εις γυμνασιάρχην» Έκθεσις Ν. Εξαρχόπουλου αρ. 117/30-12-1908.⁶ Το Εποπτικό Συμβούλιο το αποτελούσαν καθηγητές των καθηγητικών σχολών του Πανεπιστημίου. Από τις εκθέσεις του Γενικού Επιθεωρητή που διάβαζαν, ξεχώριζαν τους άριστους.

Ύστερα από την έκθεση του Εξαρχόπουλου, ο οποίος αναγνώρισε τις ικανότητές του, το 1909 η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου, όρισε τον Καψάλη μαζί με το γυμνασιάρχη Λορεντζάτο και τον καθηγητή Τραυλαντώνη

4 Καψάλης, Ε. (1982). (Επιμ.). *Καψάλης, Γεράσιμος. Το Ταξίδι της Επαγγελματικής μου ζωής*. Αθήνα, σ. 35.

5 Ατσαβές, Α. (1972). Ο Γεράσιμος Καψάλης. Στο: *Λακωνικά τεύχ.* 52/Ιούλιος-Αύγουστος, σ.σ. 116-122.

6 Μπασουκέας, Επαμ. (1963). Γεράσιμος Καψάλης. Εφημ. *Λακωνική Δράσις* της 10 Απριλίου 1963.

κριτές σχολικών βιβλίων.⁷ Υπήρξαν τιμητικά σχόλια για το έργο της επιτροπής κριτών σχολικών βιβλίων από τους καθηγητές του Πανεπιστημίου. Ακολούθησε η προαγωγή του στο βαθμό του γυμνασιάρχη.

Το 1910 προήχθη στο βαθμό του γυμνασιάρχη και υπηρέτησε στα Γυμνάσια Λαμίας και Θήβας και στη συνέχεια στο Β΄ Γυμνάσιο Αθηνών. Ως γυμνασιάρχης Λαμίας είχε εφαρμόσει την εξής καινοτομία: όσοι μαθητές των ανώτερων τάξεων ήθελαν, κάθε Κυριακή και μετά την εκκλησία, μπορούσαν να μεταβούν στο Γυμνάσιο και να μελετήσουν «θέματα της εκλογής των» από έναν κατάλογο θεμάτων που είχε ορίσει ο Καψάλης.

Ως Γυμνασιάρχης Λαμίας κατηγορήθηκε δόλια από συνάδελφό του πως «χρησιμοποιούσε στη διδασκαλία του γλώσσα που δεν ήταν σύμφωνη με το γλωσσικό αίσθημα»,⁸ ο ίδιος τότε ζήτησε τη μετάθεσή του στη Θήβα, ώστε να μπορέσει να επιμεληθεί αρχαιολογικών μελετών συνέπεια των ανασκαφών που γίνονταν εκείνη την εποχή στη Θήβα. Έγινε υπηρεσιακή ανάκριση και η υπόθεση έφτασε στη Βουλή. Η συζήτηση της υπόθεσης Καψάλη έγινε στη συνεδρία της 18^{ης} Νοεμβρίου 1911.

Στην ομιλία του ο Υπουργός Παιδείας Απόστολος Αλεξανδρής ανέφερε: «οφείλω να γνωρίσω εις την Βουλήν ότι ο Γυμνασιάρχης Καψάλης είναι εις εκ των αρίστων λειτουργών, είναι καλός επιστήμων και εντιμότατος υπάλληλος. Εκ της ανακρίσεως απεδείχθη ότι ο Γυμνασιάρχης Καψάλης ουδόλως μετέβαλε τους κανόνες διδασκαλίας. Το αληθές είναι ότι καταγινόμενος εν τη λαογραφία, ηθέλησε να συλλέξη παραμύθια τινά και δια τούτο παρεξηγήθη».⁹

Ο Ιωάννης Τσιριμώκος γνώρισε το Γεράσιμο Καψάλη και το έργο του, ως πατέρας δύο παιδιών τα οποία φοιτούσαν στο σχολείο που ήταν Γυμνασιάρχης ο Καψάλης. Ο Τσιριμώκος είχε ιδίαν αντίληψη για τις εκδηλώσεις του σχολείου και για τα συναισθήματα αγάπης και ενθουσιασμού που έτρεφαν οι μαθητές για το Γυμνασιάρχη τους και τίμησε τον Καψάλη με την προσωπική του φιλία. Έτσι, το 1912, όταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος ανέθεσε στον Τσιριμώκο το Υπουργείο Παιδείας, εκείνος κάλεσε τον Καψάλη ως συνεργάτη του¹⁰ στο επιτελείο του και μαζί με τους Βαχαβιόλο, Γρατσιάτο και Μπουντόνα προετοίμασαν τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια. Οι συνεδριάσεις της επιτροπής γίνονταν υπό την προεδρία του Τσιριμώκου στο ξενοδοχείο «Αθήναι». Ο Καψάλης επεξεργάστηκε το νομοσχέδιο «Περί διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως». Ο Καψάλης στα ενενήντα χρόνια της ζωής του διηγούμενος στο Γεώργιο Καλαματιανό τις εμπειρίες του ανέφερε για το καλοκαίρι του 1912 ότι ήταν το πιο κουραστικό της ζωής του, γιατί εκτός από τις εργασίες στο γυμνάσιο, είχε τις συνεδριάσεις της επιτροπής

7 Βαγιακάκος, Δ. (1962). Γεράσιμος Καψάλης 1873-1962 (Νεκρολογία). Στο: *Αθηνά*, τόμ. ΞΕ'. Εν Αθήναις τυπογραφείο Μυρτίδου, σ. 272.

8 Καλαματιανός, Γ. (1972). *Γεράσιμος Καψάλης (1872-1962)*. Διάλεξη. Αθήνα, σ. 14.

9 *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*. Συνεδρίαση, αρ. 170/18-11-1911.

10 Καψάλη, Ε. (1987). (Επιμ.) Καψάλης, Γ. *OPUSCULA (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα, σ. 24.

και τις εισιτήριες εξετάσεις της Σχολής Ευελπίδων και του Αρσακείου, στις οποίες είχε ορισθεί μέλος.¹¹

Το 1912 επιστρατεύθηκε και ως λοχίας πυροβολικού βρέθηκε στα Γιαννιτσά. Ο Καψάλης εξέφρασε την επιθυμία του να εργαστεί σε σχολεία του υπόδουλου Ελληνισμού και ειδικά στη Θεσσαλονίκη. Ο Χατζηδάκης τον συμβούλευσε να μην δεχθεί, εάν πρώτα δεν αποσπασθεί στο Υπουργείο Παιδείας, με την αιτιολόγηση ότι οι Τούρκοι ενδέχεται να τον απομακρύνουν ως μη Τούρκο και να χάσει τη θέση του. Ακόμα, ο Γεώργιος Δροσίνης που ήταν στο Υπουργείο Παιδείας ανέφερε στον Καψάλη «ότι το Κράτος δεν είναι ιδανική πολιτεία»¹² για να κάνει τελικά αυτό που του είχε συστήσει ο Χατζηδάκης.

Στο μεσοδιάστημα των δύο Βαλκανικών Πολέμων, του ανέθεσαν να οργανώσει τα σχολεία της Μακεδονίας. Ακόμα και στα νηπιαγωγεία της Μακεδονίας δε μάθαιναν ούτε λέξη ελληνική, γιατί οι δασκάλες έβαζαν τους μαθητές να διαβάζουν κείμενα της αττικής διαλέκτου ή της καθαρεύουσας.¹³ Τότε διαπίστωσε τον κίνδυνο της σλαβικής διαλέκτου σε ορισμένες περιοχές και κατάλαβε ότι μόνο η ζωντανή δημοτική γλώσσα θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στο σχολείο, ώστε να μην αλλοιωθεί η συνείδηση του λαού της Μακεδονίας.¹⁴

Ο Τσιριμώκος πέτυχε να ψηφισθούν τα νομοσχέδια το 1914, ένα από τα οποία προέβλεπε το θεσμό του μόνιμου εκπαιδευτικού συμβουλίου.¹⁵ Έτσι, χάρη στην εισήγηση του Καψάλη, εκπαιδευτικοί σύμβουλοι διορίζονταν οι άριστοι εκπαιδευτικοί που θα ενέπνεαν εμπιστοσύνη στους εκπαιδευτικούς και θα σταδιοδρομούσαν με κριτήρια την αξία τους και όχι την πολιτική τους υποστήριξη.¹⁶

Στα έτη 1913-14 παρατηρήθηκε μία προσπάθεια για κοινωνική μεταρρύθμιση, επέκταση της υποχρεωτικής φοίτησης και εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στα σχολεία. Συντάχθηκαν Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα για τη Δημοτική και Μέση Εκπαίδευση. Ιδρύθηκαν τριτάξια Διδασκαλία Αρρένων και Θηλέων και συστήθηκε το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.¹⁷ Τα νομοσχέδια που υποβλήθηκαν στη Βουλή το 1913 από τον Υπουργό Παιδείας Ιωάννη Τσιριμώκο ήταν: «Περί Δημοτικής Εκπαιδύσεως», «Περί Μέσης Εκπαιδύσεως», «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδύσεως», «Περί μισθώσεως ιδιωτικών οικημάτων ως διδακτηρίων του κράτους», «Περί Διδασκαλείων της Δημοτικής Εκπαιδύσεως», «Περί ιδρύσεως Διδασκαλείου Τεχνικής Εκπαιδύσεως» και «Περί τροποποιήσεως άρθρων τινών του ΓΨΙΗ' νόμου Περί παιδαγωγικής μορφώσεως και δοκιμασίας

11 Καψάλης, Ε. (1987). (Επιμ.) Καψάλης, Γ. *OPUSCULA (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα, σ. 15.

12 Καψάλης, Ε. (1987). (Επιμ.) Καψάλης, Γ. *OPUSCULA (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα, σ. 22.

13 Τσουκαλάς, Κ. (1977). *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*. Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 459.

14 Καλαματιανός, Γ. (1972). *Γεράσιμος Καψάλης (1872-1962)*. Διάλεξη. Αθήνα, σ. 32.

15 Νόμος 240/16-4-1914. «Περί διοικήσεως της δημοτικής και Μέσης Εκπαιδύσεως». ΦΕΚ. 97/16-4-1914, τεύχ. Α'.

16 Καλαματιανός, Γ. (1972). *Γεράσιμος Καψάλης (1872-1962)*. Διάλεξη. Αθήνα, σ. 16.

17 Χαραλαμπίδης, Ι. (1980). *Το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα*. Αθήνα: Καμπανάς, σ. 26.

των λειτουργιών της Μέσης Εκπαίδευσης». Οι νέες εκπαιδευτικές αντιλήψεις που χαρακτηρίζαν τη μεταρρυθμιστική προσπάθεια του 1913 αποτυπώθηκαν στις διάφορες εισηγητικές εκθέσεις των νομοσχεδίων και στη γενική εισηγητική έκθεση, που είναι γραμμένη από το Δημήτρη Γληνό.¹⁸

2.3. Εκπαιδευτικός Σύμβουλος

Από το 1914 έως το 1934 υπηρέτησε ως εκπαιδευτικός σύμβουλος. Το 1926 απομακρύνθηκε από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο από τη δικτατορική κυβέρνηση του Πάγκαλου. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο καταργήθηκε στις 9 Ιανουαρίου του 1926 με συνταγματική απόφαση. Το Φεβρουάριο του 1926 με υπουργική απόφαση ανατέθηκε η διοίκηση της εκπαίδευσης σε μετακλητά μέλη, εναλλασσόμενα ανά τριετία. Με τη δικτατορία του Παγκάλου το 1926 ανασυγκροτήθηκε το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Το συμβούλιο αυτό δε λειτούργησε περισσότερο από ένα έτος.¹⁹

Ως Πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, τους Εκπαιδευτικούς που εκτελούσαν φιλότητα το καθήκον τους, που συνεργάζονταν αρμονικά με τους συναδέλφους τους, αλλά δεν είχαν κοινωνικότητα, ο Καψάλης τους κατέτασσε στους καλούς εκπαιδευτικούς που ωφελούσαν τους μαθητές τους, δεν τους έκρινε, όμως, άξιους για τις ηγετικές θέσεις.²⁰

Υποστήριξε τους άριστους, ανεξάρτητα από την πολιτική τους τοποθέτηση και τους προωθούσε σε θέσεις στελεχών, με τη βεβαιότητα ότι θα ωφελούσαν την εκπαίδευση και γενικότερα την ελληνική κοινωνία. Απεχθανόταν τον τύπο του κακομοίρη δασκάλου που αγωνιζόταν εξευτελιζόμενος να εξασφαλίσει την υποστήριξη των ισχυρών. Ένας τέτοιος εκπαιδευτικός ουδέποτε είχε την υποστήριξη του. Έτσι, δεν έδωσε την ψήφο του, ως Πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, σε εκπαιδευτικό που αποσκοπούσε να γίνει γενικός επιθεωρητής, επειδή κολάκευε και ζητούσε την υποστήριξη των ισχυρών. Γινόταν δυσάρεστος στους ισχυρούς πολιτικούς, όταν επέβαλλαν στη συνείδησή του μία ρουσφετολογική προσταγή. Κύριο μέλημά του ήταν το υπηρεσιακό συμφέρον. Έτσι, όταν το 1922 διορίστηκε Πρόεδρος της επιτροπής εκκαθάρισεως της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου Παιδείας, επειδή έκρινε ότι έπρεπε να απαλλάξει το Υπουργείο από τους ανεπαρκείς υπαλλήλους, απέλυσε τον τμηματάρχη Τσιριμώκο, αδελφό του Ιωάννη Τσιριμώκου, που πήγαινε στην υπηρεσία στις 12 το μεσημέρι. Το 1922 με πρότασή του προς τον Υπουργό Παιδείας Γεώργιο Παπανδρέου πέτυχε να σταλούν για πρώτη φορά υπότροφοι για μετεκπαίδευση, αφού προηγουμένως είχαν δώσει εξετάσεις για την επιλογή των καλύτερων. Το επιχείρημά του

18 Μπουζάκης, Σ. (2002). *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, τόμ. Α', έκδ. Γ'. Αθήνα: Gutenberg, σ.σ. 54, 494.

19 Λέφας, Χρ. (1942). *Ιστορία της Εκπαίδευσης*. Αθήνα: ΟΕΕΒ, σ. 308.

20 Καλαματιανός, Γ. (1972). *Γεράσιμος Καψάλης (1872-1962)*. Διάλεξη. Αθήνα, σ. 19.

ήταν ότι ήταν αδύνατη η επιλογή των τριάντα αρίστων εκπαιδευτικών από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Ακόμα, με τη διενέργεια εξετάσεων θα ήταν αδιάβλητη η επιλογή των υποψηφίων.²¹ Το 1915 επιστρατεύτηκε, αν και μπορούσε ως δημόσιος υπάλληλος να εξαιρεθεί, γιατί έκρινε απαραίτητη την προσφορά προς την πατρίδα. Το 1917 παντρεύτηκε την Ευδοκία Παδελοπούλου.

Το 1933 η τότε κυβέρνηση απομάκρυνε τον Καψάλη από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο με φωτογραφική διάταξη.²² Συγκεκριμένα, με διάταγμα μειώθηκαν τα μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου από δεκατρία σε οκτώ. Έτσι, ο Καψάλης ως μη έχων τυπικά προσόντα απομακρύνθηκε μαζί με άλλους τέσσερις εκπαιδευτικούς συμβούλους τους: Β. Σταματέλου, Μ. Κουντουρά, Π. Παϊδούση και Μ. Αμαριώτου. Για το Υπουργείο Παιδείας οι λόγοι απομάκρυνσής του ήταν «*Λόγω της μακράς εν τω Συμβουλίου υπηρεσίας, εδημιούργησε προσωπικόν κόμμα εν τη εκπαιδύσει και δη εν τη μέση εκπαιδύσει, κατευθύνων σχεδόν τούτην κατά τα τελευταία έτη κατά τας προσωπικάς συμπαθείας του και κλίσεις του*». Άλλοτε πάλι κατηγορήθηκε ως αριστερός ή ότι υποστήριζε τους συμπατριώτες του.²³

Το Συμβούλιο της Επικρατείας επανέφερε τον Καψάλη στη θέση του τιμητικά. Ο Πρόεδρος του Συμβουλίου του έκαμε γελαστά την ερώτηση:

-Ωστε είναι αλήθεια ότι δεν τους αφήνατε στο Υπουργείο να κάνουν ό,τι ήθελαν;

-Αυτό είναι αλήθεια, κύριε Πρόεδρε.

Το Συμβούλιο Επικρατείας με τελεσίδικη απόφασή του δικαίωσε τον Καψάλη και αποφάσισε: «... ο προσφεύγων πάντως δέον να διατηρηθή εν τη ην κατέχει θέσει ως έχων ουσιαστικά προσόντα, δι'ων πλεονεκτεί κατ'αξίαν ενίων των διατηρηθέντων, διότι ενώ κατ' ουδέν υπολείπεται αυτών κατά την επιστημονικήν μόρφωσιν και αξίαν, καίπερ μη σπουδάσας εν Ευρώπη ειδικώς τα παιδαγωγικά, ως άλλοι, υπερέχει εις διοικητικά προσόντα, έχων υπέρ αυτού και την μακράν πείραν, ως αρχαιότερος πάντων και την αναμφισβητήτως βαθυτέραν γνώσιν των εκπαιδευτικών νόμων».²⁴

Το 1934 τελικά απολύθηκε με ειδικό νόμο. Ο νόμος περιείχε φωτογραφική διάταξη, σύμφωνα με την οποία εκπαιδευτικός σύμβουλος με τεσσαράκοντα έτη δημόσια υπηρεσία και δώδεκα έτη στο βαθμό του εκπαιδευτικού συμβούλου απολύεται.²⁵ Στη Συνεδρίαση της Βουλής την 22^ας Ιανουαρίου 1934, όταν έγινε η συζήτηση του νομοσχεδίου, ο Υπουργός Παιδείας Μαρκόπουλος δεν αμφισβήτησε ότι ο Καψάλης ήταν άριστος εκπαιδευτικός.²⁶ Ο Βουλευτής Ν. Κουμάνταρος

21 Καλαματιανός, Γ. (1972). *Γεράσιμος Καψάλης (1872-1962)*. Διάλεξη. Αθήνα, σ. 21.

22 Διάταγμα 22. «Περί συγχωνεύσεως υπηρεσιών και καταργήσεως θέσεων, διαρρυθμίσεως συμβουλίων υπαγομένων εις την αρμοδιότητα του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων». ΦΕΚ 11/12-1-1933, τεύχ. Α'.

23 Καλαματιανός, Γ. (1972). *Γεράσιμος Καψάλης (1872-1962)*. Διάλεξη. Αθήνα, σ. 22.

24 Απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, τμήμα 1^ο αριθ. 926/16-11-1933.

25 Νόμος 6040/5-2-1934. «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεως τινός νόμου «περί διοικήσεως και εκπαιδύσεως 4653 και 4043». ΦΕΚ 61/12-2-1934, τεύχ. Α'.

26 *Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίαση 97/22-1-1934.

αντέκρουσε με επιχειρήματα τις ισχνές δικαιολογίες του Υπουργείου Παιδείας. Ο Βουλευτής Δ. Πετροπουλάκης ανέφερε: «Δεν έχει ο Καψάλης ανάγκη της θέσεως, η θέσις έχει ανάγκη αυτού».²⁷ Ο ειδικός Νόμος του 6040/1934 καταργήθηκε ως αντισυνταγματικός με την απόφαση «Περί αποκαταστάσεως απολυθέντων δημοσίων υπαλλήλων», «εγκρίνεται η αποκατάστασις, του δια πολιτικούς λόγους απολυθέντος δια Δ/τος δημοσιευθέντος εις το υπ' αριθ. 27/28-3-1933 ΦΕΚ, Εκπαιδευτικού Συμβούλου Γερασίμου Καψάλη αναγνωριζομένου του εκτός υπηρεσίας διαρρέυσαντος χρόνου... ως συντάξιμου».²⁸

3. Οι Παιδαγωγικές αρχές του Γεράσιμου Καψάλη

Ο Γεράσιμος Καψάλης το 1900 δημοσίευσε στο περιοδικό «Εθνική αγωγή» τις παιδαγωγικές θέσεις του. Εκτός των άλλων, πίστευε ότι το καλοκαίρι ήταν για τους εκπαιδευτικούς περίοδος «αληθών βασάνων μετ' αδημονίας αναμένοντες την 1^η Οκτωβρίου», ώστε να γνωρίσουν εάν θα διορισθούν.²⁹ Πίστευε ότι το «φάρμακο» ήταν η μονιμότητα των εκπαιδευτικών και η εξεύρεση τρόπου για την αμερόληπτη προαγωγή τους και ακόμα, για να μπορέσει ο εκπαιδευτικός να καλύψει παιδαγωγικές επιστημονικές του ελλείψεις, πρωτίστως έπρεπε να εφαρμοστεί η μονιμότητα. Επίσης, θεωρούσε ότι, όταν ο εκπαιδευτικός αποκτά παιδαγωγικές γνώσεις, γίνονται τελειότεροι και οι μαθητές.

Ο Καψάλης επεσήμανε τα αρνητικά της μη μονιμότητας των εκπαιδευτικών «προάγονται οι ασταθείς το φρόνημα και τον χαρακτήρα, οι χαμερπείς και κόλακες, οι δειλοί και υποκριτές, οι έχοντες πολλές ψήφους και όχι πολλές γνώσεις».³⁰ Αναρωτιόταν, εάν τέτοιος τύπος εκπαιδευτικού μπορούσε να διαπλάσει και να προπαρασκευάσει ικανούς πολίτες για την κοινωνία. «Είναι αναντίρρητον ότι, ίνα τις μεταδώση τι γενναίον και υψηλόν, χρειάζεται πρώτον να το αισθάνεται ο ίδιος».³¹ Είναι, λοιπόν, ασυμβίβαστο ο δάσκαλος άλλα να διδάσκει στο σχολείο και αυτός άλλα να πράττει.

Ο Καψάλης ήταν αντίθετος με το εξετασιοκρατικό σύστημα στις αρχές του 1900, αναφέροντας ότι αυτό μειώνει τις θερινές διακοπές των διδασκόντων και των μαθητών. Έτσι, πρότεινε να δίνουν οι απολυόμενοι του Ελληνικού Σχολείου μία και μόνη δοκιμασία ενώπιον επιτροπής καθηγητών Γυμνασίου και του Σχολάρχου για την είσοδό τους στο Γυμνάσιο. Ανάλογα να ισχύει για τους μαθητές του δημοτικού.

Το 1903 δημοσίευσε στο περιοδικό «Εθνική Αγωγή» του Γ. Δροσίνη τα συγγραφικά του πρωτόλεια «Αι θεριναί διακοπαί», «Η νεοελληνική λογοτεχνία εν τη Μέση Εκπαιδύσει» και ο «Αποχαιρετισμός προς μαθητάς τον Ιούνιον του 1903».

27 Καλαματιανός, Γ. (1972). *Γεράσιμος Καψάλης (1872-1962)*. Διάλεξη. Αθήνα, σ. 24.

28 Υ.Α. 709/3-1-1947. «Περί αποκαταστάσεως απολυθέντων δημοσίων υπαλλήλων». ΦΕΚ 67/21-3-1947, τεύχ. Γ'.

29 Καψάλη, Ε. (1987). (Επιμ.) Καψάλης, Γ. *OPUSCULA (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα, σ. 210.

30 Καψάλη, Ε. (1987). (Επιμ.) Καψάλης, Γ. *OPUSCULA (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα, σ. 211.

31 Καψάλη, Ε. (1987). (Επιμ.) Καψάλης, Γ. *OPUSCULA (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα, σ. 212.

Ο Καψάλης απευθυνόμενος προς τους μαθητές του το 1903, τους αποχαιρετούσε: «ως πρεσβύτερος αδελφός σας καθοδηγών ημάς εις την οδόν του καθήκοντος και της αρετής...»³² και συνέχιζε: «Σας ενέπνευσα θάρρος υποσχόμενος το ευχάριστον τέρμα... εδυστροπήσατε και με ηναγκάσατε τότε να σας ωθήσω προς τα εμπρός δια νουθεσιών, επιπλήξεων... Δεν δύνασθε να φαντασθήτε πόσην λύπην τότε ησθανόμην, πόση απογοήτευσιν δια το βαρύ και άχαρον έργον μου. Αλλά το καθήκον πάλιν προς νεαρούς αδελφούς, η υψηλή τιμή... απεδίωκον την απογοήτευσιν και μοι επέβαλλον την εγκαρτέρησιν... η καρδιά μου πληρούται χαράς... οπόση είναι η χαρά σας, μετά τόσους αγώνας... η αγαλλίασίς μου είναι απερίγραπτος δια την τόσο γενναίαν αμοιβήν των κόπων μου...».³³

Αναφερόταν στους δασκάλους και τους ονόμαζε οδηγούς των μαθητών. Συμβούλευε τους μαθητές του να ασκήσουν πρακτικά επαγγέλματα και να μην περιφρονούν το επάγγελμα του γεωργού για τους οποίους πίστευε ότι «ουδόλως συνεισφέρουσιν ολιγώτερα εις την πατρίδα από τους καλλιεργούντας τον πνευματικόν αυτής αγρόν». Προέτρεπε τους μαθητές του να εργάζονται τίμια και ευσυνειδητα για την ατομική, οικογενειακή πρόοδο, αλλά και για την ευπορία της πατρίδας τους. Να μην αποδημούν εκτός Ελλάδας «ουδαμού θα εύρητε το κάλλος της Ελληνίδος γης». Να βοηθούν τη δικαιοσύνη για την τιμωρία των εγκληματιών. Να πληρώνουν αγόγγυστα τους φόρους, για να μπορεί η πατρίδα να προσφέρει αγαθά. Να προστατεύουν τον ελληνικό πλούτο. Να εκλέγουν τους ικανούς άρχοντες. Να υπακούουν στους νόμους και τέλος προέτρεπε τους μαθητές να ονειροπολούν για την πατρίδα τους.

Ο Καψάλης ως εκπαιδευτικός λειτουργός την πρώτη δεκαετία της επαγγελματικής του πορείας φρόντισε να ευρύνει τις επιστημονικές του γνώσεις, να βελτιώσει τη μέθοδο εργασίας του και τη μέθοδο της διδασκαλίας του, να προσφέρει στην τοπική κοινωνία ό,τι μπορούσε. Στο δεκαετές διάστημα της εκπαιδευτικής του πορείας διατύπωσε τις αρχές που πρέπει ν' ακολουθεί ο καθηγητής και αυτές ήταν:

Κυριότερη αποστολή του διδάσκοντα είναι να φροντίζει η διδασκαλία του να είναι όσο το δυνατόν αρτιότερη, αλλά όχι και η μόνη, αλλά να φροντίζει πώς θα είναι ωφέλιμο μέλος της κοινωνίας στην οποία ζει, «γινόμενος έτσι και παράδειγμα και στους μαθητές». Ο ίδιος φρόντιζε η διδασκαλία των αρχαίων κειμένων να είναι μια βαθύτερη ανάλυσή τους και ερμηνεία αισθητική, αποφεύγοντας τη μεταβολή των μέσων (λεξιλογική διασάφηση και γραμματική διευκρίνιση) σε σκοπό. Είχε αντιληφθεί πως η ερμηνεία του Ομήρου, των τραγικών και των διαλόγων του Πλάτωνα με την καθαρύουσα δεν «άγγιζε» την ψυχή των μαθητών «δεν κατόρθωνα να διεγείρω τον συναισθηματικό τους κόσμο, δεν πετύχαινα πλήρη την κατανόηση των αρχαίων κειμένων».³⁴ Όπως ο ίδιος ανέφερε: «Τα νεκρά κείμενα μόνο με ζωντανή

32 Καψάλης, Ε. (1987). (Επιμ.) Καψάλης, Γ. *OPUSCULA (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα, σ. 221.

33 Καψάλης, Ε. (1987). (Επιμ.) Καψάλης, Γ. *OPUSCULA (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα, σ. 221.

34 Καψάλης, Ε. (1982). (Επιμ.). *Καψάλης, Γεράσιμος. Το Ταξίδι της Επαγγελματικής μου ζωής*. Αθήνα, σ. 73.

γλώσσα ξαναζωντανεύουν».³⁵ Έτσι, διδακτικοί λόγοι τον έκαναν δημοτικιστή.

Πίστευε στην αυτενέργεια του μαθητή κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας. Είχε καταλήξει στη θέση αυτή μετά από τη μελέτη παιδαγωγικών συγγραμμάτων και οδηγιών, σε συνδυασμό με παρατήρηση και πειραματισμό.

Μελέτη του Καψάλη για τη διδασκαλία του μαθήματος των Νέων Ελληνικών δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Εθνική αγωγή» το 1902. Ο Καψάλης ανέφερε ότι η διαφορά «της παλαιότερας και νεωτέρας διδασκαλίας είναι ότι εκείνη μεν, ως εγγίνετο, μόνον εν τοις μαθηματικοίς προκαλεί την αυτενέργειαν του μαθητού, εν τοις λοιποίς αρκουμένη εις την ξηράν αποστήθισιν...».³⁶ Ανέφερε ακόμη, ότι πολλοί δάσκαλοι με αληθινή αφοσίωση στο έργο τους αποτύγχαναν στη διδασκαλία τους, γιατί δεν «διήγειραν» την αυτενέργεια του μαθητή. Θεωρούσε ότι η αυτενέργεια ενδείκνυται να προκαλείται και στο μάθημα των Νέων Ελληνικών, τα οποία θεωρούσε «την κινητήριο δύναμη κάθε διανοητικής εργασίας». Με την αυτενέργεια στο μάθημα των Νέων Ελληνικών πετυχαίνουμε την αγάπη των μαθητών για το μάθημα, το συναίσθημά των, τη μεγιστοποίηση των γνώσεων των, την καλύτερη εμπέδωση του κάθε μαθήματος. Πάνω απ' όλα όμως, για να μην κάθονται οι μαθητές «εν τοις θρανίοις περίλυποι εις τον ενταφιασμόν προσφιλοῦς τινός, διότι ο ατυχής διδάσκαλος ήτο ο νεκροθάφτης του νού».³⁷

Επίσης ανέφερε ότι με αυτενέργεια επιτυγχάνεται η όξυνση της κριτικής, της φαντασίας, της μνήμης. Σε κάθε περίπτωση για το μάθημα των Νέων Ελληνικών ο «καρπός δέον να εξάγεται υπό του μαθητού». «Να ζητάτε από τους μαθητές η περίληψη ή η επέκταση του μαθήματος, η προφορική αφήγηση. Ακόμα, να ανατίθεται στους μαθητές η συλλογή λαϊκών μύθων, έτσι οι μαθητές συνήθιζαν στην ερευνητική εργασία». Ο Καψάλης ως καθηγητής απομόνωνε μία πρόταση του κειμένου και ζητούσε από τους μαθητές να αναφέρουν λόγους που συμφωνούν ή την επέκταση του νοήματός της σε μία μόνο σελίδα. Επέστρεφε το κείμενο σε κάθε μαθητή επισημαίνοντας τα λάθη, όχι, όμως, διορθώνοντάς τα. Η διόρθωση ήταν έργο των μαθητών.

Το 1908 δημοσίευσε άρθρο με τίτλο «Η διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσης» στο Παιδαγωγικό Δελτίο του Διδακταλικού Συλλόγου για την εισαγωγή της νεοελληνικής λογοτεχνίας ως αυτόνομου μαθήματος στο Γυμνάσιο. Το επόμενο έτος το μάθημα της νεοελληνικής λογοτεχνίας ήταν στο πρόγραμμα των κατώτερων τάξεων του τετρατάξιου Γυμνασίου. Ακόμη ανέφερε ως μειονέκτημα για τη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών τη μη ύπαρξη έδρας της Νέας Ελληνικής γλώσσας στο Πανεπιστήμιο, με αποτέλεσμα, την έλλειψη ευμεθόδου διδασκαλίας, διότι, όπως έλεγε, επί της ουσίας οι δάσκαλοι ουδέποτε μελέτησαν τους νεότερους Έλληνες λογογράφους και ποιητές.³⁸ Αργότερα υπήρξε και έδρα

35 Καψάλης, Ε. (1982). (Επιμ.). *Καψάλης, Γεράσιμος. Το Ταξίδι της Επαγγελματικής μου ζωής*. Αθήνα, σ. 73.

36 Καψάλης, Ε. (1987). (Επιμ.) Καψάλης, Γ. *OPUSCULA (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα, σ. 214.

37 Καψάλης, Ε. (1987). (Επιμ.) Καψάλης, Γ. *OPUSCULA (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα, σ. 215.

38 Καψάλης, Ε. (1987). (Επιμ.) Καψάλης, Γ. *OPUSCULA (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα, σ. 217.

Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο. Ως μειονέκτημα ανέφερε και τις λίγες ώρες διδασκαλίας του μαθήματος. Ως τρίτο αίτιο καταλόγιζε την ύλη. Για την ύλη των Νέων Ελληνικών πίστευε ότι είναι ακατάλληλη για μαθητές, αφού οι συγγραφείς των συγγραμμάτων και μονογραφιών, έγραψαν για ανθρώπους ανώτερης πνευματικής μόρφωσης και κρίσης από αυτή των μαθητών και όχι για μαθητές. Τα γλωσσικά ιδιώματα που αναφέρονταν από συγγραφείς ήταν λεκτικά ανούσια, το ύφος στρυφνό. Πρότεινε τη συγγραφή βιβλίων για τα Νέα Ελληνικά τα οποία να συνάδουν με τις γνώσεις των μαθητών σε γλώσσα ρέουσα και κατανοητή, ώστε να καλλιεργούν ψυχικές αρετές και πρακτικές γνώσεις.

Αναφορικά με τη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών, δεχόταν τη γραμματική και τη συντακτική ανάλυση μόνο ως προβαθμίδα της ερμηνείας τους, με την οποία ζούμε το σπουδαίο περιεχόμενο και εκτιμούμε τη λογοτεχνική αρτιότητα. Ακόμη πίστευε ότι οι φιλόλογοι, για να μπορέσουν να οδηγήσουν τους μαθητές στην αισθητική αξία των αρχαίων ελληνικών κειμένων, θα πρέπει να έχουν έναν καλό οδηγό σπουδών.³⁹

Ο ίδιος, όπως ανέφερε, ένιωθε τρισευτυχισμένος, όταν οι μαθητές του έμεναν ευχαριστημένοι από τη διδασκαλία του «*ότι ήθελα να μην ξεχάσουν ποτέ στη ζωή τους... Πόσες φορές δεν εσυγκινήθηκα από τη διδασκαλία μου στην ερμηνεία, αισθητική ιδίως ανάλυση μιας ενότητας της Αντιγόνης, Τραγωδίας του Σοφοκλή ή διάλογους του Πλάτωνα, της ιστορίας στους μαθητές της ανωτάτης τάξης του γυμνασίου*».⁴⁰

4. Οι προτάσεις του επί εκπαιδευτικών ζητημάτων προς το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο

Επί εκπαιδευτικών ζητημάτων ο Γεράσιμος Καψάλης είχε προτείνει στην Δ΄ συνεδρίαση στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο στις 8-10-1931, μεταξύ άλλων, την επέκταση των γεωργικών γνώσεων των μαθητών στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης.⁴¹ Την πρόταση αυτή τη στήριξε στο γεγονός ότι ένα ποσοστό 60% των Ελλήνων ήταν γεωργοί. Ακόμη, πρότεινε την ίδρυση αγροτικών διδασκαλείων, τη σύνταξη προγραμμάτων και τη συγγραφή διδακτικών βιβλίων του δημοτικού σχολείου με φιλογεωργικό πνεύμα.

Πίστευε ότι το Κράτος πρέπει να παρέχει άρτια εμπορική εκπαίδευση στους μαθητές. Στην Η΄ συνεδρίαση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου στις 15-10-1931, πρότεινε την ίδρυση δημόσιων μέσων εμπορικών σχολών, από τη στιγμή που υπήρχαν ισότιμες ιδιωτικές και λειτουργούσαν με πλήθος μαθητευόμενων.⁴²

Στην Ι΄ συνεδρίαση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου στις 19-10-1931,

39 Καλαματιανός, Γ. (1972). *Γεράσιμος Καψάλης (1872-1962)*. Διάλεξη. Αθήνα, σ. 52.

40 Καψάλη, Ε. (1987). (Επιμ.). Καψάλης, Γ. *OPUSCULA (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα, σ. 34.

41 Καψάλης, Ε. (1992). (Επιμ.). Καψάλης, Γ. *Ανάλεκτα (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα, σ. 26.

42 Καψάλης, Ε. (1992). (Επιμ.). Καψάλης, Γ. *Ανάλεκτα (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα, σ. 39.

πρότεινε την ίδρυση δύο γυμνασίων, γιατί, όπως ανέφερε, θεωρούσε αναγκαία τη φοίτηση μαθητών που είχαν κλήση προς τη δημοσιογραφία και τη νεότερα λογοτεχνία, για να καταστούν ικανοί στο επάγγελμα του δημοσιογράφου.⁴³

Για τον καταρτισμό των δημοδιδασκάλων στα αστικά κέντρα φρονούσε ότι η Πολιτεία έπρεπε να δώσει σ' αυτούς ανωτέρα γενική μόρφωση. Συγκεκριμένα να υποχρεώσει τους υπονηφίους δασκάλους μετά την αποπεράτωση των γυμνασιακών μαθημάτων να παρακολουθήσουν ειδικά επιστημονικά και παιδαγωγικά μαθήματα στο Πανεπιστήμιο, το παιδαγωγικό φροντιστήριο, να διευρύνουν τον πνευματικό τους ορίζοντα, ώστε να καταστούν ικανοί στην άσκηση του εκπαιδευτικού έργου τους.

5. Το συγγραφικό του έργο

Το συγγραφικό του έργο αποτελείται ως επί το πλείστον από βιβλία, ενώ περισσότεροι από πενήντα χιλιάδες στίχοι των άρθρων του στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, αναφέρονται στη φιλολογία, την ιστορία της παιδαγωγικής, την αρχαιολογία, τη μυθολογία, τη λαογραφία και τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις.

Φιλολογικά: «Εισαγωγή στην Αττική Τραγωδία» 1935, «Αίας του Σοφοκλή» 1937, «Αντιγόνη του Σοφοκλή» 1940, «Επιτάφιος του Περικλή», «Μία βαθύτερη γνωριμία με το Σοφοκλή» 1935, «Η Νεοελληνική Λογοτεχνία εν τη Μέση Εκπαιδύσει», «Ο Οιδίπους εις την Μυθολογίαν και την τέχνην» 1932, «Οι δύο κορυφαίοι Ύμνοι της Αθηναϊκής Δημοκρατίας» 1951.

Παιδαγωγικά: «Αι θεριναί διακοπαί» 1900, «Αποχαιρετισμός προς τους μαθητές» 1903.

Λαογραφικά: «Οι Τούρκοι εκ των παροιμιών του Ελληνικού Λαού» 1923.

Αρχαιολογικά: «Η πομπή των Παναθηναίων στον Παρθενώνα», «Αι ανασκαφαί των Άγγλων εν Σπάρτη. Αναθηματική επιγραφή» 1909.

Ιστορικά: «Η μάχη των Θερμοπυλών και η βαθύτερη σημασία της» 1934, «Η Βαρδούνια και οι Τουρκοβαρδουνιώτες» 1957, «Σπάρτη», «Μάνη».

Ταξιδιωτικές εντυπώσεις: «Η Μάνη», «Οι Τρεις Νεράϊδες της Μακεδονίας (Νάουσα, Έδεσσα, Καστοριά)» 1939, «Ο Ταΰγετος» 1948, «Οι εκδρομές μου και τα ταξίδια μου» 1941, «Προς τους απόδημους Έλληνες» 1951, «Μάνη, Γύθειο, Σπάρτη».

Η γλώσσα των συγγραμμάτων ήταν πλούσια σε λεξιλόγιο και εκφραστικούς τρόπους, παραστατική, ευλύγιστη. Τα έργα του, τουλάχιστον αυτά της τελευταίας περιόδου, ήταν όλα γραμμένα στη δημοτική γλώσσα. Ο ίδιος έλεγε: «Έγινα δημοτικιστής από ανάγκη εκπαιδευτική και έγινα φανατικός δημοτικιστής από ανάγκη εθνική». Αυτό είχε αναφερθεί σε συζήτηση στην οποία είχε συμμετάσχει ο Γεώργιος Καλαματιανός. Ο Καλαματιανός έδινε την

43 Καψάλης, Ε. (1992). (Επιμ.). Καψάλη, Γ. *Ανάλεκτα (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα, σ. 44.

εξήγηση ότι το επίθετο «φανατικός» έχει τη σημασία του «ενθουσιώδης», γιατί, όπως ανέφερε, ο Γεράσιμος Καψάλης ουδέποτε παρασύρθηκε από το «γλωσσικό φανατισμό», όπως και δεν παρασύρθηκε από τον πολιτικό φανατισμό την εποχή του διχασμού.⁴⁴

6. Συμπεράσματα

Η μελέτη του έργου του Γεράσιμου Καψάλη μας αποκαλύπτει έναν προικισμένο τύπο ανθρώπου που αναδεικνύεται και στη θεωρία και στην πράξη άριστος, μία εθνική προσωπικότητα, ένα ανεκτίμητο παράδειγμα εκπαιδευτικού και ανθρώπου. Πίστευε στη μορφωτική και παιδαγωγική αξία των κλασικών έργων των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Η προσφορά του είναι πλούσια και είναι μεταξύ των άλλων στη Νεοελληνική επιστήμη, την Παιδαγωγική, τη Λογοτεχνία, στίχων στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, την Αρχαιολογία, την Ιστορία, τη Διοίκηση της Εκπαίδευσης, τη Λαογραφία. Για το θεσμό των υποτροφιών στο εξωτερικό, τιμήθηκε το 1908 με προσωπικό παράσημο του Αργυρού Σταυρού του Σωτήρος. Ως Πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου τιμήθηκε με το παράσημο του Χρυσού Σταυρού του Γεωργίου του Α΄. Υπήρξε δίκαιος, αμερόληπτος, ευθύς στις πράξεις του, εργατικότατος και προσηλωμένος στο καθήκον, με ανεξαρτησία γνώμης, ευφυής, με διαύγεια πνεύματος, με αίσθηση του χρέους και της προσφοράς προς την πατρίδα, μαχητής των απελευθερωτικών πολέμων της Ελλάδας στο διάστημα 1896-1918. Παρά τη μεγάλη προσφορά του Γεράσιμου Καψάλη στην Παιδεία, τόσο στη διοίκηση, όσο και στην παιδαγωγική, τους αγώνες του, την προσφορά του στο Υπουργείο Παιδείας, δεν υπήρξε η αναγνώρισή του από την επίσημη πολιτεία, ούτε, από μεταγενέστερους παιδαγωγούς.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ατσαβές, Α. (1972). Ο Γεράσιμος Καψάλης. Στο: *Λακωνικά* τεύχ. 52/Ιούλιος-Αύγουστος.
- Βαγιακάκος, Δ. (1962). Γεράσιμος Καψάλης 1873-1962 (Νεκρολογία). Στο: *Αθηνά*, τόμ. ΞΕ΄. Εν Αθήναις τυπογραφείο Μυρτίδου.
- Διάταγμα 22. «Περί συγχωνεύσεως υπηρεσιών και καταργήσεως θέσεων, διαρρυθμίσεως συμβουλίων υπαγομένων εις την αρμοδιότητα του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων». ΦΕΚ 11/12-1-1933, τεύχ. Α΄.
- Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*. Συνεδριάσεις, αρ. 170/18-11-1911 και 97/22-1-1934.
- Καλαματιανός, Γ. (1972). *Γεράσιμος Καψάλης (1872-1962)*. Διάλεξη. Αθήνα.

44 Καλαματιανός, Γ. (1972). *Γεράσιμος Καψάλης (1872-1962)*. Διάλεξη. Αθήνα, σ. 32.

- Καψάλης, Ε. (1982). (Επιμ.). *Καψάλης, Γεράσιμος. Το Ταξίδι της Επαγγελματικής μου ζωής*. Αθήνα.
- Καψάλη, Ε. (1987). (Επιμ.) Καψάλης, Γ. *OPUSCULA (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα.
- Καψάλης, Ε. (1992). (Επιμ.). Καψάλη, Γ. *Ανάλεκτα (μελέτες, άρθρα, ομιλίες)*. Αθήνα.
- Λέφας, Χρ. (1942). *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*. Αθήνα: ΟΕΕΒ.
- Μπασουκέας, Επαμ. (1963). Γεράσιμος Καψάλης. Εφημ. *Λακωνική Δράσις* της 10 Απριλίου 1963.
- Μπουζάκης, Σ. (2002). *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, τόμ. Α', έκδ. Γ'. Αθήνα: Gutenberg.
- Νόμος 240/16-4-1914. «Περί διοικήσεως της δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης». ΦΕΚ. 97/16-4-1914, τεύχ. Α'.
- Νόμος 6040/5-2-1934. «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεως τινός νόμων «περί διοικήσεως και εκπαιδύσεως 4653 και 4043». ΦΕΚ 61/12-2-1934, τεύχ. Α'.
- Συμβούλιο Επικράτειας, τμήμα 1^ο, Απόφαση αριθ. 926/16-11-1933.
- Τσουκαλάς, Κ. (1977). *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (18300-1922)*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Υ.Α. 709/3-1-1947. «Περί αποκαταστάσεως απολυθέντων δημοσίων υπαλλήλων». ΦΕΚ 67/21-3-1947, τεύχ. Γ'.
- Χαραλαμπίκης, Ι. (1980). *Το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα*. Αθήνα: Καμπανάς.
- Φραγκινέας, Ν. (1971). *Λακωνική Γή*. Αθήνα: Δίφρος.
- Φτέρης, Γ. (1981). *Μάνη Πατρίδα μου (το Μανιάτικο Βίωμα)*. Αθήνα: Έρμης.

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Προκόπης Μανωλάκος. Dr. Ιστορίας, MSc Επιστήμες Αγωγής, MEd Εκπαίδευσης Ενηλίκων και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Επιμορφωτής στις ΤΠΕ. Σχολικός Σύμβουλος (2007-2018). Διδάσκει σε μεταπτυχιακά προγράμματα, επιμορφωτής προγραμμάτων Πανεπιστημίων, ΙΕΠ. Συγγραφέας βιβλίων, έχει δημοσιεύσεις σε περιοδικά και συμμετοχές με ανακοινώσεις σε συνέδρια. Ερευνητικό έργο. Κριτής επιστημονικών άρθρων περιοδικών και άρθρων συνεδρίων.

Τσουρής Νικόλαος

**Ελληνορθόδοξη Εκπαίδευση και Εκκλησία
κατά την ύστερη Οθωμανοκρατία: Η
περίπτωση του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄
(1878-1884)**

Περίληψη

Το άρθρο αυτό επιχειρεί να συμβάλει στη διερεύνηση του ζητήματος της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης στην Οθωμανική αυτοκρατορία κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, η οποία αποτελούσε σημαντικό παράγοντα βελτίωσης του μορφωτικού επιπέδου της νέας γενιάς των Ελληνορθόδοξων πληθυσμών υπό οθωμανική κυριαρχία. Με δεδομένο ότι τα σχολεία του ορθόδοξου μιλλέτ ήταν κοινοτικά και τελούσαν υπό την εποπτεία του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης και του ανώτατου κλήρου του, εστιάζει στις εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ κατά τη διάρκεια της πρώτης του πατριαρχίας (1878-1884), ενός από τους σημαντικότερους ιεράρχες της εν λόγω περιόδου, με σκοπό να δείξει πώς η Εκκλησία μεταξύ άλλων είχε ουσιαστική ανάμειξη και συμβολή στην ανάπτυξη του εκπαιδευτικού τομέα.

Λέξεις-κλειδιά: Ελληνορθόδοξη Εκπαίδευση, Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄, ύστερη Οθωμανοκρατία

Greek orthodox Education and Church during the late Ottoman period: The case of Patriarch Ioakeim III (1878-1884)

Abstract

This article is a contribution to the issue of the Greek Orthodox education in the Ottoman Empire during the second half of the 19th century, which was an important factor for advancing the level of literacy of the new generations of the Greek orthodox populations under Ottoman rule. Given that schools were under the control of communities and the Patriarchate of Constantinople, it focuses on the educational initiatives of one of the most important Patriarchs of this period namely Ioakeim III after his first election to the patriarchal see (1878-1884). In this way the article aims to show how the Church contributed to the promotion of education.

Keywords: Greek Orthodox education, Patriarch Ioakeim III, late Ottoman period

1. Εισαγωγή

Κατά τη διάρκεια της ύστερης Οθωμανοκρατίας και ειδικότερα κατά την περίοδο εφαρμογής μεταρρυθμίσεων στην Οθωμανική αυτοκρατορία¹, παρατηρήθηκε σημαντική ανάπτυξη της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης. Δεδομένου μάλιστα ότι τα σχολεία ήταν κοινοτικά και τελούσαν υπό την εποπτεία του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης, οι περισσότεροι Πατριάρχες έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και συνέβαλαν ουσιαστικά στην προώθηση του εκπαιδευτικού έργου με τη συνδρομή της τοπικής κοινωνικής ελίτ, αλλά και την οικονομική ενίσχυση του ελληνικού κράτους². Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να παρουσιάσει την εκπαιδευτική συνεισφορά του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ κατά τη διάρκεια της πρώτης του πατριαρχίας (1878-1884)³, αφού σκιαγραφήσει συνοπτικά το βιογραφικό του ώστε να την εντάξει στη συνολική του δραστηριότητα από τη θέση του εκκλησιαστικού ηγέτη των ελληνορθόδοξων πληθυσμών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

1 Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα οι σουλτάνοι επιδόθηκαν σε μια προσπάθεια εκσυγχρονισμού της αυτοκρατορίας με σκοπό να αναστρέψουν την προϊούσα παρακμή. Τυπικά πάντως ως περίοδος των μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ) χαρακτηρίζεται το χρονικό διάστημα μεταξύ 1839-1876. Βλέπε σχετικά: Finkel, C. (2007), *Οθωμανική Αυτοκρατορία (1300-1923)*, (μτφρ.) Μ. Δελέγκος. Αθήνα: Διόπτρα, σ.σ. 566 και σ. 579, Σφέτας, Σπ. (2009), *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία. Από την Οθωμανική Κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1354-1918)*, τόμ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σ.σ. 117-120.

2 Βλέπε σχετικά: Τσουρής, Ν. (2015), *Η ελληνορθόδοξη εκπαιδευτική δραστηριότητα στο Βιλαέτι της Αδριανούπολης (19^{ος} αιώνας)*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη.

3 Εστιάζουμε μόνο στην περίοδο της πρώτης πατριαρχίας του Ιωακείμ, γιατί η δεύτερη (1901-1912) συνέπεσε με σημαντικές πολιτικοστρατιωτικές εξελίξεις, όπως το κίνημα των Νεότουρκων και η κήρυξη του πρώτου Βαλκανικού Πολέμου και επομένως δεν του δόθηκε η δυνατότητα να ασχοληθεί ιδιαίτερα με το εκπαιδευτικό έργο.

2. Βιογραφικά στοιχεία του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄

Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄, κατά κόσμο Χρήστος Δεβετζής ή Δημητριάδης, γεννήθηκε στις 18 Ιανουαρίου του 1834 στο Βαφεοχώρι (τουρκ. Μπογιατσίκιοϊ) του Βοσπόρου, προάστιο της Κωνσταντινούπολης. Τα πρώτα γράμματα του τα δίδαξε ο πατέρας του Δημήτριος, ενώ στη συνέχεια φοίτησε στο τοπικό σχολαρχείο μέχρι τη β΄ τάξη⁴. Από μικρός βοηθούσε το έργο των ιερέων στην εκκλησία και ήταν αναγνώστης στο ναό του χωριού του. Στη συνέχεια τον πήρε υπό την προστασία του ο τότε προϊστάμενος του χωριού Χρύσανθος ο Ρύσιος (από το 1844 έως το 1846) και πήγαν μαζί στη μονή Παντοκράτορος του Αγίου Όρους, όπου και διέμεναν για ένα διάστημα περισσότερο του ενός χρόνου, στη διάρκεια του οποίου ο Ιωακείμ είχε την τύχη να έχει ως δάσκαλο τον Πάμβο τον Λέσβιο⁵.

Στις αρχές του 1848 ο Ιωακείμ επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη όπου και τέθηκε στην υπηρεσία του Μητροπολίτη Σάμου Γρηγορίου. Τον επόμενο χρόνο, ύστερα από προτροπή του γέροντά του, τότε Μητροπολίτη Κυζίκου και μετέπειτα Πατριάρχη Ιωακείμ Β΄, ακολούθησε τον Μητροπολίτη Πωγωνιανής Αγάπιο στο Βουκουρέστι όπου είχε την ευκαιρία να μάθει τη βλάχικη γλώσσα και να παρακολουθήσει μαθήματα στο οικοτροφείο των Αποστολάτων, δασκάλων από την Κεφαλονιά⁶.

Στις 10 Αυγούστου του 1852 χειροτονήθηκε διάκονος λαμβάνοντας το όνομα Ιωακείμ. Το 1854 επισκέφτηκε τη Βιέννη, όπου εγκαταστάθηκε προσωρινά ύστερα από πρόσκληση των εκεί πλουσίων ομογενών. Κατά τη διάρκεια της εκεί παραμονής του ασκούσε τα καθήκοντά του ως διάκονος στο ναό του Αγίου Γεωργίου αρχικά και στη συνέχεια στο ναό της Αγίας Τριάδος, ενώ παράλληλα σπούδαζε και μελετούσε μεταξύ των άλλων και τη γερμανική γλώσσα⁷.

Όταν ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο ο Ιωακείμ Β΄, ο Ιωακείμ επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη και διορίστηκε στις 12 Νοεμβρίου του 1860 «δευτερεύων των πατριαρχικών διακόνων». Κατόπιν χειροτονήθηκε πρεσβύτερος και στις 23 Μαρτίου του 1863 του αποδόθηκε το οφίκιο του «μεγάλου πρωτοσύγκελου». Όμως, λίγο πριν αποχωρήσει οριστικά από τον πατριαρχικό θρόνο ο Ιωακείμ Β΄, ο νεαρός Ιωακείμ απαλλάχθηκε από τα καθήκοντα του τιμητικού του αξιώματος στις 9 Ιουλίου του 1863⁸.

4 Τα σχολαρχεία ονομάζονταν και «ελληνικά» σχολεία επειδή σ' αυτά γινόταν διδασκαλία αποσπασμάτων από έργα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Ήταν ένας τύπος σχολείων (διταξίων ή συνήθως τριταξίων) που είχε την ιδιομορφία ότι κατά κανόνα δε λειτουργούσαν αυτοτελώς, αλλά προσαρτημένα είτε στα σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσης ως ανώτερο τμήμα τους είτε στα γυμνάσια ως προκαταρκτικό τμήμα τους. Μπελιά, Ε. (1995), *Εκπαίδευση και Αλυτρωτική Πολιτική. Η Περίπτωση της Θράκης 1856-1912*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, σ. 34.

5 Σταυρίδης, Β. (1977), *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860 – Σήμερα*, τόμ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ.σ. 209-210.

6 Σταυρίδης, Β. (1977), *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860 – Σήμερα*, τόμ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 210.

7 Σταυρίδης, Β. (1977), *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860 – Σήμερα*, τόμ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 210.

8 Σταυρίδης, Β. (1977), *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860 – Σήμερα*, τόμ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ.σ. 210-211.

Ο επόμενος Πατριάρχης Σωφρόνιος Γ΄ χειροτόνησε τον τριαντάχρονο τότε Ιωακείμ Μητροπολίτη Βάρνας στις 10 Δεκεμβρίου του 1864. Με την επιλογή του αυτή ο Σωφρόνιος ήθελε να τονίσει την απόλυτη εμπιστοσύνη του στο πρόσωπό του, καθώς τον έστειλε σε μια ευαίσθητη περιοχή για τα συμφέροντα του Πατριαρχείου γενικά και ειδικότερα σε μια κρίσιμη εποχή για το βουλγαρικό εκκλησιαστικό ζήτημα⁹.

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να επισημάνουμε ότι ο Ιωακείμ ήταν υπέρ της ειρηνικής συμβίωσης των ελληνορθόδοξων και των βουλγαρικών πληθυσμών που κατοικούσαν στα όρια της μητρόπολής του. Επιπλέον ήταν υπέρμαχος της άποψης ότι έπρεπε να εξευρεθεί ειρηνική λύση για το βουλγαρικό εκκλησιαστικό ζήτημα¹⁰.

Ως Μητροπολίτης Βάρνας ο Ιωακείμ ενδιαφέρθηκε μεταξύ άλλων ιδιαίτερα και για την προαγωγή της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης της περιοχής του. Ο ιστορικός Π. Καρολίδης γράφει χαρακτηριστικά: «Εν τη θέσει ταύτη διεκρίθη ως ποιμενάρχης φίλεργος... επιμελούμενος προπάντων της δημοσίας παιδείσεως του ποιμνίου και προστατεύων τους διακρινόμενους εν τη παιδείσει ενδεείς νέους...»¹¹.

Στις 9 Ιανουαρίου του 1874 ο Ιωακείμ μετατέθηκε στη Μητρόπολη της Θεσσαλονίκης. Το γεγονός αυτό έγινε κατά τη διάρκεια της δεύτερης πατριαρχίας του πνευματικού του πατέρα Ιωακείμ Β΄ (23 Νοεμβρίου 1873 – 4 Αυγούστου 1878). Στη Θεσσαλονίκη κατόρθωσε να συμβιβάσει και να επιλύσει τις εσωτερικές αναταραχές¹² που είχαν οδηγήσει στην παύση και αντικατάσταση του προκατόχου του Μητροπολίτη Νεοφύτου. Για το συνολικό έργο που επιτέλεσε και για τη γενικότερη προσφορά του στον τόπο αγαπήθηκε όχι μόνο από τους χριστιανούς, αλλά και από τους μουσουλμάνους και τους Εβραίους της περιοχής¹³.

9 Καρδαράς, Χρ. (1993), *Η Πολιτική Δράση του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ (Πρώτη Πατριαρχία 1878-1884)*. Ιωάννινα: Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, σ.σ. 13-14.

10 Κύριλλος Μητροπολίτης Βάρνης και Πρεσλάβας. (1994), Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο ΙΙ ως Καλός Ποιμήν εις την Επαρχίαν Βάρνης 11.12.1864 – 09.01.1874, *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου «Χριστιανική Μακεδονία – Ο από Θεσσαλονίκης Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ ο Μεγαλοπρεπής» στα πλαίσια των ΚΖ΄ Δημητρίων*. Θεσσαλονίκη, σ.σ. 43-48.

11 Όπως παρατίθεται στο: Κωσταρίδης, Ευ. (1921), *Η Σύγχρονος Ελληνική Εκκλησία: Αι Υπηρεσίες της Εκκλησίας προς το Έθνος κατά την Αήξασαν Εκατονταετηρίδα 1821-1921*. Αθήνα: Τύποις «Φοίνικος», σ.σ. 163-164.

Στα παραθέματα διατηρούμε τη γραφή, αλλά χρησιμοποιούμε το μονοτονικό σύστημα.

12 Τα σημαντικότερα εσωτερικά προβλήματα της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης ήταν: 1) η διαμάχη που είχε ξεσπάσει μέσα στους κόλπους της χριστιανικής κοινότητας ανάμεσα στους προεστούς, στους λαϊκούς και στον κλήρο, 2) η διατάραξη των σχέσεων ανάμεσα στους μουσουλμάνους και τους χριστιανούς της πόλης καθώς οι δεύτεροι υφίσταντο καταπίεσεις και διώξεις από τους πρώτους και 3) οι τεταμένες σχέσεις μεταξύ των υποστηρικτών του Πατριαρχείου και των εξαρχηκών στη Γενική Διοίκηση (Βιλαέτι) της Θεσσαλονίκης. Καρδαράς, Χρ. (1993), *Η Πολιτική Δράση του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ (Πρώτη Πατριαρχία 1878-1884)*. Ιωάννινα: Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, σ.σ. 19-20.

13 Σταυρίδης, Β. (1977), *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860 – Σήμερον*, τόμ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 212.

Μετά το θάνατο του Ιωακείμ Β΄ εκλέχθηκε Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης στις 4 Οκτωβρίου του 1878¹⁴. Ο Ιωακείμ Γ΄ όφειλε σε μεγάλο βαθμό την ανάρρησή του στον πατριαρχικό θρόνο στην υποστήριξη του μεγάλου εθνικού ευεργέτη Γεώργιου Ζαρίφη¹⁵. Η επίσημη αναγόρευσή του έγινε στις 1 Νοεμβρίου του 1878, όταν παρουσιάστηκε στον Σουλτάνο, ενώ ακολούθησε η εκκλησιαστική εγκαθίδρυσή του στο Φανάρι¹⁶.

Ο Ιωακείμ Γ΄ έδωσε εξαρχής ιδιαίτερη βαρύτητα στη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης του Οικουμενικού Θρόνου. Επίσης φρόντισε να γίνουν οι αναγκαίες επισκευές στο κτήριο όπου στεγαζόταν το Πατριαρχείο, καθώς και να επιλωθεί και να διακοσμηθεί κατάλληλα το εσωτερικό του. Ίδρυσε την πατριαρχική βιβλιοθήκη και ανασύστησε το πατριαρχικό τυπογραφείο (1880). Στο τελευταίο άρχισε να εκδίδεται το περιοδικό *Εκκλησιαστική Αλήθεια* (1880-1923)¹⁷.

Μεγάλο ήταν το ενδιαφέρον του για την προαγωγή τόσο της θεολογικής όσο και της κοσμικής εκπαίδευσης όλων των Ελληνορθόδοξων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ανάμεσα στα άλλα, λοιπόν, φρόντισε η Μεγάλη του Γένους Σχολή να μεταφερθεί σε καινούριο λαμπρό μέγαρο, το οποίο εγκαινιάστηκε στις 14 Σεπτεμβρίου 1882. Ανασύστησε το 1879 στη Χάλκη την Κεντρική Ιερατική Σχολή, η οποία ακολούθως μεταφέρθηκε με ενέργειές του το 1882 σε κτήριο παραπλεύρως του αγιάσματος των Βλαχερνών. Μεριμνησε για την εκπαίδευση των κοριτσιών ιδρύοντας το Ιωακείμειο Παρθεναγωγείο και εγκαινιάζοντας για τη στέγασή του νεόδμητο κτήριο το 1882. Επίσης, ίδρυσε τον ίδιο χρόνο σχολή για την εκκλησιαστική βυζαντινή μουσική. Ενδιαφέρθηκε για την καλύτερη λειτουργία της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης. Τέλος με δική του πρωτοβουλία ιδρύθηκε το 1880 η «Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης Κωνσταντινουπόλεως “Αγαπάτε Αλλήλους”» με σκοπό την προώθηση της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης¹⁸.

Ακόμη ο Ιωακείμ Γ΄ τον Μάιο του 1882 παραχώρησε στην αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδας τις μητροπόλεις και τις επισκοπές των περιοχών που προσαρτήθηκαν στο ελληνικό βασίλειο σύμφωνα με τις αποφάσεις του συνεδρίου του Βερολίνου (1878). Αναγνώρισε το Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Σερβίας στις 20 Οκτωβρίου του 1879 (το ανεξάρτητο σερβικό βασίλειο

14 Στην εκλογική συνέλευση ήταν παρόντα 69 μέλη, εκ των οποίων 12 αρχιερείς και 57 λαϊκοί. Στη δεύτερη ψηφοφορία που χρειάστηκε να γίνει ο Ιωακείμ εκλέχθηκε παμψηφεί. Εφημερίδα *Ανατολικός Αστήρ* Κωνσταντινουπόλεως, αριθμ. 53, 6 Οκτωβρίου 1878.

15 Σπανούδης, Κ. (1902), *Ιστορικά Σελίδες. Ιωακείμ ο Γ΄*. Κωνσταντινούπολη: Τύποις αδελφών Γεράρδων, σ. 12.

16 Σπανούδης, Κ. (1902), *Ιστορικά Σελίδες. Ιωακείμ ο Γ΄*. Κωνσταντινούπολη: Τύποις αδελφών Γεράρδων, σ. 21, Εφημερίδα *Ανατολικός Αστήρ* Κωνσταντινουπόλεως, αριθμ. 57, 3 Νοεμβρίου 1878.

17 Σταυρίδης, Β. (1977), *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860 – Σήμερα*, τόμ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ.σ. 217-218.

18 Σταυρίδης, Β. (1977), *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860 – Σήμερα*, τόμ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 218, Καρδαράς, Χρ. (1993), *Η Πολιτική Δράση του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ (Πρώτη Πατριαρχία 1878-1884)*. Ιωάννινα: Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, σ. 47-48.

αναγνωρίστηκε, επίσης από το συνέδριο του Βερολίνου)¹⁹. Στις 5 Δεκεμβρίου 1879 παραχώρησε επίσης στη Μητρόπολη της Ουγγροβλαχίας τις επαρχίες που υπαγόταν προηγουμένως στη Μητρόπολη Δρίστρας, μετά την ενσωμάτωση των τελευταίων στη Ρουμανία²⁰.

Επίσης, βρέθηκε αντιμέτωπος με το λεγόμενο προνομιακό ζήτημα εξαιτίας του οποίου αναγκάστηκε να παραιτηθεί στις 30 Μαρτίου του 1884, ολοκληρώνοντας έτσι την πρώτη του πατριαρχία (1878-1884)²¹.

Παρά τη σχετικά ολιγοετή πρώτη πατριαρχία του, ο Ιωακείμ Γ΄ απέκτησε αμφιλεγόμενη φήμη. Μετά την παραίτησή του διαμορφώθηκε μια ισχυρή ομάδα υποστηρικτών του, η οποία ονομάστηκε «κόμμα ιωακειμικών», καθώς και μια αντίπαλη παράταξη γνωστή ως «κόμμα αντιιωακειμικών». Οι δύο πλευρές συγκρούονταν μεταξύ τους με σφοδρότητα για 17 χρόνια (1884-1901)²².

Μετά την παραίτησή του, ο Ιωακείμ διέμεινε μέχρι το 1889 στο σπίτι του στο Βαφεοχώρι. Στο μεταξύ το 1887 πραγματοποίησε ένα προσκυνηματικό ταξίδι στα Ιεροσόλυμα, επισκεπτόμενος επίσης την Αντιόχεια, την Αλεξάνδρεια και το Άγιο Όρος. Από τις 23 Σεπτεμβρίου του 1889 μέχρι την εκλογή του για δεύτερη φορά το 1901 στον πατριαρχικό θρόνο αποσύρθηκε στο Άγιο Όρος και συγκεκριμένα στο ησυχαστήριο του Μυλοποτάμου, το οποίο ανήκε στη μονή Μεγίστης Λαύρας²³.

Στις 25 Μαΐου 1901 επανεκλέχθηκε Οικουμενικός Πατριάρχης μετά την παύση του Κωνσταντίνου Ε΄ στις 27 Μαρτίου 1901. Η επίσημη εγκαθίδρυση και ενθρόνισή του στο Φανάρι πραγματοποιήθηκε στις 11 Ιουνίου 1901²⁴.

Κατά τη διάρκεια της δεύτερης πατριαρχίας του ο Ιωακείμ Γ΄ συνέχισε το έργο του σε όλους τους τομείς. Ίδρυσε ορφανοτροφείο θηλέων στην Πρώτη, ορφανοτροφείο αρρένων στην Πρίγκηπο και Σχολή Γλωσσών και Εμπορίου στο Πέραν. Φρόντισε επίσης για την καλύτερη λειτουργία της Θεολογικής Σχολής στη Χάλκη. Είχε ως μέλημά του να βοηθάει άπορους νέους να σπουδάσουν, όπως τον μετέπειτα καθηγητή της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης Ιωάννη Παναγιωτίδη.

19 Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ. (1991) *Οι Βαλκανικοί Λαοί. Από την Τουρκική Κατάκτηση στην Εθνική Αποκατάσταση (14^{ος}-19^{ος} αι.)*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σ. 267.

20 Σταυρίδης, Β. (1977), *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860 – Σήμερα*, τόμ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ.σ. 218-219.

21 Το προνομιακό ζήτημα, όπως είθισται να αποκαλείται αφορούσε την απόφαση της Οθωμανικής κυβέρνησης να περιορίσει τις εκκλησιαστικές οργανώσεις στα θρησκευτικά τους καθήκοντα στα πλαίσια της προσπάθειας εκσυγχρονισμού της αυτοκρατορίας. Αυτό θα σήμαινε ότι το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης θα έχανε τα παραδοσιακά του προνόμια. Αντιδρώντας ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ υπέβαλε την παραίτησή του. Βλέπε: Σταυρίδης, Β. (1977), *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860 – Σήμερα*, τόμ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 220, Τσουρής, Ν. (2015), *Η ελληνορθόδοξη εκπαιδευτική δραστηριότητα στο Βιλαέτι της Αδριανούπολης (19^{ος} αιώνας)*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, σ.σ. 81-83.

22 Σπανούδης, Κ. (1902), *Ιστορικά Σελίδες. Ιωακείμ ο Γ΄*. Κωνσταντινούπολη: Τύποις αδελφών Γεράρδων, σ.σ. 53-54.

23 Σταυρίδης, Β. (1977), *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860 – Σήμερα*, τόμ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 221.

24 Σταυρίδης, Β. (1977), *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860 – Σήμερα*, τόμ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ.σ. 222-223.

Συγχρόνως όμως αντιμετώπισε πολλές δυσκολίες, καθώς την περίοδο αυτή συνέβησαν σημαντικές πολιτικοστρατιωτικές εξελίξεις στο βαλκανικό χώρο, όπως ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908), το πραξικόπημα των Νεότουρκων (1908) και η κήρυξη του πρώτου Βαλκανικού Πολέμου (1912)²⁵.

Ο Ιωακείμ Γ΄ πέθανε στις 13 Νοεμβρίου του 1912 και τάφηκε στο πατριαρχικό κοιμητήριο στη μονή της Ζωοδόχου Πηγής στο Μπαλουκλή της Κωνσταντινούπολης²⁶. Για την ημέρα εκείνη έγραψε χαρακτηριστικά, στις 19 Νοεμβρίου του 1912, ο Αρχιεπίσκοπος της Αθήνας Χρυσάνθος στο περιοδικό *Εκκλησιαστική Αλήθεια*: «Από της αποφράδος ημέρας της παρελθούσης τρίτης μέλαιναν περιβληθείσα στολήν η Ορθόδοξος Ελληνική Εκκλησία πενθεί τον υπέροχον Πατριάρχην, τον δημοτικώτατον Ιεράρχην, τον καλόν ποιμένα, τον μεγαλόφρονα και ιπποτικόν Άρχοντα... Έπεσεν ο δυνατός, και η πτώσις αυτού συνεκλόνησεν έθνη και λαούς και βαθύτατα συνεκίνησε και κατέθλιψε την Ορθόδοξον Εκκλησίαν στερηθείσαν του γεραρού αυτής Πρωθιεράρχου. Επί τεσσαράκοντα όλα έτη λάμπας ΙΩΑΚΕΙΜ ο Γ΄ ...»²⁷.

Από τα σαράντα αυτά έτη, που αναφέρει παραπάνω ο Χρυσάνθος, ο Ιωακείμ Γ΄ πατριάρχευσε συνολικά περίπου τα 17 (5,5 χρόνια την πρώτη και 11,5 χρόνια τη δεύτερη φορά) έχοντας να αντιμετωπίσει ζητήματα καθοριστικά για το μέλλον του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης και προσφέροντας σημαντικό έργο σε πολλούς τομείς μεταξύ των οποίων και η εκπαίδευση. Για την εν γένει προσφορά του στην εκκλησία και τους Ελληνορθόδοξους ονομάστηκε Μεγαλοπρεπής²⁸.

3. Η εκπαιδευτική δράση του Ιωακείμ Γ΄

Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για την ίδρυση και την ενίσχυση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που προήγαν όχι μόνο την εκκλησιαστική (θεολογική) εκπαίδευση, αλλά και την ελληνορθόδοξη κοινοτική εκπαίδευση σε όλες τις επαρχίες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Πρώτη του προτεραιότητα υπήρξε η ανέγερση λαμπρού οικοδομήματος για τη στέγαση του ανώτατου πνευματικού ιδρύματος της Πόλης, της Μεγάλης του Γένους Σχολής²⁹. Τα

25 Σταυρίδης, Β. (1977), *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860 – Σήμερα*, τόμ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ.σ. 224-225.

26 Σταυρίδης, Β. (1977), *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860 – Σήμερα*, τόμ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 226.

27 Χρυσάνθος, Φιλίππιδης, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος (1977), *Άρθρα και Μελέται Χρυσάνθου Αρχιεπισκόπου Αθηνών του από Τραπεζούντος 1911-1949*, Γ. Τασούδης, (επιμ.). Αθήνα, σ. 153.

28 Ισπυρίδης, Δ. (1994), *Οι Απόψεις Ιωακείμ Γ΄ περί Παιδείας και Τύπου, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου «Χριστιανική Μακεδονία – Ο από Θεσσαλονίκης Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ ο Μεγαλοπρεπής» στα πλαίσια των ΚΖ΄ Δημητρίων*. Θεσσαλονίκη, σ. 155.

29 Καρδαράς, Χρ. (1993), *Η Πολιτική Δράση του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ (Πρώτη Πατριαρχία 1878-1884)*. Ιωάννινα: Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, σ. 47.

εγκαίνια του νέου κτηρίου έγιναν στις 12 Σεπτεμβρίου του 1882 με μεγάλη επισημότητα³⁰.

Επίσης ο Ιωακείμ, επιθυμώντας να προβεί σε αναμόρφωση του ενοριακού κλήρου και να του προσφέρει αναβαθμισμένη παιδεία, ανασύστησε το 1879 στη Χάλκη την Κεντρική Ιερατική Σχολή και στη συνέχεια φρόντισε αυτή να μετακομίσει το 1882 σε κατάλληλο και ευρύχωρο κτήριο στην Ξυλόπορτα κοντά στο Φανάρι, όπου και λειτούργησε μέχρι το 1889³¹.

Έδειξε ιδιαίτερη μέριμνα για την εκπαίδευση των κοριτσιών και ίδρυσε παρθεναγωγείο (το αποκαλούμενο προς τιμήν του Ιωακείμιο Παρθεναγωγείο) εκπληρώνοντας με αυτόν τον τρόπο μια επιθυμία του πνευματικού του πατέρα και προκατόχου του ο οποίος είχε δωρίσει οικόπεδο στο Μουχλιό του Φαναρίου για την ανοικοδόμηση κατάλληλου κτηρίου και είχε καταθέσει 2.000 λίρες Οθωμανικής Τουρκίας για να διατεθούν για τη στέγασή του. Τα εγκαίνια του παρθεναγωγείου έγιναν το Σεπτέμβριο του 1882. Το παρθεναγωγείο είχε σκοπό να καταρτίζει δασκάλες για να στελεχώνουν τα ελληνορθόδοξα σχολεία και χαρακτηρίστηκε ως «Εθνικό Εκπαιδευτήριο»³².

Ο Ιωακείμ ίδρυσε επίσης τον Οκτώβριο του 1882 σχολή εκκλησιαστικής μουσικής. Για τα μαθήματα βυζαντινής μουσικής υπήρξε έντονο ενδιαφέρον ήδη και κατά το πρώτο έτος λειτουργίας της σχολής, καθώς τα παρακολούθησαν περίπου 60 μαθητές. Επιπλέον, σύστησε και μια επιτροπή μουσικών για τη μελέτη της βυζαντινής μουσικής, η οποία μεταξύ άλλων επινόησε ένα νέο μουσικό όργανο για τη διδασκαλία της, το οποίο ονομάστηκε προς τιμή του Ιωακείμιο ψαλτήρι³³.

Το μεγάλο ενδιαφέρον του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' για την ελληνορθόδοξη κοινοτική εκπαίδευση εκφράστηκε κυρίως με τη σύσταση της «Εκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Αδελφότητας Κωνσταντινουπόλεως “Αγαπάτε Αλλήλους”» (Ε.Φ.Α.Κ.), πρωτοβουλία που δήλωνε την πρόθεση του Ιωακείμ να αποκτήσει τον πλήρη έλεγχο της εκπαιδευτικής προσπάθειας των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων³⁴.

30 Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από το άρθρο της εφημερίδας *Νεολόγος* της Κωνσταντινούπολης το οποίο χαιρετίζει το χαρμόσυνο γεγονός των εγκαίνιων της Σχολής: «Χθες ήγετο εν Φαναρίω εορτή λαμπρά και ιεροπρεπής, εορτή εθνική και πατριαρχική. Η Μεγάλη και γεραρά του Γένους Σχολή, το εγκαύχημα τούτο και εγκαλλώπισμα του ανά την Ανατολήν ελληνισμού, εγκαθιδρύετο εν ωραίο και ευρυχώρω οικοδομήματι... επί αιώνας η Μεγάλη αυτή Σχολή εξέπεμπε τα ιερά της χριστιανικής και ελληνικής παιδεύσεως νόματα ανά σύμπαν το ελληνικόν πλήρωμα, ουδέποτε όμως, ουδέποτε η υλική αυτή κατάσταση ανταπεκρίθη προς την διανοητικήν πρόοδον του έθνους ημών...». Εφημερίδα *Νεολόγος* Κωνσταντινουπόλεως, αριθμ. 4035, 13/25 Σεπτεμβρίου 1882.

31 Γεδεών, Μ. (1939), *Ιστορία των του Χριστού Πενήτων 1453-1913*, τεύχος 3^ο. Αθήνα, σ. 218.

32 Ιορδάνογλου, Αν. (1989), *Το Εθνικόν Ιωακείμιον Παρθεναγωγείον Κωνσταντινουπόλεως 1882-1888*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, σ.σ. 22-24 και 46.

33 Σπανούδης, Κ. (1902), *Ιστορικά Σελίδες. Ιωακείμ ο Γ'.* Κωνσταντινούπολη: Τύποις αδελφών Γεράρδων, σ.σ. 38-39, Καρδαράς, Χρ. (1993), *Η Πολιτική Δράση του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' (Πρώτη Πατριαρχία 1878-1884)*. Ιωάννινα: Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, σ. 48.

34 Καπλανέρης, Σ. (1994), *Ιωακείμ ο Γ' και η Ίδρυση της Εκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Αδελφότητας, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου «Χριστιανική Μακεδονία – Ο από Θεσσαλονίκης Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' ο Μεγαλοπρεπής» στα πλαίσια των ΚΖ' Δημητρίων*. Θεσσαλονίκη, σ. 131.

Συγκεκριμένα η Ε.Φ.Α.Κ. ιδρύθηκε στις 15 Μαρτίου 1880 έχοντας ως διττό σκοπό της την αποτελεσματική υποστήριξη των ελληνικών σχολείων και των φιλανθρωπικών καθιδρυμάτων, δίνοντας προτεραιότητα στη δράση της στη Μακεδονία, στη Θράκη και στη Μικρά Ασία³⁵.

Στο δεύτερο άρθρο του «Κανονισμού» ίδρυσης της Αδελφότητας, ο οποίος υπογράφηκε από 143 επιφανείς έμπορους, τραπεζίτες και λόγιους της Κωνσταντινούπολης, αναφερόταν τα εξής ως προς την υλοποίηση του σκοπού της: «Τον σκοπόν τούτον η Αδελφότης επιδιώκει α') διά της υλικής και ηθικής υποστηρίξεως παντός εν ταις επαρχίαις της Οθωμανικής αυτοκρατορίας εκπαιδευτηρίου, στερουμένου των προς συντήρησιν μέσων· β') διά της συστάσεως και συντηρήσεως εκπαιδευτηρίων εις μέρη της αυτής αυτοκρατορίας, αδυνατούντα να καταρτίσωσι και συντηρήσωσι τοιαύτα· γ') διά της επιβλέψεως και διακανόνισεως της εν αυτοίς σκοπιμωτέρας διδασκαλίας· δ') διά της εν Κωνσταντινουπόλει ιδρύσεως δύο γυμνασίων, διδασκαλείου και πολυτεχνείου· ε') διά της αρωγής παντός εν τη Οθωμανική αυτοκρατορία ιδρύματος ή σωματείου, διώκοντος σκοπόν καθαρώς εκπαιδευτικόν· στ') διά της μετά τοιούτων ιδρυμάτων και σωματείων συνεργασίας και αλληλοβοήθειας και ζ') διά της επικουρίας κοινοτήτων πενομένων, ταλαιπωρουμένων και πασχουσών ένεκα φυσικών ή κοινωνικών συμφορών»³⁶.

Την προεδρία του πρώτου δωδεκαμελούς διοικητικού της συμβουλίου ανέλαβε ο γνωστός επιχειρηματίας της Κωνσταντινούπολης και εθνικός ευεργέτης Γεώργιος Ζαρίφης. Γενικά η σύσταση του ανώτατου διοικητικού της οργάνου καθιστούσε εμφανή την επιθυμία των ισχυρών οικογενειών της Κωνσταντινούπολης να αναμειχθούν ενεργά στα εκπαιδευτικά πράγματα³⁷. Υποστηρίχθηκε μάλιστα ότι η εμπλοκή τους εξέφραζε μια τάση αυτονόμησης απέναντι στο ελεύθερο ελληνικό κράτος και την πολιτική που αυτό ασκούσε, ότι δηλαδή η κοινωνική και οικονομική ελίτ της Πόλης προωθούσε την άποψη πως το μέλλον της ελληνορθόδοξης κοινότητας της αυτοκρατορίας δε συνδεόταν υποχρεωτικά με την προοπτική της ενσωμάτωσής της στο ελληνικό κράτος. Πάντως η αντίληψη αυτή δεν επικράτησε τελικά στο εσωτερικό της ελληνορθόδοξης κοινότητας³⁸.

35 Μαμόνη, Κ. (1988), Η Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης Κωνσταντινουπόλεως και τα Σχολεία της Θράκης, *Πρακτικά Συμποσίου του ΙΜΧΑ «Η Ιστορική, Αρχαιολογική και Λαογραφική Έρευνα για τη Θράκη»*. Θεσσαλονίκη, σ. 215.

36 Ζιώγου-Καρσστεργίου, Σ. (1998), *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική Διοίκηση και η Εκπαίδευση του Γένους. Κείμενα – Πηγές: 1830-1914*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ. 133.

37 Εξερτζόγλου, Χ. (1995), Κοινωνική Ιεραρχία, Ιδεολογία και Εθνική Ταυτότητα: το Νόημα της Ίδρυσης της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας «Αγαπάτε Αλλήλους», *Τα Ιστορικά*, τόμ. 12, τεύχος 22, σ.σ. 102-103, Μαμόνη, Κ. (1988), Η Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης Κωνσταντινουπόλεως και τα Σχολεία της Θράκης, *Πρακτικά Συμποσίου του ΙΜΧΑ «Η Ιστορική, Αρχαιολογική και Λαογραφική Έρευνα για τη Θράκη»*. Θεσσαλονίκη, σ.σ. 215-216.

38 Εξερτζόγλου, Χ. (1995), Κοινωνική Ιεραρχία, Ιδεολογία και Εθνική Ταυτότητα: το Νόημα της Ίδρυσης της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας «Αγαπάτε Αλλήλους», *Τα Ιστορικά*, τόμ. 12, τεύχος 22, σ. 116.

Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄, σε μια προσπάθεια ενίσχυσης της Αδελφότητας, απέστειλε «εγκύκλιον επιστολήν» προς τους μητροπολίτες και τους δημογέροντες-προκρίτους των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων ζητώντας να εξασφαλιστεί η εγγραφή νέων μελών και η παροχή υλικής και ηθικής βοήθειας. Χαρακτηριστικά έγγραφε: «Επί τούτω γράφοντες και προς υμάς διά της παρούσης ημετέρας πατριαρχικής και συνοδικής εγκυκλίου επιστολής, εντελλόμεθα και προτρεπόμεθα εκκλησιαστικώς ίνα, καθά δι' ιδιαίτερας εγκυκλίου του Διοικητικού Συμβουλίου της Αδελφότητος ταύτης προσκαλείσθε σπεύσητε προθύμως παρασχείν την υμετέραν σύμπραξιν εγγραφόμενοι μέλη του Σωματείου τούτου και προσφέροντες ως δύναται έκαστος την υλικήν αυτού συνδρομήν· μη παύσητε δε παρακινούντες εις τούτο και τους λοιπούς εκ των συμπολιτών και συνεπαρχιωτών υμών χριστιανών δια της αναπτύξεως προς αυτούς του σκοπού της Αδελφότητος, ον σαφώς και εν εκτάσει πληροφορείσθε εκ τε της εγκυκλίου του Διοικητικού αυτής Συμβουλίου και εκ του υπ' αυτών συναποστελλομένου υμίν Κανονισμού. Η δε του Θεού χάρις και το άπειρον έλεος εΐη μεθ' υμών»³⁹.

Το γεγονός της ίδρυσης της Ε.Φ.Α.Κ. χαιρετίστηκε από τους περισσότερους φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους της Κωνσταντινούπολης, αλλά και από τους μικρότερους επαρχιακούς συλλόγους και τις αδελφότητες των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά στην Αδελφότητα το 1881 του γιατρού Κωνσταντίνου Δήμησσα προέδρου του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Αδριανουπόλεως» (Φ.Σ.Α.)⁴⁰ κατά τη διάρκεια της ομιλίας του για τη λογοδοσία του συμβουλίου του συλλόγου με τη λήξη του Θ΄ συλλογικού έτους. Συγκεκριμένα χαρακτήρισε την Αδελφότητα «...ως νέα εποχή ζωογόνος των Ελληνικών Γραμμάτων ανά την Θράκη, ίδια δ' εις το ημέτερον σωματεΐον, όπερ διατελεί εις στενωτάτας μετ' αυτής σχέσεις». Στη συνέχεια εξέφρασε τις θερμές ευχαριστίες του Φ.Σ.Α. προς τον πρόεδρο της Αδελφότητας Γεώργιο Ζαρίφη: «Μετά του μεγατίμου προστάτου και ευεργέτου της Ελληνικής παιδείας και προέδρου της Αδελφότητος κ. Γ. Ζαρίφη, όστις ανεξάντλητος ευποιΐας θησαυρός εν πολλοΐς ημάς συνέδραμεν, ανθ' ων μεγίστας χάριτας εν ονόματι του Σωματεΐου ημών όλου και της πόλεως συμπάσης προς αυτόν εκφράζομεν»⁴¹.

Αντιθέτως η ίδρυση της Ε.Φ.Α.Κ. δεν προκάλεσε μόνο θετικές αντιδράσεις στους κόλπους του «Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως»

39 Παπαζώτος, Θ. (1991), Το Αρχείο της Εκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Αδελφότητος Κωνσταντινουπόλεως. Οργάνωση της Παιδείας στη Θράκη κατά τα τέλη του 19^{ου} Αιώνα, *Θρακική Επετηρίδα*, τόμ. 8, σ.σ. 287-289.

40 Ο «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Αδριανουπόλεως» ιδρύθηκε στις 14 Ιανουαρίου του 1872 με την πρωτοβουλία σημαντικών παραγόντων της πνευματικής ζωής της πόλης. Σκοπός της ίδρυσής του ήταν: «... υποστήριξιν της εκπαίδευσως και την δι' αναγνώσεως, διδασκαλίας, συναναστροφής και αθώας διασκεδάσεως διανοητικήν και ηθικήν ανάπτυξιν και ψυχαγωγίαν των μελών αυτού και της περί αυτά κοινωνίας». Βαλσαμίδης, Π. (2008), *Ο Ελληνισμός της Αδριανουπόλης από τα τέλη του 19^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Κανονισμοί – Καταστατικά – Λογοδοσίες – Επίσημα Έγγραφα*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης Αντ., σ. 195.

41 *Λογοδοσία του Συμβουλίου του εν Αδριανουπόλει Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου κατά την Λήξιν του Θ΄ Συλλογικού Έτους*, Αθήνα 1881, σ. 34, Βαλσαμίδης, Π. (2008), *Ο Ελληνισμός της Αδριανουπόλης από τα τέλη του 19^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Κανονισμοί – Καταστατικά – Λογοδοσίες – Επίσημα Έγγραφα*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης Αντ., σ.σ. 300-301.

(Ε.Φ.Σ.Κ.)⁴², ο οποίος είχε μέχρι τότε την εποπτεία της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης, και εμφανίστηκαν αντικρουόμενες απόψεις σχετικά με το αν θα έπρεπε ο Σύλλογος να συνεργαστεί ή να αντιπαρατεθεί στην Αδελφότητα. Μάλιστα το γεγονός ότι υπήρξε ενεργή συμμετοχή μελών του Ε.Φ.Σ.Κ. και στην Αδελφότητα προκάλεσε ένταση στις σχέσεις μεταξύ των δύο σωματείων. Όταν ανέλαβε πρόεδρος του Ε.Φ.Σ.Κ. ο Σπυρίδων Μαυρογένης⁴³ στις 11 Μαΐου του 1881, οι σχέσεις σταδιακά αποκαταστάθηκαν και μετά από ανταλλαγή επιστολών εξομαλύνθηκαν, με αποτέλεσμα τα δύο σωματεία να ενεργούν παράλληλα για την προαγωγή της εκπαίδευσης⁴⁴. Είναι γεγονός όμως ότι η λειτουργία της Αδελφότητας περιόρισε την εκπαιδευτική δράση του Ε.Φ.Σ.Κ. και την έστρεψε περισσότερο προς το επιστημονικό πεδίο⁴⁵.

Συγχρόνως η Αδελφότητα επιδίωξε να αναλάβει σταδιακά το έργο που είχε επωμισθεί από το 1869 ο «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών

---

42 Ο «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως» συστήθηκε το 1861 σε συνεργασία με το Πατριαρχείο και έπαιξε έναν εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στα εκπαιδευτικά ζητήματα των ελληνορθόδοξων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Μάλιστα χαρακτηρίστηκε από πολλούς ως το «Υπουργείον Παιδείας του Αλύτρωτου Ελληνισμού», ενώ ένας από τους βασικούς του ιδρυτές, ο γιατρός Ηρακλής Βασιάδης, με την ακούραστη και πολύ σημαντική του δράση επονομάστηκε «Ισόβιος Υπουργός της Παιδείας του Αλύτρωτου Ελληνισμού». Βέβαια ο Ε.Φ.Σ.Κ. αρχικά είχε φιλολογικό, ακαδημαϊκό και επιστημονικό χαρακτήρα, από το 1871, όμως, η δραστηριότητά του στράφηκε στην καλλιέργεια των ελληνικών γραμμάτων και της ελληνικής παιδείας. Επιπλέον ενθάρρυνε την ίδρυση και δραστηριοποίηση σημαντικού αριθμού μικρότερων φιλεκπαιδευτικών συλλόγων κυρίως στη Θράκη και στη Μακεδονία. Επίσης, πρέπει να τονισθεί ότι ο Ε.Φ.Σ.Κ. αποτελούσε φορέα της ιδεολογίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Μαμώνη, Κ. (1988-1990), Εισαγωγή στην Ιστορία των Συλλόγων Κωνσταντινουπόλεως (1861-1922), *Μνημοσύνη*, τόμ. 11, σ.σ. 215-220, Βακαλόπουλος, Κ. (2000), *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού ΘΡΑΚΗ*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ.σ. 332-333.

43 Ο Σπυρίδων Μαυρογένης ήταν αρχίατρος του Σουλτάνου. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος του Ε.Φ.Σ.Κ. και διετέλεσε επανειλημμένα πρόεδρος του (συγκεκριμένα κατά τα έτη 1863/64, 1865/66 και 1881/82). Καπλανέρης, Σ. (1994), Ιωακείμ ο Γ' και η Ίδρυση της Εκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Αδελφότητας, *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου «Χριστιανική Μακεδονία – Ο από Θεσσαλονίκης Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' ο Μεγαλοπρεπής» στα πλαίσια των ΚΖ' Δημητρίων*. Θεσσαλονίκη, σ. 130.

44 Καπλανέρης, Σ. (1994), Ιωακείμ ο Γ' και η Ίδρυση της Εκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Αδελφότητας, *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου «Χριστιανική Μακεδονία – Ο από Θεσσαλονίκης Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' ο Μεγαλοπρεπής» στα πλαίσια των ΚΖ' Δημητρίων*. Θεσσαλονίκη, σ.σ. 127-131.

45 Ο περιορισμός των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων του Ε.Φ.Σ.Κ. μετά το 1880 διαπιστώνεται και στις ετήσιες λογοδοσίες του. Η παράλληλη δράση της Αδελφότητας «Αγαπάτε Αλλήλους», η οποία με την αιγίδα του Πατριαρχείου και τη συνδρομή πολλών εύρωστων οικονομικά Ρωμιών ανέλαβε την οικονομική υποστήριξη των σχολείων, την ίδρυση νέων καθώς και παρθεναγωγείων και την πληρωμή των δασκάλων, επέδρασε περιοριστικά στις εκπαιδευτικές ενέργειες του συλλόγου και τον υποβάθμισε, όπως ομολογεί ο Σπυρίδων Μαυρογένης ήδη από το 1882. Ο Ε.Φ.Σ.Κ. αργά αλλά σταθερά επέστρεψε στις επιστημονικές του ασχολίες, με μοναδική ίσως εξαίρεση τη διενέργεια των διαγωνισμών για τη σύνταξη σχολικών βιβλίων. Τη νέα θέση του μας ερμηνεύει με γλαφυρό τρόπο ο Αναστάσιος Χρηστίδης στη λογοδοσία για το έτος 1892-93. Έτσι, αφού επισημαίνει την προηγουμένη πρωτοκαθεδρία του Ε.Φ.Σ.Κ. στα εκπαιδευτικά δρώμενα της δεκαετίας του 1870 συμπληρώνει: «Ο ημέτερος Σύλλογος εξ ανάγκης και φυσικός εισέρχεται εις τον κατ' εξοχήν και καθαρώς φιλολογικόν και επιστημονικόν αυτού σκοπόν συνεπεία φαίνεται των περιστάσεων. Ούτως η μεν ίδρυσις και συντήρησις των σχολείων αφιερώθη εις την φιλοτιμίαν και την πρωτοβουλίαν των πόλεων και των χωρίων και εις την φυσικήν και κανονικήν επίδρασιν του σεβαστού ημών θρησκευτικού κέντρου, ημίν δ' επανελήφθη η επίτευξις του δευτέρου και κυριωτέρου σκοπού, ήτοι η φιλολογική και επιστημονική εργασία, γνώρισμα βέβαιον της προς αληθή πολιτισμόν αγωγής». Βέβαια από τη στιγμή που ο Ε.Φ.Σ.Κ. περιόρισε τις εκπαιδευτικές του δραστηριότητες ως φυσικό επακόλουθο μειώθηκαν και οι προς αυτόν οικονομικές συνδρομές και ο αριθμός των δωρεών. Εξερτζόγλου, Χ. (1996), *Εθνική Ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο Αιώνα*. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912. Αθήνα: Νεφέλη, σ.σ. 26-29.

Γραμμάτων» (Σ.Δ.Ε.Γ.), ο οποίος είχε την έδρα του στην Αθήνα και προωθούσε την εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους για τους «αλύτρωτους αδελφούς» της αυτοκρατορίας. Πάντως, κατά την πρώτη τριετία της λειτουργίας της και παρά τις σημαντικές της προσπάθειες δεν κατάφερε να ανταποκριθεί σε όλο το εύρος των επιδιώξεών της. Από το 1883 όμως σε συνεργασία με τον Σ.Δ.Ε.Γ. ανέλαβε τη διεξαγωγή όλων των απαραίτητων εκπαιδευτικών χειρισμών για την ανάπτυξη της εκπαίδευσης⁴⁶.

Η πολυσχιδής δραστηριότητά της συνοψίζεται: 1) στην αποστολή κατάλληλου διδακτικού προσωπικού για τα ελληνορθόδοξα σχολεία, 2) στην ίδρυση νηπιαγωγείων σε κωμοπόλεις και χωριά, ώστε τα παιδιά από μικρή ηλικία να μάθουν σωστά την ελληνική γλώσσα, 3) στην ίδρυση παρθεναγωγείων σε περιοχές που η γυναικεία εκπαίδευση ήταν υποτυπώδης ή εντελώς ανύπαρκτη, 4) στην οικονομική υποστήριξη των ήδη λειτουργούντων σχολείων και στην ίδρυση νέων με την ενεργό συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων στις απαιτούμενες λειτουργικές τους δαπάνες, 5) στην οικονομική ενίσχυση για την ανέγερση νέων σχολικών κτηρίων, 6) στη διευθέτηση των τυχόν προβλημάτων που απασχολούσαν τις τοπικές κοινότητες, 7) στην άσκηση της απαραίτητης εποπτείας των σχολείων, χωρίς όμως άμεση παρέμβαση στη διοίκησή τους, η οποία περιλάμβανε την κοινοποίηση και έγκριση των προσλήψεων και απολύσεων των δασκάλων, την αποστολή αναφορών από τους τελευταίους για την κατάσταση των σχολείων τους, την υποβολή του διδακτικού προγράμματος, τη γνωστοποίηση της χρονικής διάρκειας του σχολικού έτους κ.ά.⁴⁷.

Μια άλλη εκπαιδευτική επιλογή του Ιωακείμ Γ΄ ήταν η εισαγωγή στα δημοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης του εξαετούς προγράμματος σπουδών, το οποίο εφαρμοζόταν ήδη στο Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο του Διδασκαλείου της Θεσσαλονίκης που είχε ιδρυθεί με τη συνδρομή του ελληνικού κράτους. Χαρακτηριστικά είναι όσα γράφηκαν στο περιοδικό του Πατριαρχείου *Εκκλησιαστική Αλήθεια* στις 21 Ιουνίου του 1881: «Το πρόγραμμα τούτο ανατεθέν υπό της Α.Θ.Π. εις την μελέτην και κρίσιν των περί αυτήν σωμάτων, της τε ιεράς συνόδου και του Δ.Ε.Μ.Σ. κατά την συνεδρίασιν αυτών την γενομένην τη 7 Αυγούστου 1879 ενεκρίθη εν τη συνεδρίασει αυτών της 28 του αυτού μηνός και έτους, μεθ' ο εκοινοποιήθη προς τας εφορίας των ενοριακών της πρωτεύουσας σχολών, προσκληθείσας να θέσωσιν αυτό εις πλήρη ενέργειαν προς ομοιόμορφον διδασκαλίαν εν απάσαις ταις ημετέραις σχολαίς, μεγάλως συμβάλλουσας εις την επιδιωκόμενην μόρφωσιν και πρόοδον των μαθητευόντων και μάλιστα των

46 Μαμώνη, Κ. (1988), Η Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης Κωνσταντινουπόλεως και τα Σχολεία της Θράκης, *Πρακτικά Συμποσίου του ΙΜΧΑ «Η Ιστορική, Αρχαιολογική και Λαογραφική Έρευνα για τη Θράκη»*. Θεσσαλονίκη, σ.σ. 217-218.

47 Μαμώνη, Κ. (1988), Η Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης Κωνσταντινουπόλεως και τα Σχολεία της Θράκης, *Πρακτικά Συμποσίου του ΙΜΧΑ «Η Ιστορική, Αρχαιολογική και Λαογραφική Έρευνα για τη Θράκη»*. Θεσσαλονίκη, σελ. 218 και 226-227.

προτιθεμένων μεταβήναι εις ανώτερα εκπαιδευτήρια»⁴⁸.

Ακόμα ο Ιωακείμ φρόντισε τον Αύγουστο του 1881 να επαναλειτουργήσει η Πατριαρχική Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή» (Π.Κ.Ε.Ε.)⁴⁹, της οποίας τη συνεισφορά γνώριζε καλά από παλιά καθώς είχε διατελέσει και ο ίδιος μέλος της το 1873 με την ιδιότητα του Μητροπολίτη Βάρνας⁵⁰. Συνέδεσε μάλιστα την επαναλειτουργία της με τις πιέσεις που ασκούσε η Πύλη στο Πατριαρχείο στο πλαίσιο του προνομιακού ζητήματος, καθώς στην πρώτη συνεδρίασή της επισήμανε τα εξής: «Επειδή όμως σήμερον ένεκα σπουδαιών επεισοδίων εθεωρήθη είτε ποτέ αναγκαία η ανασύστασις της Επιτροπής ταύτης, ενεκρίθη υπό των δύο περί ημάς Σωμάτων η ανασύστασις αυτής...». Στη συνέχεια της ομιλίας του παρουσίασε με γλαφυρό τρόπο τα καθήκοντα και τις αναμενόμενες δραστηριότητες της Π.Κ.Ε.Ε. για τη βελτίωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων: «...Προκειμένου δε περί της σπουδαιότητος των καθηκόντων της Εκπαιδευτικής Επιτροπής, περιττόν ηγούμαι ίνα ταύτα υποδείξω, των καθ' ημάς πραγμάτων βαινόντων ούτως ως βαινουσιν δεν αμφιβάλω δε ότι η Επιτροπή εργασθήσεται μετά ζήλου εξασκούσα σύντονον εποπτείαν επί των Σχολών τουλάχιστον της Πρωτεύουσας, εκπληρούσα εν γένει τα καθήκοντα αυτής επί τε των Εφοριών, των διδασκάλων, της διδασκαλικής μεθόδου των μαθημάτων, και των εν χρήσει διδακτικών βιβλίων, και εν γένει συνθετικής μεθόδου των μαθημάτων και των εν χρήσει διδακτικών βιβλίων, και εν γένει συντελούσα εις την όσον οίον τε τακτικωτέραν λειτουργίαν των καθ' ημάς εκπαιδευτικών πραγμάτων και προλαμβάνουσα παν ό,τι ηδύνατο να λυπή ή και να παρενοχλή την Εκκλησίαν»

48 Μπέτσας, Γ. (2003), *Θεσμικές και Λειτουργικές Όψεις της Εκπαίδευσης των Ελληνορθόδοξων Κοινοτήτων στο Οθωμανικό Κράτος: Από την Έναρξη των Μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την Επανάσταση των Νεότουρκων*. Θεσσαλονίκη: Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή Τμήματος Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής του Α.Π.Θ., σ.σ. 67-68.

Τα αρχικά Α.Θ.Π. σημαίνουν Αυτού Θειοτάτη Παναγιότης, ενώ τα αρχικά Δ.Ε.Μ.Σ. σημαίνουν Διαρκές Εθνικό Μικτό Συμβούλιο.

49 Η Πατριαρχική Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή είχε δημιουργηθεί το 1873 από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Άνθιμο τον ΣΤ', χαρακτηριστικό της οποίας ήταν η μικτή της σύνθεση, αποτελούνταν δηλαδή από έξι μέλη, τρεις κληρικούς και τρεις λαϊκούς εκπροσώπους. Ήταν η πρώτη φορά που λαϊκοί έπειρναν μέρος στη συγκρότηση ενός θεσμικού πατριαρχικού οργάνου με σημαντικό ρόλο στην εκπαιδευτική διοίκηση. Ο ανώτερος ιεραρχικά κληρικός ήταν ο εκάστοτε πρόεδρος της και τα δύο από τα τρία λαϊκά μέλη προέρχονταν από τα ορθόδοξα μέλη του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου της Κωνσταντινούπολης. Σύμφωνα με το άρθρο 16 του κανονισμού της, η Π.Κ.Ε.Ε. ήταν υπεύθυνη για τα θέματα εκπαίδευσης όλων των Ορθοδόξων: «Η Π.Κ.Ε.Ε. είναι η ανωτάτη αρχή, η αντιπροσωπεύουσα την Α. Θ. Παναγιότητα, τον Οικουμενικόν Πατριάρχη, εις πάντα τα αφορώτα την παιδείαν, προς ην έχουσι την αναφοράν πάσαι αι εν τη περιφερεία του Οικουμενικού θρόνου ορθόδοξοι Σχολαί, Εφορίαί, και αι περί Σχολών Αδελφότητες». Η Π.Κ.Ε.Ε. διέκοψε προσωρινά τη δράση της από το Φεβρουάριο του 1878 έως τον Αύγουστο του 1881 οπότε και επαναλειτούργησε. Μπέτσας, Γ. (2003), *Θεσμικές και Λειτουργικές Όψεις της Εκπαίδευσης των Ελληνορθόδοξων Κοινοτήτων στο Οθωμανικό Κράτος: Από την Έναρξη των Μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την Επανάσταση των Νεότουρκων*. Θεσσαλονίκη: Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή Τμήματος Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής του Α.Π.Θ., σ.σ. 60-76, Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (1998), *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική Διοίκηση και η Εκπαίδευση του Γένους. Κείμενα – Πηγές: 1830-1914*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, σ.σ. 119-124.

50 Μπέτσας, Γ. (2003), *Θεσμικές και Λειτουργικές Όψεις της Εκπαίδευσης των Ελληνορθόδοξων Κοινοτήτων στο Οθωμανικό Κράτος: Από την Έναρξη των Μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την Επανάσταση των Νεότουρκων*. Θεσσαλονίκη: Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή Τμήματος Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής του Α.Π.Θ., σ. 64 και σ. 67.

τελευταίον παρακαλεί την Επιτροπήν όπως μετά προθυμίας αποδέξεται το ανατεθέν αυτή έργον»⁵¹.

Μια από τις πρώτες ενέργειες της Π.Κ.Ε.Ε. ήταν ο ορισμός του Αρχιμανδρίτη Κωνσταντίνου Βαφεΐδη, καθηγητή στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, ως επόπτη των σχολείων της Αρχιεπισκοπής της Κωνσταντινούπολης. Παρόλη τη βαρύτητα που έδινε ο Ιωακείμ στη λειτουργία της Επιτροπής, οι συνθήκες την οδήγησαν, μετά από 5 μήνες, σε αδράνεια για μεγάλο χρονικό διάστημα, και συγκεκριμένα από τις 19 Ιανουαρίου του 1882 μέχρι την 1 Ιουνίου του 1883, ενώ στις 24 Αυγούστου του 1883 συνεδρίασε για τελευταία φορά κατά τη διάρκεια της πρώτης πατριαρχίας του⁵².

Μέσα στα πλαίσια της ορθόδοξης οικουμενικής ιδεολογίας, ο Ιωακείμ Γ' υποστήριζε ότι για να επιτευχθεί η επανένταξη όσων είχαν απομακρυνθεί από τους κόλπους του γένους και της Εκκλησίας, δηλαδή των βουλγαρόφωνων κυρίως πληθυσμών που είχαν προσχωρήσει στην Εξαρχία: «Οφείλουσι τα όργανα πάντα και της Εκκλησίας και της Κυβερνήσεως και των Συλλόγων να δείκνυνται επιεική και συμπαθή μάλιστα προς τους Βουλγάρους, καθώς και προς πάντας τους αλλοφύλους και να αγωνίζωνται εκ παντός τρόπου να αποκτήσι την εμπιστοσύνην αυτών»⁵³. Όσοι για οποιονδήποτε λόγο αδυνατούσαν να συμπεριφερθούν κατ' αυτόν τον τρόπο θα έπρεπε να αντικαθίστανται άμεσα. Αλλά δυστυχώς, και πάλι σύμφωνα με τον Ιωακείμ, ακόμη και πολλοί δάσκαλοι ήταν «ακριτόμυθοι, σκαιοί, και το χείρον περιφρονηταί των θείων και των εγχωρίων εθίμων»⁵⁴ και έτσι προξενούσαν έχθρες ή παρουσιάζονταν απόμακροι και απρόσιτοι, γεγονός που τους εμπόδιζε να καλλιεργήσουν το κατάλληλο κλίμα για την επιτυχία της αποστολής τους. Μια αποστολή που για να στεφθεί με επιτυχία προϋπέθετε ότι οι δάσκαλοι έπρεπε με τη συμπεριφορά τους να κερδίσουν την εμπιστοσύνη όχι μόνο του ρωμαϊκού αλλά και του μουσουλμανικού στοιχείου. Όσοι δεν ήταν διατεθειμένοι να ανταποκριθούν σ' αυτό το ρόλο έπρεπε να απολυθούν. Επίσης, ο Ιωακείμ κατέκρινε όσους δασκάλους και κοινοτικούς άρχοντες επιδίωκαν ένα «πολυτελές» εκπαιδευτικό σύστημα. Πάντως, εμφανιζόταν ικανοποιημένος, παρά τις δυσκολίες και τα προβλήματα, τόσο για τη συνολική εκπαιδευτική κατάσταση που επικρατούσε,

51 Μπέτσας, Γ. (2003), *Θεσμικές και Λειτουργικές Όψεις της Εκπαίδευσης των Ελληνορθόδοξων Κοινοτήτων στο Οθωμανικό Κράτος: Από την Έναρξη των Μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την Επανάσταση των Νεότουρκων*. Θεσσαλονίκη: Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή Τμήματος Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής του Α.Π.Θ., σ. 68.

52 Μπέτσας, Γ. (2003), *Θεσμικές και Λειτουργικές Όψεις της Εκπαίδευσης των Ελληνορθόδοξων Κοινοτήτων στο Οθωμανικό Κράτος: Από την Έναρξη των Μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την Επανάσταση των Νεότουρκων*. Θεσσαλονίκη: Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή Τμήματος Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής του Α.Π.Θ., σ.σ. 69-70.

53 Όπως παρατίθεται στο: Καρδαράς, Χρ. (1996), *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και ο αλύτρωτος ελληνισμός της Μακεδονίας, Θράκης, Ηπείρου. Μετά το συνέδριο του Βερολίνου 1878*. Αθήνα: Επικαιρότητα, σ.σ. 191-192.

54 Όπως παρατίθεται στο: Καρδαράς, Χρ. (1996), *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και ο αλύτρωτος ελληνισμός της Μακεδονίας, Θράκης, Ηπείρου. Μετά το συνέδριο του Βερολίνου 1878*. Αθήνα: Επικαιρότητα, σ.σ. 192-193.

όσο και από τις ενέργειες που γινόταν για την περαιτέρω βελτίωσή της⁵⁵.

4. Συμπερασματικά

Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ υπήρξε αναμφίβολα μια δυναμική και εξέχουσα φυσιογνωμία η οποία έθεσε τη σφραγίδα της στη νεότερη ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Χαρακτηριστικά γράφει για το σημαντικό αυτό ιεράρχη ο Φιλάρετος Βαφειδής: «Αναμφιβόλως πολλών πατριαρχών επιφανέστερος κατά τους χρόνους τούτους ην ο Ιωακείμ ο Γ΄ (1878-84 και 1901-12)· πεπρωτισμένος υπό ιδιοφυΐας σπανίας, επίχαρις, ομιλητικός, απaráμιλλος κατά την εύροιαν του λόγου και οξύς την αντίληψιν, εστερημένος μεν συστηματικής παιδείσεως, αλλ΄ αυτομαθής και γνώστης πολλών, ακαταπόνητος εν τη εργασία και τη μελέτη, εφευρετικός εν αμηχανία, πλήρης ζήλου ανιδιοτελούς υπέρ των της Εκκλησίας και του Γένους, διακρινόμενος άμα και δια την μεγάλην αυτοπεποίθησιν, την σπουδήν και το ακάθεκτον εν ταις σκέψεσι και ενεργείαις αυτού...»⁵⁶.

Κατά τη διάρκεια της πρώτης πατριαρχίας του (1878-1884) ο Ιωακείμ ανέλαβε την ηγεσία του Πατριαρχείου σε μια δύσκολη και κρίσιμη περίοδο για το βαλκανικό χώρο και ήρθε αντιμέτωπος με μια σειρά από σοβαρά και ακανθώδη ζητήματα, μεταξύ των οποίων και η πρώτη φάση του προνομιακού ζητήματος, τα οποία προσπάθησε να επιλύσει προτάσσοντας το συμφέρον του Πατριαρχείου και των Ελληνορθόδοξων.

Ο Ιωακείμ είχε αντιληφθεί ότι ένας βασικός τρόπος μέσω του οποίου μπορούσε να εδραιωθεί η θέση των Ρωμιών εντός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ήταν η βελτίωση της παρεχόμενης εκπαίδευσής τους. Γι΄ αυτόν ακριβώς τον λόγο η ανάπτυξη της ελληνορθόδοξης εκπαιδευτικής δραστηριότητας συγκαταλεγόταν ανάμεσα στις πρώτες προτεραιότητές του. Κύριος στόχος του, εκτός από τις κάθε άλλο παρά ασήμαντες επιμέρους πρωτοβουλίες του, ήταν να συστήσει κεντρικά όργανα, τα οποία θα είχαν επιτελικό ρόλο στην οργάνωση και διοίκηση των εκπαιδευτικών πραγμάτων. Γι΄ αυτό ίδρυσε την «Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότητα Κωνσταντινουπόλεως “Αγαπάτε Αλλήλους”» και ανασύστησε την «Πατριαρχική Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή». Έτσι, παρά το σχετικά μικρό χρονικό διάστημα της παραμονής του στον πατριαρχικό θρόνο, η συνεισφορά του Ιωακείμ Γ΄ στην προώθηση της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης ήταν ποιοτικά και ποσοτικά αξιόλογη.

55 Δρούγκα, Κλ. (2008), *Δομή και Λειτουργία του Ελληνικού Σχολείου στην Ανατολική Θράκη κατά την Περίοδο της Οθωμανοκρατίας (1352-1922). Το Ιδεολογικό Υπόβαθρο της Εκπαιδευτικής Διαδικασίας*. Θεσσαλονίκη: Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή Τμήματος Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης του Α.Π.Θ., σ. 119, Καρδαράς, Χρ. (1996), *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και ο αλύτρωτος ελληνισμός της Μακεδονίας, Θράκης, Ηπείρου. Μετά το συνέδριο του Βερολίνου 1878*. Αθήνα: Επικαιρότητα, σ.σ. 191-196.

56 Βαφειδής, Φ. Μητροπολίτης Διδυμοτείχου, (1928), *Εκκλησιαστική Ιστορία από του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού μέχρι των καθ΄ ημάς Χρόνων*, τόμ. 3. Αλεξάνδρεια, σ. 251.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βακαλόπουλος, Κ. (2000), *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού ΘΡΑΚΗ. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.*
- Βαλσαμίδης, Π. (2008), *Ο Ελληνισμός της Αδριανούπολης από τα τέλη του 19^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Κανονισμοί – Καταστατικά – Λογοδοσίες – Επίσημα Έγγραφα.* Θεσσαλονίκη: Σταμούλης Αντ.
- Βαφειδής, Φ. Μητροπολίτης Διδυμοτείχου, (1928), *Εκκλησιαστική Ιστορία από του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού μέχρι των καθ' ημάς Χρόνων*, τόμ. 3. Αλεξάνδρεια.
- Γεδεών, Μ. (1939), *Ιστορία των του Χριστού Πενήτων 1453-1913*, τεύχος 3^ο. Αθήνα.
- Δρούγκα, Κλ. (2008), *Δομή και Λειτουργία του Ελληνικού Σχολείου στην Ανατολική Θράκη κατά την Περίοδο της Οθωμανοκρατίας (1352-1922). Το Ιδεολογικό Υπόβαθρο της Εκπαιδευτικής Διαδικασίας.* Θεσσαλονίκη: Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή Τμήματος Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης του Α.Π.Θ.
- Εξερτζόγλου, Χ. (1995), *Κοινωνική Ιεραρχία, Ιδεολογία και Εθνική Ταυτότητα: το Νόημα της Ίδρυσης της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας «Αγαπάτε Αλλήλους», Τα Ιστορικά*, τόμ. 12, τεύχος 22, σ.σ. 85-118.
- Εξερτζόγλου, Χ. (1996), *Εθνική Ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο Αιώνα. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912.* Αθήνα: Νεφέλη.
- Finkel, C. (2007), *Οθωμανική Αυτοκρατορία (1300-1923)*, (μτφρ.) Μ. Δελέγκος. Αθήνα: Διόπτρα.
- Ζιώγου–Καραστεργίου, Σ. (1998), *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική Διοίκηση και η Εκπαίδευση του Γένους. Κείμενα – Πηγές: 1830-1914.* Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Ιορδάνογλου, Αν. (1989), *Το Εθνικόν Ιωακείμιον Παρθεναγωγείον Κωνσταντινουπόλεως 1882-1988.* Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.
- Ισπυρίδης, Δ. (1994), *Οι Απόψεις Ιωακείμ Γ' περί Παιδείας και Τύπου, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου «Χριστιανική Μακεδονία – Ο από Θεσσαλονίκης Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' ο Μεγαλοπρεπής» στα πλαίσια των ΚΖ' Δημητρίων.* Θεσσαλονίκη, σ.σ. 147-155.
- Καπλανέρης, Σ. (1994), *Ιωακείμ ο Γ' και η Ίδρυση της Εκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Αδελφότητας, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου «Χριστιανική Μακεδονία – Ο από Θεσσαλονίκης Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' ο Μεγαλοπρεπής» στα πλαίσια των ΚΖ' Δημητρίων.* Θεσσαλονίκη, σ.σ. 119-145.

- Καρδαράς, Χρ. (1993), *Η Πολιτική Δράση του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' (Πρώτη Πατριαρχία 1878-1884)*. Ιωάννινα: Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.
- Καρδαράς, Χρ. (1996), *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και ο αλύτρωτος ελληνισμός της Μακεδονίας, Θράκης, Ηπείρου. Μετά το συνέδριο του Βερολίνου 1878*. Αθήνα: Επικαιρότητα.
- Κύριλλος Μητροπολίτης Βάρνης και Πρεσλάβας. (1994), Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο ΙΙΙ ως Καλός Ποιμίν εις την Επαρχίαν Βάρνης 11.12.1864 – 09.01.1874, *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου «Χριστιανική Μακεδονία – Ο από Θεσσαλονίκης Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' ο Μεγαλοπρεπής» στα πλαίσια των ΚΖ' Δημητρίων*. Θεσσαλονίκη, σ.σ. 39-48.
- Κωσταρίδης, Ευ. (1921), *Η Σύγχρονος Ελληνική Εκκλησία: Αι Υπηρεσίαι της Εκκλησίας προς το Έθνος κατά την Αήξασαν Εκατονταετηρίδα 1821-1921*. Αθήνα: Τύποις «Φοίνικος».
- Μαμώνη, Κ. (1988), Η Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης Κωνσταντινουπόλεως και τα Σχολεία της Θράκης, *Πρακτικά Συμποσίου του ΙΜΧΑ «Η Ιστορική, Αρχαιολογική και Λαογραφική Έρευνα για τη Θράκη»*. Θεσσαλονίκη, σ.σ. 215-230.
- Μαμώνη, Κ. (1988-1990), Εισαγωγή στην Ιστορία των Συλλόγων Κωνσταντινουπόλεως (1861-1922), *Μνημοσύνη*, τόμ. 11, σ.σ. 211-234.
- Μπελιά, Ε. (1995), *Εκπαίδευση και Αλυτρωτική Πολιτική. Η Περίπτωση της Θράκης 1856-1912*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.
- Μπέτσας, Γ. (2003), *Θεσμικές και Λειτουργικές Όψεις της Εκπαίδευσης των Ελληνορθόδοξων Κοινοτήτων στο Οθωμανικό Κράτος: Από την Έναρξη των Μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την Επανάσταση των Νεότουρκων*. Θεσσαλονίκη: Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή Τμήματος Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής του Α.Π.Θ.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ. (1991) *Οι Βαλκανικοί Λαοί. Από την Τουρκική Κατάκτηση στην Εθνική Αποκατάσταση (14^{ος}-19^{ος} αι.)*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Παπαζώτος, Θ. (1991), Το Αρχείο της Εκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Αδελφότητος Κωνσταντινουπόλεως. Οργάνωση της Παιδείας στη Θράκη κατά τα τέλη του 19^{ου} Αιώνα, *Θρακική Επετηρίδα*, τόμ. 8, σ.σ. 287-335.
- Σπανούδης, Κ. (1902), *Ιστορικά Σελίδες. Ιωακείμ ο Γ'*. Κωνσταντινούπολη: Τύποις αδελφών Γεράρδων.
- Σταυρίδης, Β. (1977), *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860 – Σήμερα*, τόμ. Α'. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Σφέτας, Σπ. (2009), *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία. Από την Οθωμανική Κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1354-*

1918), τόμ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
Τσουρής, Ν. (2015), *Η ελληνορθόδοξη εκπαιδευτική δραστηριότητα στο Βιλαέτι της Αδριανούπολης (19^{ος} αιώνας)*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη.
Χρυσάνθος, Φιλιππίδης, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος (1977), *Άρθρα και Μελέται Χρυσάνθου Αρχιεπισκόπου Αθηνών του από Τραπεζούντος 1911- 1949*, Γ. Τασούδης, (επιμ.). Αθήνα.

Δημοσιευμένες πηγές

Λογοδοσία του Συμβουλίου του εν Αδριανουπόλει Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου κατά την Λήξιν του Θ΄ Συλλογικού Έτους, Αθήνα 1881

Εφημερίδες

Εφημερίδα *Ανατολικός Αστήρ* Κωνσταντινουπόλεως, αριθμ. 53, 6 Οκτωβρίου 1878.
Εφημερίδα *Ανατολικός Αστήρ* Κωνσταντινουπόλεως, αριθμ. 57, 3 Νοεμβρίου 1878.
Εφημερίδα *Νεολόγος* Κωνσταντινουπόλεως, αριθμ. 4035, 13/25 Σεπτεμβρίου 1882.

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Τσουρής Νικόλαος** είναι διδάκτορας του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του ΔΠΘ., και δάσκαλος-Συντονιστής Εκπαιδευτικού Έργου και Αναπληρωτής Οργανωτικός Συντονιστής του Περιφερειακού Κέντρου Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού (ΠΕ.Κ.Ε.Σ.) Αν. Μακ. & Θράκης. Έχει δίπλωμα μετεκπαίδευσης του Διδασκαλείου «Δημήτρης Γληνός», είναι πτυχιούχος των Τμημάτων Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής του Α.Π.Θ και Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και κάτοχος Masters του ΕΑΠ και του Τμήματος Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού των Παρευξείνιων Χωρών του ΔΠΘ. Έχει γράψει τα βιβλία: «*Η ελληνορθόδοξη εκπαιδευτική δραστηριότητα στο Βιλαέτι της Αδριανούπολης (19^{ος} αιώνας)*» και «*Η Περιπέτεια των Πειραματικών Σχολείων (1929-2014). Από την ίδρυση στον «πρότυπο» μετασχηματισμό*»: ΖΗΤΗ 2015. Στοιχεία επικοινωνίας: ntsouris@sch.gr.

Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
Θεωρία και Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής
Πάτρα, Οκτώβριος 2020 / Τεύχος 60 - ISSN: 2407-9669
Εκδότης: Παντελής Γεωργογιάννης
<http://periodiko.inpatra.gr>